

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 39/VIII

Jesenice, 28. decembra 1978

ČRTOMIR ŠINKOVEC

VEŠ, POET, SVOJ DOLG

Ko je aprila 1941 italijanska vojska zasedla Ljubljano in njene pokrajine: Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino, je kvestura fašistične policije najprej naperila svoje kremplje proti komunistom, španskim borcev in drugim politično osumljenim protifašistom, ki so jih že imeli na svojih seznamih. Prav posebno pozornost pa je ta policija obračala proti kulturnikom in umetnikom, zlasti književnikom. Kvestura jih je začela zapirati že v maju. Seveda so se mnogi že takoj umaknili v ilegalo in pozneje odšli med partizane. Vsakogar, ki so ga aretirali in ga stlačili v zapore, so nekaj dni zasiljevali in nato izpustili, razen tistih s Primorskega, ki so bili že prej pred fašizmom pribežali čez mejo. Le-te so kar zadržali v zaporu in jih pozneje odgnali v internacijo, konfinacijo ali ječe v notranjost države.

Najhujši trn v peti pa so bili italijanskim oblastnikom književniki, zakaj najbolj so se bali resnice, ki naj bi jo izražala ilegalna tiskana beseda. K temu je književnike silila močna ogroženost narodovega obstoja, ki je bila tako grozljiva, kot doslej še nikoli v njegovi zgodovini. Književniki, velika večina se je bila pridružila kulturnemu molku, ki ga je oklala Osvobodilna fronta, so se zato tembolj udejstvovali v ilegalnem tisku. Z ostrimi in odločnimi besedami so obtoževali in obsojali okupatorjevo barbarsko početje in ravnanje s še pred nedavnim svobodnim slovenskim človekom. Seznanjali pa so javnost tudi z gnili vladajočim vodstvom stare države, ki se je umaknilo v tujino, a je v znatni meri nosilo krivdo za nastali položaj. In končno se je za prvo izpovedjo ilegalne besede skrivala upravičena slutnja o oboroženem uporu.

Ljubljana je bila osrednje mesto za književno delovanje v prvem obdobju narodnoosvobodilnega boja. Prve idejne osnove takemu delu je dal program Osvobodilne fronte. Pobudo za to je dal Boris Kidrič. Iz nje se je septembra 1941 izoblikovala pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte kulturniška organizacija. Tako so bile plenumu slovenskih kulturnih delavcev zaupane naloge bodočega literarnega ustvarjanja. V tem plenumu so bile zastopane vse zvrsti umetniškega udejstvovanja. Plenum je vodil akcijski odbor, ki ga je spočetka vodil znani komunist in pisatelj Prežihov Voranc, za njim Ignac Koprivec, nato pa Filip Kumbatovič.

Italijanski oblastniki so dobro vedeli, kje se narodu izpodrežejo korenine. Prežihov Voranc, ki je že od začetka okupacije živel v ilegali, je postal žrtev izdajstva. Zapri so ga v ljubljanske zapore, od koder je romal v nemška koncentracijska taborišča. Nad pisateljem Francem Finžgarjem, avtorjem romana Pod svobodnim soncem, je visela grožnja talstva. Jezikoslovec Fran Ramovž je na italijanski komandi, kamor so pozvali kakih petdeset kulturnih delavcev in jim s hinavskim zavijanjem dali razumeti, da jih imajo pravzaprav za talce, vrgel pred italijanskega oficirja rokavice, razpel suknjo in dejal: »Kaj pa uganjate to komedijo? Postrelite nas! Ako nam pobijete sto najboljših kulturnih delavcev, ste narodu odsekali glavo!«

In narodu so hoteli odsekati glavo. Nad trideset slovenskih kulturnih delavcev,

mož in žena, je plačalo svoje prepričanje in ljubezen do domovine z življenjem. Padli so kot partizani, kot talci ali shirali v taboriščih smrti. Ko je padel v roke sovražnikom partizan in pesnik Ivan Rob, rojak s Primorskega, jim je še pred ustrelitvijo v Dantejevem jeziku pogumno izrekel prezir nad lastno usodo: »Kdor umre za domovino, je živel dovolj!« Pri znanem slikarju, grafiku in karikaturistu Hinku Smrekarju so ob raciji našli Slovenskega poročevalca. To je bil zanje zločin in smrtni greh. Odpejali so ga naravnost na pokopališče in ga ustrelili.

Slovenski poročevalec je bil med številnimi ilegalnimi tiski osrednje glasilo Osvobodilne fronte. V njem je 6. septembra 1941 izšla prva slovenska odporniška pesem neznanega pesnika VEŠ, POET, SVOJ DOLG? Pesem je vzbudila splošno pozornost in ugibanje, kdo je njen pravi avtor. Morda je po stilu pesmi komu dalo slutiti pravega avtorja Otona Župančiča, ki je bil kot pesnik dosegel evropski sloves. Toda Župančič je bil tih, dokaj vase obrnjen človek, ki doslej kot pesnik ni imel vidnejšega političnega posluha. Ljudje so sicer poznali njegove socialne motive, kot na primer Kovaško, Žebljarsko, pa Dumo, v kateri je hodil po naši zemlji in pil nje preleste, prav tako so poznali njegovo nacionalno bolečino, ki jo je izrazil v pesniški zbirki Zarje Vidove. Toda v zadnjih letih pred vojno ni mnogo pisal za javnost, sicer je na tihem pripravljval zbirko Ostrnice, pa ga je prehitela vojna in kot taka ni bila nikoli objavljena.

Pesem Veš, poet, svoj dolg od verza do verza kaže silno pesnikovo bolečino ob temni usodi svojega naroda, hkrati pa sveto jezo, da je z žolčnim gnevom kriknil v svet obtožbo in protest in poziv: »Zob za zob in glavo za glavo!«

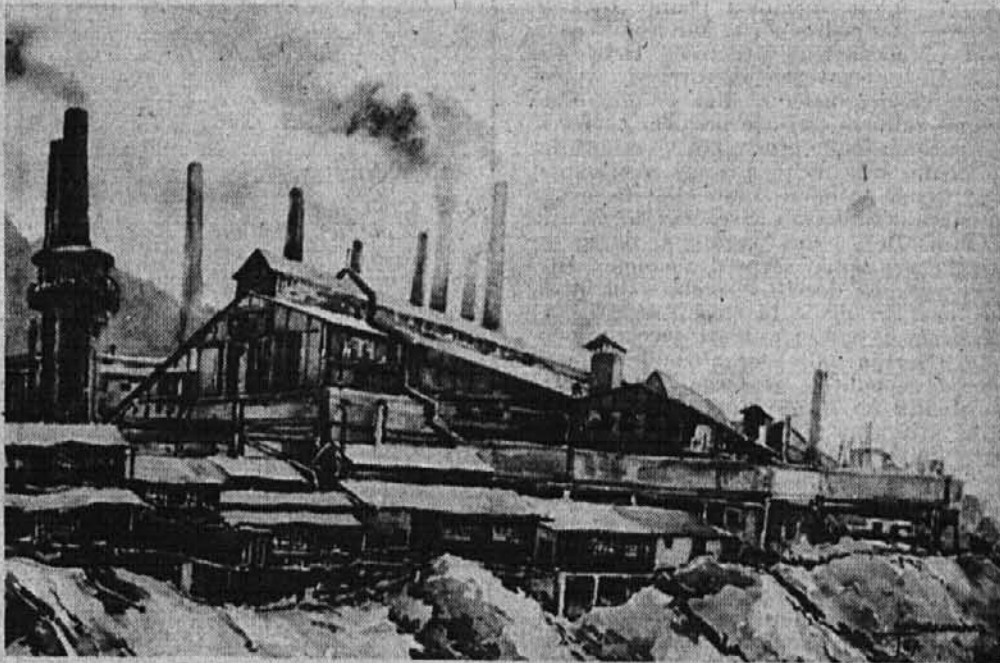
Bolečino, ki jo je Oton Župančič nosil v sebi, bolečino ob prostaškem in barbarškem okupatorjevem nasilju, je seveda

morala na papir in v ilegalni tisk. Pesnik je bil ob tem, ker ga je opazovala in zasledovala policija, razumljivo, previden. Ko je poleti 1941 napisal pesem, jo je najprej dal prebrati svoji ženi Ani, ki mu jo je morala prepisati s svojo spremenjeno pisavo. Ta prepis je na skrivaj položil na mizo Josipa Vidmarja v pisarni Slovenskega narodnega gledališča. (Župančič je bil upravnik tega gledališča, Vidmar pa dramaturg in hkrati predsednik Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.) Tako je pesem prišla v prave roke in seveda tudi v Slovenski poročevalec.

Pesem Veš, poet, svoj dolg je, kot že rečeno, vzbudila veliko pozornost. Zato ni prešla le železni repertoar partizanskih mitingov, temveč je bila mnogokrat ponatisnjena. Drugič je izšla v Slovenskem zborniku 1942. Če pa primerjamo ponatis v zborniku 1945, zlahka ugotovimo, da je imel prvotni natis precej tiskovnih napak ter da je pesnik dal pesmi šele zdaj dokončno obliko. Tako dopolnjeno pesem tudi objavljamo.

Župančič je skril svoje avtorstvo tudi za nekatere značilnosti. To je storil v četrtem verzu zadnje kitice, kjer je uporabil roditeljski »pojde lovce klat«, namesto tožilniške »pojde lovcev klat«, kakor je delal običajno po navadi v njegovi rodni Beli krajini. Zaradi tega verza je tudi potožil svoji ženi, češ da je misel pesnika nevredna, da pa v teh časih ne more drugače ravnati.

V pesnikovi zapuščini je ostalo izredno veliko osnutkov, zapiskov pa tudi pesmi, kar vse kaže, da je pripravljval zbirko, ki naj bi izšla ilegalno kot Borova Previharimo viharje. Literarni zgodovinarji so šele po vojni ugotovili, da je Župančič prvi pisal odporniške pesmi, pred Borom in Kajuhom. Dušan Pirjevec, urednik Župančičevega Zbranega dela, pa med drugim pravi: »Leta okupacije in vojne so bila za pesnika nenavadno plodna. Napisal je izredno veliko število pesmi. Reči bi smeli, da ni v nobenem obdobju svojega življenja ustvaril hkrati takšne množine stihov. Vse, kar se je v tem času dogajalo izven njega in v njem, je bilo tako silno in boleče, da je kljub težki in mučni bolezni nenehoma pisal.«

Ljubo Ravnikar: Motiv iz Železarne — akvarel — 1967

ZEITSCHRIFT FÜR GEOPOLITIK

IN SLOVENC

V TRIDESETIH LETIH

V letih med obema svetovnima vojnama je bila še zlasti v Nemčiji živa veja geografske »znanosti«, imenovana »geopolitika«. Z njo se je bralec mogel srečati tako v revijalnem, kot v dnevnem tisku, njena politična stran pa je bila namenjena velikonemški in z njo tudi nacistični misli (o osnovah in ciljih geopolitike je tik pred drugo svetovno vojno objavil daljšo razpravo Svetozar Ilešič v reviji *Misel* in delo, 1939, str. 194–210 na katero se deloma tudi naslanjamo). Ta nota je v letih pred drugo svetovno vojno na Nemškem tudi prevladala ter to svjco usmerjenost niti ni več prikrivala. Ko je prof. Ilešič ocenjeval usmerjenost nemške »geopolitike« je ugotavljal, da se je »iz panoge z zadostno znanstveno osnovo razvila najprej nekaka pseudoznanost z izrazito populacijsko in propagandistično noto, izrazita tendenčna publicistika na nivoju, ki bi ga najtočneje mogli karakterizirati kot žurnalističnega«.

Omenili smo že, da je »geopolitika« doživela razmah med obema svetovnima vojnama. Leta 1924 je tudi prišel v Berlinu izhajati posebni časnik, nazvan *Zeitschrift für Geopolitik* (časnik je bil po drugi svetovni vojni obnovljen), posebej pa se je na nemškem prostoru razmahnila literatura te vrste po Hitlerjevem prihodu na oblast. Po doktrini, ki so jo uveljavili nemški zagovorniki geopolitičnega pogleda na svet, naj bi geopolitika preučevala »državo kot dinamičen pojav, zlasti tudi v razmerju do sosednjih političnih tvorb, naj bi ugotavljala možnosti in potrebe njenega razvoja, njenega razširjanja, gospodarskega razmaha, politične in kulturne ekspanzije, možnosti in potrebe novih, boljših in prirodnejših državnih meja, ki bi državni prostor bolje zavarovala in dala državemu ljudstvu možnost popolnejšega razvoja. Dinamičnemu narodu naj se ne prepusti na milost in nemilost samo njegovo narodnostno področje (to, kar Nemci nazivajo 'Volksboden') temveč tudi vse področje njegovega kulturnega vpliva (t. zv. 'Kulturboden'). Tak 'Volk ohne Raum' zahteva najširše prirodne meje, ki naj mu omogočijo prosto pot v oceanski in kolonialni svet, hoče da se mu izroče kolonije, ki so potrebne zahtevam njegovega 'prostora in ljudstva' (Svetozar Ilešič).

Prof. Ilešič tudi ugotavlja, da so se nemški geopolitikarji še pred nastopom Hitlerja postavili docela v službo velikonemške misli ter da je ta smer geografije po njegovem prihodu na oblast docela prevladala. Omenja dalje enega vodij takratne nemške geopolitike, graškega (!) profesorja O. Maulla ter njegovo opredelitev geopolitike v knjižici »Das Wesen der Geopolitik«. Po Maullu naj bi bila geopolitika politična geografija, prirejena za praktično uporabo. Kot taka daje praktične smernice politikom na osnovi zakonov in vzornih zvez, ki jih je za dosedanj razvoju držav empirično ugotovila politična geografija. Maull je tudi ločil geopolitiko na vrsto sestavin, med drugim tudi na geopolitiko prostora ter geopolitiko prometa. Zelo važna sestavina naj bi bila dalje takoiimenovana »Volkstumspolitik« (drugače na-

zvana tudi etnopolitika). Iz njegove knjižice nadalje razberemo, da je dolžnost državne in narodnega organizma, da skrbi za čim čistejšo uveljavljanje pravega in resno čistega narodnega tipa, dalje da ima v evidenci tudi ono narodnostno in kulturno področje, (Volks- und Kulturboden), ki je izven meja državnega prostora, pa je s stališča etnopolitike prav tako latentne važnosti, kakor je državni teritorij s stališča geopolitike v ožjem smislu. Tako naj

gre skrb tudi vsem po svetu raztresenim drobem narodnega telesa, ki naj se prav tako tesno povežejo na osrednje deblo. Od tod tudi velika skrb za vse inozemske Nemce (Auslanddeutschtum). Poleg tega naj geopolitika tudi daje smernice notranjim demografskim ukrepom in podobno, torej miselnost, ki je po eni strani bila »predhodnik, na drugi strani pa izraz nacionalno-socialističnega nazora« (po analizi Svetozarja Ilešiča). Avstrijski poznavalec ekspanzionizma tretjega rajha pa je nedavno zapisal, da je leta 1936 postala geopolitika disciplina, ki se je skoro izključno ukvarjala s prostorskimi in ekspanzionističnimi zahtevami takratne Nemčije ter je temu svojemu početju skušala dati znanstveno opravičilo (prim. Norbert Schausberger, *Der Griff nach Österreich. Der Anschluss, Wien-München 1978, s. 150–151*).

Med vprašanji, ki so zanimala sodelavce predvojnega *Zeitschrift für Geopolitik* je bilo leta 1928 tudi koroško vprašanje. Prispevek o tem je izšel še pred Hitlerjevo ero, vendar pa zgovorno kaže takratni in prihodnji pogled nemškega nacionalizma na problematiko slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem. Osnovno izhodišče pri tem je bilo opozorilo o tem, kako so geografski danosti pogojevale razvoj dežele, uokvirjene v njene naravne meje. Ko prispevek sega v zgodovino, podčrtuje, da so Slovenci »razumljivo« sprejemali in spejeli »višjo« nemško kulturo, nemške ustanove in podobno pa tudi nemško besedišče, često pa tudi nemški jezik. Tako je po zapisu tudi prišlo do svobodnega stapljanja obeh narodov, Nemcev in Slovencev, ki se ga da po tej interpretaciji sicer označevati za germanizacijo, toda brez označitve, »kakršno se germanizaciji« tako rado« pripisuje. Značilna je dalje trditev, da koroški Slovenci ne živijo na strnjemem prostoru, trditev, ki je leta 1972 zašla celo v avstrijsko manjšinsko zakonodajo! Za krivce, da se je pričelo v preteklem stoletju rušiti sožitje obeh narodnosti v deželi, *Zeitschrift* pripisuje kranjskim Slovincem (»južno od Karavank«). Kot primer, kako vplivajo spremembe geografskih dejavnikov na spremembe določenega stanja se ob tej priložnosti omenja graditev karavanskega železniskega tunela leta 1908, ki da je prebil dotedanji »ločilni zid« na Karavankah ter omogočil pritek kranjske propagande tudi severno od te gorske ločnice. Zanimivo je tudi opozorilo, da so se Nemci po koncu prve svetovne vojne borili proti pripojitvi južnega dela dežele Jugoslaviji, ker bi tako priključitev pomenila izgubo nemškega ozemlja (!). Dalje bi tudi podčrtali, da je *Zeitschrift für Geopolitik* v tem času poznal na Koroškem le Nemce in Slovence, vsekakor dokaz da nemškonalna »vindišarska« teorija po kateri se deli slovensko prebivalstvo Koroške na »nacionalne« Slovence ter na takoiimenovane »Windische« še ni prodrla do tega berlinskega mesečnika (*Zeitschrift für Geopolitik*, 1928, št. 3.).

Se posebej pa velja omeniti, da se je v *Zeitschrift für Geopolitik* oglasil tudi znani

ANDREJ KOKOT

Kje beseda si

*Kje beseda si,
ki kakor gazela
križem šla si prek polja
in se izgubila
v mraku divjih vej?*

*Ne iščem te,
ker vem,
da vsak trud bi bil zaman.
Vseeno rad bi videl
traj,
kjer bil zaustavljen je tvoj zanos
in kje zamrl tvoj zvok
v bran dobrote.*

Moj krik

*Moj krik
se ubil je v steni niča,
dasiravno silovit
je bil ta glas,
je vendar bil le
glas samotarja v puščavi.*

*A vseeno mi je v uteho:
tudi njim,
ki me porinili so v puščo molka,
je šel v uho.
In le mukoma
prikrivajo spomin
na tisti dan
in bolj so razdražljivi
kakor jaz,
ki se sprijaznil sem
z usodo molka.*

nemški štajerski nacionalec dr. Helmut Carstanjen (alias dr. Gerhard Werner, pisec znane nacionalistične knjige Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935). Leta 1931 se je skupaj z že omenjenim O. Maulom lotil štajerskega vprašanja, ki ga je v omenjeni knjigi zatem še »razširil«. Ena glavnih trditev njunega zapisa je zagotovilo, da so Nemci (v preteklosti) napravili »Spodnjo Štajersko, prav tako pa tudi glavne dele Kranjske, za nemška kulturna tla«, v »neprimerno manjši meri pa za nemški narodnostni prostor (Volksboden)«. Po njihovi zasluzi so se po istem zagotovu dvignili Slovenci na raven srednjeevropskega naroda. Vsekakor pa je bil po obeh piscih nemški narodnostni prostor na Štajerskem in Kranjskem nekdanji večji, kot pa naj bi bil v času priprave prispevka, ki ga povzemamo. Kot nekdanje strnjeno nemško področje sta bila ob tej priložnosti proglašena Pohorje in Ptujsko polje, ki pa so ju Slovenci že konec srednjega veka v veliki meri »posrkali«. Torej formulacija, po kateri bi utegnili soditi, da je bilo prvotno prebivalstvo tega dela Štajerske vsaj v večini nemško... Se slabše pa se je po tej razlagi ukoreninilo nemštvo na Kranjskem; izjema naj bi bilo tu le Kočevsko območje z 20.000 (!) kočevskimi Nemci. Članek ob tem, še posebej opozarja, da je veleposest na Kranjskem še vedno v nemških rokah. Ko se zatem vrača na štajersko problematiko poudarja, da je »nesporno« dejstvo, da so bila nemška kulturna tla na Slovenskem Štajerskem »v vseh časih« večja od narodnostnih. Dalje izvemo da je ta nemški kulturni prostor zajel celoten slovenski del dežele pa tudi to, da je kulturna meja »med slovanskim področjem« na obeh bregovih Sotle ostrejša kot tista med nemštvom in slovenstvom. Tako kot na Koroškem se je po tej razlagi tudi na Spodnjem Štajerskem ter v »bistvenih delih Kranjske« slovenstvo tudi na vasi »podredilo višji nemški kulturi«. Temu pa je bil po Carstanjenovem zagotavljanju nesproten le drobec mlajše slovenske inteligence, ki je »z orožjem nemške kulturne miselnosti« poudaril slovensko narodno zavest, vendar pa so imeli ti oporečniki le majhen odmev med podeželskim življenjem. Še zlasti zanimivo pa je, kaj oba Gradčana povesta o dogajanju takoj po prvi svetovni vojni. Tako beremo, da Štajerci v nasprotju s Korošci niso bili v celoti usmerjeni na »prostorski ideal«, ali drugače povedano, na oboroženi boj za pripadnost Slovenske Štajerske nemškemu delu dežele. Po istem pojasnilu naj bi za marsikatero nemškega Štajerca ležala (očitno upravičena) avstrijsko-jugoslovanska meja med Savo in Brežicami predaleč. Predvsem pa je po Carstanjenu manjkala delu zgornještajerskega prebivalstva vidna predstava o »enotnosti« dežele, se pravi predstava, ki bi mogla združiti vse štajerske Nemce v boju za »enotno« nemško Štajersko. Posledica tega je bilo dejstvo, da je nemštvo z novo jugoslovansko-avstrijsko mejo med drugim izgubilo večino v vrsti spodnještajerskih mest (mišljena so mesta Maribor, Ptuj, Celje in Brežice), istočasno pa je padlo tudi skupno število spodnještajerskih Nemcev. Carstanjen v polemiki z uradno jugoslovansko statistiko tudi trdi, da ta ni dajala objektivne narodnostne podobe slovenskega dela Štajerske. Medtem ko je statistika leta 1921 govorila o 4,3 % nemškega življa, pa je Carstanjenu »znanstvena analiza« pokazala 6,6 % ali 32.000 pripadnikov nemške manjšine.

Ko razpravlja o narodnosti slovenještajerskega prebivalstva Carstanjen meni, da je le inteligenca »izrečno nacionalno jugoslovanska«, nasprotno pa je podeželje, še zlasti tisto »na severnih obmejnih (predelih) v veliki meri še vedno nemško usmerjeno«. Najdemo tudi trditev, da bi svobodno glasovanje (plebiscit) pokazal, kam da »tendirajo« ta živeli (namreč k nemški Štajerski); »presenečenje« pri

takem plebiscitu pa bi utegnili pripraviti ob »območju Savinje (Sanngau)« le še Kranjska. Kot minimalno »štajersko« rešitev bi tako po Maullu in Carstanjenu predstavljala prestatitev obstoječe jugoslovansko-avstrijske državne meje na takomenovano »vitanjsko črto«, ki bi potekala od Uršlje gore preko vitanjskih hribov do Boča in Donačke gore. Seveda pa bi bilo po obeh graških nacionalistih treba izvesti plebiscit tudi na območju Savinje (tu bi bila prva plebiscitna cona) ter na Kranjskem (druga cona) saj bi šele plebiscit lahko pokazal voljo naroda pa tudi to, ali tamkajšnje prebivalstvo »resnično gravitira k Beogradu« (Zeitschrift der Geopolitik, 1931, zv. 1.).

Ob tem velja še posebej opozoriti na članek Hansa Stögerja o »avstrijskem vojno-obrambnem položaju na jugu«, ki je izšel v novembrski številki Zeitschrift der Geopolitik leta 1934, se pravi v času po neuspelem nacističnem dunajskem puču. Nadaljnja dokumentarnost članka je tudi v tem, da povzema vrsto nemškonacional-

pridobila postojanko neizmerno večje važnosti, kot pa s prilastitvijo južne Tirolske in Bienenrja, saj je s tem dobila »možnost poševnega vpada v Podonavje« ter v nekaj urah doseže madžarsko mejo. Avtor zaključuje, da je tudi Jugoslavija z Mežiško dolino ter s »samosvojo odprto mejo na Štajerskem« dobila naravnost krasne postojanke za »obračunavanje z Avstrijo« ali pa za »hitre sunke proti Celovcu ali Gradcu«.

Stöger v nadaljevanju obžaluje, da v Avstriji ne najde niti sence »obrambnega duha«, pač pa ugotavlja, da je v Jugoslaviji strnjena volja po ohranitvi državne skupnosti, poleg tega pa ima Jugoslavija tudi odlično vojsko. Posledica je dejstvo, da ima Avstrija »radi senžermenskega diktata« nezavarovano, odprto mejo, ki je na razpolago vsakomur, ki ga ta prostor zanima. Stöger tudi postavlja trditev, da mora Avstrija znova postati del nemške države (Reichsland), zatem pa ugotavlja, da mora »nemška velesila prevzeti varstvo nad njo«. Pravi, da je Nemčija k temu poklicana

Ljubo Ravnikar: Na Srednjem vrhu – akvarel

nih pogledov na vprašanje naše severne meje.

Članek se začneja z opisovanjem italijansko-avstrijske meje, zatem pa prehaja na naše področje. O tem, dobesedno piše: »Jugoslovanska meja zadene na Peči, trdno ob Korenskem sedlu, na karavanskem grebenu na italijansko in avstrijsko mejo. Od tam sledi grebenu Karavank do Olševe – pri tem pušča staro koroško občino Jezersko Jugoslaviji – od tam pa po zelo samovoljnih črtah proti vzhodu do Murskega kota. Mežiška dolina in ozemlje okrog Dravograda, tja do Labota, je odrezano od Koroške, medtem ko Štajerska izgubi sploh vse ozemlje (mišljena je Slovenska Štajerska), vse območje Save in celotno neposredno obrežje Drave, tako pa padajo nemška mesta Maribor, Celje in Ptuj Jugoslaviji. Isto se je zgodilo tudi s Kranjsko, ki je v srednjem veku pripadala nemški državi, a je sedaj, z izjemo tega kar je dobila Italija, prišla pod Jugoslavijo«.

Ko pisec govori o vojaškoobrambnih posledicah te »čudne meje«, pravi, da si je Italija s prilastitvijo Kanalske doline

poleg tega pa tudi ima potrebno moč »da to varstvo dejansko tudi izvršuje«.

Ob Stögerjevem članku je ljubljanski list Slovenec 14. novembra 1934 zapisal, da ima »sedanja Nemčija trdno voljo seči po Avstriji« poleg tega »trden namen seči dalje (ne le) po nemškem ozemlju Mežiške doline in Štajerske... do Save« (ampak) čez celo naše ozemlje, zvesta svojim starim načrtom, ki jim je narodni socializem dal še večjo pobudo. Bog nas varuj pred tem, da se na Karavankah pojavijo kljukasti križi! To nam pove članek Hansa Stögerja«.

O vlogi »geopolitike« za nacizma zgovorno priča zapis, objavljen v Zeitschrift für Geopolitik v začetku leta 1934 (št. 1.) o vprašanju nemških meja. Po gledanju tega prispevka so »narodna tla ter meje kulturnega vpliva trdne osnove nemške usode«. Kot nemško kulturno vplivno območje prispevek označuje področje nekdanje habsburške (»donavske«) monarhije. Ob

DR.
AVGUŠTIN
MALLESEDEM DESETLETIJ SLOVENSKE
PROSVETNE ZVEZE NA KOROŠKEM

(nadaljevanje)

tem poudarja, da tu sega nemška »nemška obrambna meja daleč preko državne«. Dalje je jasno nakazana težnja tretjega rajha po »reviziji« pariške mirovne konference iz časa po prvi svetovni vojni. Tako beremo, da ima »boj za nemške meje« ustvarjene »z zlomom leta 1918 ter z mirovnim diktatom« prihodnje leto »ostrino, kakršne pred tem še ni bilo«. V nadaljevanju beremo, da so obrambne meje nemške države sedaj odtrgane od državne meje ter »preložene globoko v notranjost nemškega rajha«. Vendar pa se, kljub raznorodovalni politiki držav, kjer žive Nemci meje nemške kulture in naroda ne da spremeniti s podpisom (pariškega) »diktata«. Med posebej za nemštvo ogrožena področja sta ob tej priložnosti omenjena Južna (Slovenska) Štajerska ter »odstopljena južnokoroška dolina (mišljena je Mežiška dolina)«. Zarišča omejnega boja so po tem gledanju ležala »očitno« izven rajhovskih mej ter se nahajala na »nemški narodnosti« meji ter na mejnih linijah nemškega kulturnega vpliva v Srednji Evropi. Dalje najdemo zagotovilo, da mora biti v ta boj vključena energija vsega nemškega naroda, napoved, ki je kaj kmalu dobila svojo strahotno uresničitev. Ob tem zagotovitvi najdemo dalje opozorilo, da »enotnost vzhodne politike (na prostoru) med Memelom in Radgono mora biti ustvarjena prej kot je mogoče, v kolikor se noče, da bi bila nemška vzhodna (pač narodnostna) meja potisnjena nazaj«.

ANDREJ KOKOT

Konec velikih besed

Konec
velikih je besed,
izrečenih
v bran
za našo lipo.

Spet sem sam.
Z veliko muko
nosim
kakor kamen
težko stvar.
Nič več ni
usmiljenih oči,
zaljubljenih v resnico.
Povsod
samo prezir
čaka na trenutke,
da postavi
svojo ubogljivo reč.

Prošnja vetru

Obožujem te veter,
ti mojster vseh smeri!
Prosim te,
daj jedru mojemu
pogum,
da zapusti korenino
enosmerja
in zaorje v svet brezcvetja.

Tvoj služabnik bom.
V tvojo smer bodo uprte moje oči,
da jih posejesh s pekočim prahom
in mi za vedno ugasne sla po enem soncu.

In ko boš truden,
bom podžigal tvojo voljo,
da lopute vetrnic nikoli več ne obstoje.

Bodi usmiljen, veter!
Usliši moje željo.
Z veseljem bom zabrisal svojo smer,
da nikdar več ne bi lomila tvojih prstov.

Dokaj spretno, prosto in kritično pisanje »Koroškega Slovence« ter izjave predsednika Slovenske prosvetne zveze dr. Tischlerja ob raznih priložnostih so bile možne le ob upoštevanju meddržavnih interesov Velike Nemčije, kot je to ob primeru potrditve društvenih pravil leta 1939 s strani nacistične Nemčije nazorno prikazal Dušan Biber v knjigi »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji«. Isto velja za dovoljevanje izdajanja mladinskega lista »Mladi Koročan«.

Prva večja kulturna prireditev v novi državi je bila konec junija 1938 pri Prangerju v Zmoticah, kjer se je zbralo nad šeststo koroških Slovencev in s tem izpričalo pripadnost k slovenskemu narodu. Tako številne udeležbe nasprotnik očitno ni pričakoval. Praznovanje tridesetletnice Slovenske prosvetne zveze dne 24. julija v Globasnici pod nazivom »Slovenski dan« je varnostna oblast prepovedala. Osrednji prosvetni odbor – SPZ praktično oziroma formalno ni obstajalo več – je izdal zato poseben poziv:

»Rojaki! Podjunčani!
Pozor!

Slovenski dan dne 24. julija v Globasnici je varnostna oblast prepovedala. Prireditve z istim sporedom se vrši nepreklonno 31. julija 1938 z začetkom ob 3. uri pop. Spored in podrobnosti so razvidni z lepakov in zadnje številke našega lista. Osrednji prosvetni odbor pričakuje polnoštevilno udeležbo rojakov, ob blizu in daleč« (Kor. Slov. 20. 7. 1938, št. 29, str. 1).

Slovenske manifestacije v kraljestvu kralja Matjaža se je udeležilo nad 1000 oseb in s tem izpričalo in potrdilo zvestobo slovenskemu narodu in svojim voditeljem. Ob tej priliki se je predsednik prosvetne centrale Joško Tischler spomnil tudi bivših voditeljev prosvete in povedal več kot v že citirani izjavi, ki jo je v drugi točki naravnost korigiral: »Košir, Sekol, Starc, Poljanec – bivši voditelji prosvete – za nas to niso imena, marveč vzori delavnosti, požrtvovalnosti in nesebičnosti. Narod gleda vse, kar se dogaja okoli slovenskih duhovnikov, iz slovenskega vidika. Dokler se ne pove, kaj te naše može obremenjuje, smo prepričani, da so obremenjeni samo po delu, za svoj slovenski narod.« (Kor. Slov. 3. avg. 1938, št. 31, str. 1). Posebno je naglasil povezanost koroških Slovencev do materinskega naroda. »Kakor vzdržujejo nemške manjšine kulturne stike z materinskim narodom preko državnih meja, tako bomo tudi mi koroški Slovenci ščitili in branili slovensko zemljo, ščitili našo svojstvenost od jezika do šege in melodije in vzdrževali kulturne stike z materinskim narodom v Jugoslaviji.« (Kor. Slov. n. o. m.).

Slej ko prej je prosvetna centrala skrbela za najmlajši rod. Nacizem je že zdavnaj odpravil vse oblike utrakvistične šole in začel z germanizacijo potom vrtcev. »Koroški Slovenec« je ugotavljal: »Na Koroškem dejstva ne odgovarjajo narodno-socialističnim načelom! To dokazujejo naše šole in dokazujejo otroški vrtci, katerih pomemčevalni namen uradni potrjuje urad narodno-socialističnega odseka za ljudsko blaginjo. Na to nedoslednost opozarjamo čuvarje narodno-socialistične ideologije!« (Kor. Slov. 7. sept. 1938, št. 36, str. 1). Da take in podobne besede niso bile pogodu nacistom, ni treba posebej poudarjati.

Dne 25. avgusta 1938 je Slovenska prosvetna zveza zgubila svojega bivšega predsednika Vinka Poljanca, ki so mu nacistični zaporji skrajšali življenje. Slovenski koroški narod ga je spremljal na njegovi

zadnji poti. Slovenska prosvetna centrala pa je želela, da bi stala pričenojajoča se sezona naše slovenske prosvete v Poljančevem znamenju in »Koroški Slovenec« (5. oktober 1938, št. 40, str. 1) je še posebej opozoril na »pomankljivosti šolske vzgoje«. Splošne besede Poljančevemu spominu dopuščajo domnevo, da nacistična oblast ni trpela, da bi se Koroški Slovenec primer-no oddolžil pokojnikovemu spominu.

»Koroški Slovenec« je v svoji številki leta 1939 poročal o občnem zboru Slovenske prosvetne zveze in priobčil govor predsednika Tischlerja, ki je govoril o razmerju med koroškimi Slovenci in Veliko Nemčijo. Poudaril je, da Slovenci s »Svojo narodno pripadnostjo«, niso prav nikomur na voljo in naglasil »tesno kulturno povezanost z materinskim narodom na drugi strani«, povedal, da »slovenski kulturni vplivi segajo daleč preko Karavank, prav v naša srca« in rekel, da koroški Slovenci v Karavankah niso nikdar videli ali gledali kulturnih meja. Gotovo predsednikove besede niso bile izraz nekega osebnega gledanja koroških slovenskih kulturnih delavcev. Nadalje je govornik spomnil nacistično oblast na dejstvo, da so slovenske organizacije 10. aprila 1938 povezale svojo izpoved za državo z izpovedjo za slovensko narodno skupnost. Na glasovalnem ozemlju sta se pred 10. aprilom 1938 pojavila tudi Maier-Kaibitsch ter deželni glavar Pawlowski. Očitno sta se oba nacistična mogotca ustrašila možnosti, da bi bilo na nekdanjem glasovalnem območju oddano večje število NE-glasovnic za formalno potrditev priključitve k Veliki Nemčiji. V tej zvezi je Tischler povedal: »V Borovljah je imenovan gospod (Maier Kaibitsch, op. avtorja) povedal sledeče: »Ni pa izpolnila vlada Slovenem danih obljub. Sedaj smo v Veliki Nemčiji in kar je bilo prej samo na papirju, se bo odslej tudi izpolnjevalo, kajti pravi Nemec ne prelomi besede.« Temu je še gospod deželni glavar Pawlowski dostavil 7. aprila v St. Jakobu: »Vaša kultura, vaša kulturna svojstvenost bodo pod zaščito tretjega rajha bolje zavarovane, kakor pod bivšo Avstrijo, kajti Nemčija, ki je svojo veličino zgradila na narodnosti, bo razumela tudi tujo narodnost.« Navedene izjave in tudi osebna zagotovila, ki smo jih dobili ob raznih prilikah, stojijo v polnem nasprotju z našim dejanskim položajem. Pravice, ki smo jih imeli – celo po priznanju imenovanih gospodov – samo na papirju, so tudi danes na papirju, samo da je izginilo še marsikaj, kar smo doslej imeli: izginilo je 67 dvojezičnih šol, v katere je po uradni statistiki prihajalo v šolskem letu 1936/37 10.253 slovenskih otrok, izginil je slovenski abecednik, prepovedana je celo latinica, celo vrsta slovensčine zmožnih učiteljev je prestavljenih v nemške kraje. Da bi se germanizacija še pospešila, naj pomagajo otroški vrtci, katerih pomemčevalna naloga se po listih javno priznava. To so stvari, ki niso v skladu z danimi zagotovili...«

Istočasno je Slovenska prosvetna zveza odklonila priznavalo načelo pri ljudskem štetju maja 1939. Na račun nacističnih mogotcev, ki so z Maier Kaibitschem na čelu kovali že čisto druge načrte, pa je bilo rečeno: »To izpolnjevanje vseh dolžnosti bi pač zaslužilo, da se prijavljena zborovanja ne bi razpuščala po vaških mogočnejših, da se dovoljeni gospodinjinski tečaji ne bi preprečevali, da se pri slovenskih prireditvah ne bi zahtevala uporaba državnega jezika, da se ne bi ovirale naše kulturne prireditve, da se ne bi razpuščala naša kulturna društva, da se slovenskemu zdravniku ne bi onemogočila naselitev v slovenskem ozemlju, da se ne bi grozilo slovenskemu nastavljenju z odpustom iz javne službe ali celo od dela na cesti, če še nadalje sodeluje

v slovenskem kulturnem društvu, in da se ne bi slovenskim gospodarjem odtegovala državna pomoč za njihove otroke.

Dejansko je deželni šolski svet kmalu po občnem zboru prepovedal gospodinske tečaje Slovenske prosvetne zveze, ki jih je meseca novembra 1938 za leto 1939 že dovolil. Prvi od javljenih tečajev v Dobri vasi je odpadel »vsled tehničnih zaprek«, drugi – v Skofljah – »je bil vsled motenja miru prepovedan.« (Kor. Slov. 15. 2. 1929, št. 7, str. 2 in 3). Bila sta napovedana še tečaja na Kostanjah in v St. Vidu. Tečaji, njihova organizacija in izvedba, so bili odsej pridržani nacistični kmečki organizaciji. Tako je oblast krčila delokrog prosvetne zveze.

Svoj soglas je izdala Slovenska prosvetna zveza tudi ob priložnosti ljudskega štetja maja 1939. Vredno je, da ga podamo v celoti:

»Koroški Slovenci!

Naša osebna in narodna čast terja od nas priznanje:

Naš materni jezik je slovenski!

Mi pripadamo k slovenski narodni družini!

To potrjuje naša nprav, molitev in govornica, pesem in melodija, to potrjuje naša 213 tisočletna zgodovina!

Zato izpovejmo slovensko materno govorico in slovensko narodnost v besedi in dejanju povsod pred vsakomur!

Predstojajoče ljudsko štetje predvsem terja od nas vestne, jasne odgovore.

Tako bomo odgovarjali: Staatsangehörigkeit: Deutschland

Muttersprache: Slowenisch

Volkszugehörigkeit: Slowenisch.

Opozarjamo, da so neresnični odgovori postavno kaznivi in za Slovence nečastni.

Slovenska prosvetna zveza.

Danes vemo, kakšen je bil odziv koroških Slovencev na ta poziv Slovenske prosvetne zveze, čeprav moramo ob tem seveda spoštovati tudi »določen strah« zaradi nekorektnih odgovorov. Ni manjkalo pa tudi tistih, ki so skušali kovati na osnovi ljudskega štetja svoje načrte. Zopet se je oglasila Slovenska prosvetna zveza: »Nepoklicani trdijo, da bodo Slovenci, ki so se ob priliki zadnjega ljudskega štetja izjavili k slovenski narodni družini, prisilno izseljeni in zamenjani z Nemci iz Jugoslavije, da bodo narodno-zavednim Slovincem ukinjene socialne ugodnosti drž. zakona kot podpore novoporočencem, otroške doklade i. dr. ... Tudi Slovenska prosvetna zveza bo razburljive, neresnične izjave, ki motijo javni red in mir, takoj naznanila državnim policijam« (Kor. Slov. 26. 7. 1939, št. 28, str. 1).

Avgusta 1939 je oblast odobrila enotna pravila slovenskih prosvetnih organizacij. V kakšni relaciji je treba videti to odobritev, je bilo že rečeno. Društveni namen je bil takole zastavljen (Kor. Slov. 18. 10. 1939, št. 32, str. 4):

– Društvo pospešuje in krepi prirojeno narodnost slovenske koroške družine v vseh njenih elementih,

– utrjuje občestveno življenje v vasi, stanu in narodu,

– nudi članom narodne družine strokovno izobrazbo in telesno blagostanje, jih navaja k štednji in zmernosti ter posreduje ljudstvu pošteno zabavo.

Koroški Slovenec je videl v slovenskem kulturnem društvu »varuha slovenskega značaja naših krajev in našega ljudstva« ter »zaščitnika domače slovenske govornice, slovenske pesmi in starega običaja« (Kor. Slov. u. o. m.).

Zadnji občni zbor (koniec decembra 1939) pred dokončno likvidacijo je vodil predsednik Janko Ogris, ki je pozdravil nad 200 zastopnikov 33 članic Zveze. Več govornikov je pozivalo k novim delovnim naporom na kulturnem področju, prav posebno, ker je oblast bila dovolila pravilo.

Ob pričetku nove prosvetne sezone jeseni 1940 je Slovenska prosvetna zveza pozivala Slovence in Slovenke k povečani in

prvenstveni skrbi »za našo mladino, ki mora nadaljevati naše delo in narodno življenje«. »Zavedna slovenska vzgoja v naših družinah je največja dolžnost slehernega rojaka. Naš klic gre na vse: Na delo za krepkost in zavednost slovenskega naroda na Koroškem!« (Kor. Slov. 25. 9. 1940, št. 39, str. 3).

Na Štefanovo leta 1940 se je slovenska narodna družina spomnila na proslavi v Celovcu – zadnji večji prireditvi pred ukinitvijo – sinov – vojakov. Svojevrsna prireditel: osrednji zastopnik Slovenske prosvetne zveze je ob tej priliki pozdravil »spoštovane delegate slovenske Koroške« ob navzočnosti nemške vojske, prireditel samo pa so zaključili s himno »Slovenec seme«.

Zadnja vidna akcija Slovenske prosvetne zveze pred napadom Nemčije na Jugoslavijo je bila izdaja »Družinskih večernic« kot »skromen nadomestek za letos izpadle Mohorjeve«. Prosvetna centrala je namerila večernice »za tihe, zbrane urice v slovenskih družinah«. Kaj so bile in kakšen namen so imele? – »V prvi vrsti so dokument naše slovenske kulturne volje. Tudi danes še ima slovenska Koroška svoje misli in težnje, svoj nazor o življenju in svetu. Tudi danes izjavlja rod Zilje, Roža, gorjanec in objerjanov in Podjune svojo pripadnost k slovenskemu kulturnemu krogu. Veliki slovenski sinovi – Prešeren, Aškerc, Gregorčič, Cankar, Zupančič, Pregelj, Meško, Finžgar, brata Vodnika – so glasniki naše notranjosti, našega duha in srca. Številni sotrudniki Večernic, četudi večinoma brezimni, prirčni interes rojakov za izdajo in topla vnema zanjo so za to našo trditev najboljši dokaz. Tako naj bi Večernice postale nekako ljudska čitanka. Posebno naše življenje je ena sama šola in srečen tisti, ki se zna v tej šoli učiti in si nabirati spoznanja, ki so trajna in nesprejemljiva« (Kor. Slov. 12. 3. 1941, št. 11, str. 2 in 3).

Kmalu zatem se je nacizem razdivjal nad slovenskim narodom ne le na Koroškem. Ni bilo več treba nobenih lepih besed, nobenih prepovedi, slovenski živelj na Koroškem je bil obsojen na pogin oziroma izgnanstvo. Nacistična oblast je prepovedala vsa kulturna društva, spravila njih premoženje in uničila vse knjižnice. Veliko število kulturnih delavcev je bilo izseljenih.

In vendar se je slovenska pesem kljubovalno oglasila v koncentracijskih taboriščih in uporabno zadonela ob partizanskih ognjih sredi gozdov po vseh slovenskih pokrajinah. Kljub zapovedi »Kärntner sprich deutsch!« podivjanim nemškim kulturonošcem ni uspelo doseči svojih naklepov.

Kljub velikim žrtvam je kulturno delo med koroškimi Slovenci po drugi svetovni vojni zaželo in doživelo nov razmah. Zasedbene oblasti sicer niso takoj obnovile slovensko prosvetno organizacijo in so zavirale normalen razvoj. Tako je Osvobodilna fronta s svojim kulturnim odsekom vodila prosvetno dejavnost; na raznih manifestacijah in prireditvah Osvobodilne fronte so slovenski prosvetaši prispevali svoj delež. Tako je prosvetna dejavnost že živela, ko so 16. 5. 1946 oblasti končno potrdile pravila Slovenske prosvetne zveze. V bistvu so bila ta pravila iz leta 1934 oziroma 1937. Vendar je oblast namenu društva pripisala oziroma zahtevala nov odstavek: namen društva je, ... »podpirati lojalno in z vsemi močmi obnovo Avstrije, čigar obstoj garantirajo zavezniki ter v svojih vrstah gojiti duh miru in odločno nasprotovati vsem terorističnim in šovinističnim pojavom...« O tem, kakšne posledice je imel ta poseg oblasti, danes ne moremo pisati, ker bi morali prikazati kompleksen politični razvoj in vsa dogajanja v zvezi s koroškimi Slovenci vse do trenutka, ko je dokončno padla odločitev, da ostanejo avstrijske meje nespremenjene.

VALENTIN POLANŠEK

Osmotrjujem bolečino

Središče pekoče resnice:

jaz!

Vrtinec vseh rajanj:

jaz!

Alfa in omega vsega:

jaz!

Ko

padam

navznoter,

izgorevam

v

temnih

možnostih,

ki

jih

kot

v

tolažbo

usmerjam

v obupno

bodočnost

in ginevam

brez

konca.

(1978-01-27)

Izdavam se

Izdavam se,

izdavam vse,

kar mi spominsko

razjeda dušo.

Izruvam se,

izruvam vse,

kar mi z varljivo

skrivnostjo

uspava zavest.

Ven iz popustljivega

samoljubja

in vratolomnih

prčakovanj!

Kako

bom živel jutri,

ko se še danes

otepam

včerašnjosti!

Vzvalovi nova ideja

sredi množičnih pogovorov

o starih betežnostih

in zoprnih obnavljanjih,

starih že

kot prva sled homo sapiensa.

Se in še prisluškujemo

in pritrujemo,

prenašamo težave,

ne da bi tarnali,

se gremo glumače

zaradi neke tuje usode,

zraven pa smo z mislimi

daleč stran

pri svojih skritih rečeh:

Kaj je smisel

dih,

glasu,

besede?

Sam sebi postajam grezilo

v mikavne, a zanikane zmotljivosti,

katere nepremagljivo

štrle

iz samote.

Ne priznavam sebi boli,

ki je največje razodetje sebe

samemu sebi,

da sem obstoječa kreature

iz temine kamene dobe

z nerazvitimi slutnjami,

ki se skrivnostno

spajajo

v simbole vsega živega in večnega.

V prvih povojnih letih je prodrila pri kulturnem delovanju napredna misel. »Den slovenskih izseljencev« 15. aprila 1946 je bil prva velika kulturna manifestacija koroških Slovencev, ki pa je določeni krogi na Koroškem niso mogli prebaviti in so se spravili nad udeležence s kamenjem in brizgalnami. Prvič so na Koroškem uprizorili Cankarjevega »Hlapca Jerneja«, igrali Žižkovo »Miklovo Zalo«; zbori Slovenske prosvetne zveze so junija 1947 prvič nastopili v mestnem gledališču, obnovila se je vsa predvojna prosvetna dejavnost, — med drugim je bila obnovljena Centralna študijska knjižnica Slovenske prosvetne zveze v Celovcu — dodale so se nove oblike kulturne dejavnosti.

Svojo obletnico je obhajala Slovenska prosvetna zveza s pevskim koncertom v celovškem gledališču, kjer je tekmovalo večje število zborov iz raznih predelov južne Koroške. Ob tej priložnosti je predsednik Slovenske prosvetne zveze dr. Franci Zwitter naglasil, da ni svojevrstne ljubljanske, tržaške, goriške ali celovške, še prav pa ne posebne koroško-slovenske kulture, temveč je ena samo slovenska kultura (SV 24. 4. 1948, št. 24, str. 1). Prav to slovensko kulturo je Slovenska prosvetna zveza hotela zasigurati slovenski mladini na Koroškem z zahtevo po narodnem šolstvu, še posebno pa z zahtevo po slovenski gimnaziji in učiteljski v Celovcu. Ob 40. obletnici se zaznajo prvi znaki razhajanja na kulturnem področju, ki se pozneje stopnjujejo in privedejo do cepitve.

V naslednjem desetletju Slovenska prosvetna zveza enkrat bolj, drugič zopet manj uspešno deluje in dviga raven svojega dela. Leta 1954 na novo in obširno formuli- ra namen svojega delovanja. Da bi se Slovenska prosvetna zveza vsaj nekoliko od- dolžila požrtvovalnemu delu posameznih prosvetašev in društev, je 1958 ustanovila Drobosnjakovo priznanje, ki ga je že istega leta podelila zaslužnim posameznikom. Ob zlatem jubileju Zveze se koroški nestrpne- ži zaganjajo z vso silo v rezultat protifaš- ističnega boja koroških Slovencev, v dvoje- zično osnovno šolo. Tako ni čudno, da predsednik Slovenske prosvetne zveze opozori pri jubilejni prireditvi navzočega deželnega glavarja Wederiga na problem šolstva ... »Tem bolj smo zato razočarani, da se moramo še vedno boriti za ohranitev osnovnega šolstva«. Zdi se mi zato potreb- no, da tudi ob tej priložnosti apeliram na vse dobro misleče v avstrijskem ljudstvu; v interesu mirnega sožitja in vedno večjega medsebojnega razumevanja upoštevajte naše stališče. Ne odstranitev ali spreminja- nje obstoječe odredbe, ne okrnjevanje na- šega jezika v šoli, temveč resnično izvaja- nje odredbe! To je naše nesprejemljivo sta- lišče, pa hkrati tudi jamstvo za prepotreb- no pomiritev v deželi in za medsebojno od- kritosrčno razumevanje. Počlovečenje medčloveških odnosov — to je cilj in smoter naše ljudsko-prosvetne dejavnosti, to pa mora biti tudi zadnji in prvenstveni cilj vsake resnične šolske vzgoje! Zbliževati mladino sosednih narodov v skupni šoli, ne pa deliti v dva sovražna tabora že v šol- ski dobi.« (SV 20. 6. 1958, št. 25, str. 2). De- želni glavar Wedenig pa je septembra iste- ga leta ukinil obvezno dvojezično osnovno šolo in s tem zadal slovenskemu prosvetne- mu delu na Koroškem najhujši udarec. Si- cer je deset let pozneje njegov naslednik Simo ob 60-letnici Slovenske prosvetne zveze priznal, da je delež, ki ga doprinašajo koroški Slovenci s kulturno-prosvetnim de- lom, za Koroško velike vrednosti, seveda pa to priznanje na odnosu dežele do os- novnih slovenskih kulturnih potreb ni ni- česar spremenilo.

Tako rase slovenska kultura na Koro- škem naprej svoje samoniklo, vendar sa- morastniško zavedno življenje in je delež- na le majhnih drobtin iz bogato obložene mize.

KONEC

Ljubo Ravnikar: V Podkorenu

PLANTAN

Licencija poetika

[(e)migracija (1)]

prišle so driade (visoka pesem)

*bogováli smo v noč, avgusta
šestinsedemdeset,
poten: niti sledu ni bilo od mene,
prišel sem Muna in strmel
nad kresničkami v dolinah.*

*Svet je krut in trd.
Nikdar jim ne pozabim izgnanstev.
Nikdar nas niso učili shraniti
zadnjega koščka svetlobe.*

*(Hibrid z vsem kar si bilo, da si.
Hibrid ob Spartaku.
Hibrid na pogrebih Iličev.
Hibrid si v računalniku.)
Armstrongi capljajo po Luni ob vsem tem.*

*Ura je še enkrat šestnajst.
Pričakujemo se z nevihto.
Megla je napojena s pričakovanjem.
Kuham materino dušico, prižigam sveče.
strašno nam je,
pričakovanje nas stiska.*

*Bojimo se snega.
Konji so uprti k severu.
Govedo prežvekuje v molitvi.
Ne prenesem tolikšnega pričakovanja.
Kličem jih po imenih, solj ponujam.*

*»To ni nič novega v zgodovini.
Ni države, ni epohe, v kateri podoben
slučaj
ne bi dal sijajne predhodnike.
Ali se to lahko pripiše dejstvu,
da se v državah periodično pojavljajo
fenomeni izdaje
in antipatriotizma? Ne verjamem, kajti
imena onih,
ki so bili brez razloga preganjani,
obtoženi,
so imena, ki jih danes spoštuje ves svet.
Oni so nosili, kakor največje priznanje —
svoje stalno preganjanje.« (Neruda)*

Vse je grénko, vidim grénko.
Ljudje ne znamo sladkati življenja.
(Prekladanci ne vedo, da je konj sesalec!)

TOČA.
Muna dráži sršenje komarjev.

(Za daljši konec bodi čim krajši.)
Žival naj bo žival.
Človek naj bo tako človek kot je žival žival
in je kamen kamen in je drevo drevo.

Mun je jáko zaposlen z mišmi.
Orla sta ga zapazila.
Postajam »gluhi mož ob meji«.
postajam gluhi od vetra, megle in samote.
(Mimogrede se spomnim, da imajo pesmi
svetlane)

čisto mačje oči ...)
Divji prašič ríje po molžišču.
Težko je, a biti mora.
Plesnimo od vlage.
Z roso se brado bzdím pred Soncem.
Zvonci pomirjajo.
pomirjajo váli meglenih tančic.
hité skozi nas.
Ze so sence velike in temne.

Kmetje prihajajo v lepem vremenu.
Za njih je Marx »humbar«.
a so odlični računarji.
boljši kot proletarijat.
ki nima »svoje« zemlje, sužnjev
in ki dela v nezamisljivih pogojih.

(Čas Spartakov in Leninov je vzporedljiv.)

Izgubil se je Lenčkov teliček!
Danes je težje živeti.
Zdravil se bom in ozdravel.
SUŠNI DNEVI.
Upamo na veliko dežja.

Problemi pestrijo človeško zadevo.
Kmetje in krave, krave in kmetje.
Konji so nekaj posebnega.
Mun je opazil orla.

Včasih se slikam s turisti.
všeč jim je moja divja brada.
všeč jim je, ker smo si tuji.
všeč jim je, ker si dovolim živeti v divjini.

Ob sončnem zatonu sem slišal Ravela
in bil sem v mislih z gverilo.
Pijem pomolženo mleko.
Mun spi ob Kantu, Goetheju.
Nenehna svoboda nas je obšla.
neznanska misel iz globin vseh časov.

Ob tristošestnajstem mejnem kamnu sva
obstala:
gamsja družina šviga v prepade.
»Ni nas strah.
vemo katero življenje živimo ... «

Dragi spremljevalec, glej prelep večer
(vredno je potrpeti s kmeti).

Čustva lebdijo z opečnato zarjo.
iščejo dušo sveta.
Nebo je napeto.
Góre so simboli.
(Triglav se buhoti.)
Povsod so svetilniki.
Jaz sem madrigalist.
Povsod so zadovoljni in nezadovoljni.
povsod so prekletni in sveti.
Povsod pridobimo.
(še nekaj, kar boš pozabil):

Sonce je otrok.
Sonce prihaja k Človeku z ljubeznijo.
Sonce prihaja k Človeku s smrtjo.

Pesmi nas zapuščajo.
Nikdar ne bomo zmogli z njimi.
ker pesmi že vse so.

JUNAK je človeštvo;
ustvarjalec, uničevalec, zmagovalec ...
razdeljen milijardam LJUDEM.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

PARTIZANSKO ŠOLSTVO NA PRIMORSKEM

Čas se nagloma odmika in marsikaj se izgublja v pozabo, marsikaj postaja neverjetno, legenda. In vendar je fšesnica primorsko partizansko šolstvo, to svetlo poglavje narodnoosvobodilnega boja, ki smo ga začeli snovati natanko pred petintridesetimi leti, po zlomu Italije, v septembru leta 1943.

To moje pričevanje sem naslonil v glavnem na lastne spomine. Za razpravo, ki bi dokumentirano in do podrobnosti pokazala veličino partizanskega šolstva na Primorskem, bi moral imeti na razpolago več časa. Zategatelj se že vnaprej zavarujem pred očitki, da sem to in ono pomembno stvar ali dogodek (sicer nehote) izpustil ali spregledal. Mislim pa, da se bo partizanskega šolstva moral nekdo lotiti ter zgodovinsko in znanstveno obdelati, zakaj neprecenljiva škoda bi bila, da bi tako pomembno poglavje narodnoosvobodilnega boja, kot je bilo partizansko šolstvo, zatonilo v pozabo. Primerno se mi zdi, da prav zaradi tega pozivam vse sodelujoče, da se potrudijo in napišejo svoje spomine, ki bi jih kasneje morebiti izdali v posebni knjigi.

Tedaj pred tridesetimi leti, v tisti prečudoviti primorski pomladi v jeseni, smo se vračali z vseh vetrov, največ iz italijanskih zaporov in internacije. Za nami je bilo težko breme fašističnega nasilja, ponižanja, pomanjkanja in lakote. Toda zdaj v tej novi pomladi, v tej zlati svobodi smo bili kakor prerojeni, mladi in polni moči. In taki smo zgrabili za delo, ki nas je klicalo od vseh strani.

Medtem se je pojavil nov, še hujši sovražnik, ki je kot moderni Tevton med nas zasejal novo gorje. Koliko mladih življenj je tedaj presahnilo, potočilo kri v izmučeno zemljo ... Bila je goriška fronta in nepopisno junaštvo se ni moglo upirati jekleni sili, ki se je z ognjem in smrtjo razlila čez in čez po Primorski. Toda tudi ta vihar je šel mimo in bili smo mladi in polni sil. S potrojenimi močmi in požrtvovalnostjo smo znova šli na delo.

Tudi jaz sem se po zlomu Italije vračal iz njenih zaporov. Mimogrede sem se v Gorici oglašil pri Francetu Bevku, ki je stanoval na Solkanski cesti št. 26. Tudi on se je bil pred nekaj urami vrnil iz rešetk. Kot stara prijatelja sva si imela veliko povedati, ker so bili med najinim zadnjim srečanjem zapor in internacija. Iznemada vstopi Julij Beltram in brez ovinkarenja povabi Bevka in seveda tudi mene, da gremo v partizane. Bevk je bil takoj naređ, zakaj na solkanski postaji so že bili Nemci. Z italijansko kareto se odpeljemo proti Ajdovščini — na poti srečujemo vračajočo se, razoroženo in poklapano italijansko vojsko. Ustavili smo se v Stomažu, kjer je bilo tedaj glavno partizansko poveljstvo za Primorsko. Tu so bili Bebler, Vilfan, Leskošek in drugi. Seveda se je Bevk nenavadno hitro vživel v novo okolje in bil sredi dela, bil je referent za prosveto in propagando pri Narodnoosvobodilnem svetu za Primorsko Slovenijo. Mene so iz Stomaža poslali na Idrijsko, da bi tam pomagal pri organizaciji ljudske oblasti, pri izvajanju splošne mobilizacije itd. Toda že čez nekaj dni, ko je bila nemška ofenziva na višku sem dobil sporočilo, da moram iz Mrzle rupe prepeljati na varno primorsko poveljstvo. In tako je samotna kmetija na Vojsčici pri Vojskem, kjer je danes partizansko pokopališče, postala prvo varno zavetišče Pokrajinskega odbora osvobodilne fronte za Slovensko primorje, kakor

se je bil pokrajinski narodnoosvobodilni svet medtem preimenoval. Bevk pa je postal njegov predsednik.

Ze 23. oktobra 1943 sem od Bevka prejel naslednje pismo:

»Rad bi osebno govoril s Teboj, toda ker sva zdaj precej oddaljena drug od drugega, Ti pišem te vrstice.

V prvi vrsti Ti čestitam k članstvu Okrožnega narodnoosvobodilnega odbora, dasi tu ne gre za čast, ampak nova funkcija vam vsem nalaga odgovornost in delo. Prepričan sem, da boš na mestu in da boš za boljšo bodočnost naroda razvil vse svoje najboljše moči.

Le tri dni pozneje, 26. oktobra, mi piše naslednje:

»Na željo Ti pošiljam prepis okrožnice Okrožnim narodnoosvobodilnim odborom glede šolstva, obenem s prepisom učnega načrta, ki smo ga dobili iz Cerknega. Ta učni načrt lahko daš v prepisu kakemu učitelju idrijskega okrožja v slučaju, da je začel poučevati na kaki šoli. Opozarjam pa Te, da bomo izdali v doglednem času nov, izpopolnjen in podroben učni načrt, ki se pa bistveno najbrž ne bo razlikoval od priloženega.

V cerkljanski občini je šolstvo za zdaj tako vzorno urejeno, da Ti ta kraj ne bo dal nič dela. Potrebno pa bi bilo poskrbeti, da se odpre kakšna šola v drugih občinah vašega okrožja.«

Citiram naj še eno Bevkovo pismo, ki kaže zanj tako značilno vneto, predanost in delavnost, zanimivo pa tudi za celotno vzdušje tistega časa. Bevk je bil sam po poklicu učitelj in vse kaže, da se je za razvoj partizanskega šolstva in prosvete prav posebno zavzemal.

»Tvoje pismo in poročilo sem z veseljem prejel in se Ti zanju zahvaljujem. Menda veš, da je rajon Cerkno odpadel od vašega okrožja in se je torej Tvoj delokrog zožil. Mladi rod' bomo poslali na okrožni OF, za Mladega puntarja' pa se je treba priporočiti tovarišu Planincu, sicer pa ga tako pošiljajo na vsa okrožja.

Posebno sem bil vesel Slovenskega pravopisa, za katerega se Ti posebej zahvaljujem. Mi, ki smo tu, pri uredništvih osrednjih glasil, ga res nujno potrebujemo. Vedno je treba komu dokazovati, da se ta ali ta beseda piše tako in ne drugače. Pa tudi meni se včasih porodi kak dvom. Saj ne boš hud, če Ti ga ne bom takoj vrnil. Tiste redke knjige, ki jih imamo, nam res prav pridejo.

Večkrat bi Ti pisal in obširneje, a imam res mnogo dela. Je to drobno delo, po večini uradno in žurnalistično, a danes zelo potrebno. Saj zadnji politični dogodki pomenijo zmago partizanskega gibanja. Pa tudi notranje dobro napredujemo. Mnogi, ki so doslej oklevali, a so v svojem bistvu pošteni prestopajo k nam ... «

Bevkova pisma citiram nalašč za to priložnost, da bi tudi v tem trenutku med nami oživel njegov spomin, njegova vera v zmago. On počiva na solkanskem pokopališču, in živel bo večno, ne le v svojem Čedermacu, temveč tudi v tem, kar je storil za osvoboditev svojega zaslužnjega ljudstva, pa tudi za partizansko šolstvo in prosveto, čemur je prav on z neutrudnim prizadevanjem postavljaval trdne temelje, saj so bili prav le-ti najtrdnjejši dokaz o obstoju nove države in nove ljudske oblasti, zlasti pa o slovenstvu te pokrajine.

(Nadaljevanje na 8. strani)

Slovensko šolstvo na Primorskem med dvema vojnama ima prav posebno zgodovino. Kmalu potem ko so Italijani zasedli naše ozemlje in odložili bele zastave ter se s sladkimi obljubami udinjali, so že mnogo pred uradnim nastankom fašizma pokazali, kakšna bo pod njihovo oblastjo usoda primorskih Slovencev. Fašizem sam pa je bil za nas postoteren zlo. Ni bilo upanja, da nam bi pustil le trohico narodnih pravic, da bi bila v njem le iskrica človečnosti. Najprej je s smrtnim udarcem segel po našem orožju — po kulturnih ustanovah in po šolah. V prvi fašistični vladi je zasedel ministrski stolček za šolstvo in prosveto Giovanni Gentile, ki je z zagriženostjo fašista zasnoval šolsko reformo, ki so jo uveljavili 1. oktobra 1923. Določala je poitalijančenje razreda za razredom, kot slepilo pa dopuščala slovenskim otrokom nekaj ur tedensko dodatnega slovenskega pouka. To je bil za slovensko šolstvo smrtni udarec, saj je bil postopoma odpravljen iz šol slovenski in (tudi hrvaški) jezik, kot učna jezika v vseh 285 slovenskih in hrvaških šolah na Primorskem in v Istri. Čez nekaj let ni bilo več nobenega osnovnošolskega učenca ali dijaka srednje šole slovenske ali hrvaške narodnosti, ki mu ne bi v dušo vcepili v tujem jeziku našemu duhu tuje učne snovi. Tudi ni bilo več ne šolske ali društvene knjižnice. Fašizem je naperil vse svoje sile v »sanacijo obmejnih pokrajin«, tako je imenoval svoje prizadevanje za poitalijančenje Slovencev. Da bi pospešil ta proces, je šolsko mrežo zgostil tudi s posebno šolo družbe »Italia Redenta«. Te šole so odpirali v vsakem naseju, ki je imelo vsaj deset, pa tudi manj otrok. Na vse kriplice so poskušali otroka odtrgati od družine, ga vzgojiti v janičarja. Temu naj bi služile tudi organizacije, kot na primer Picco italiane, Balilla, GIL in še katera. Tako se je vnel za otroške duše prikrit boj med fašistično šolo in slovenskim domom — zavedno slovensko družino. Na srečo je bil v tem boju največkrat zmagovalac — slovenski dom.

Posebno poglavje bi bilo potrebno, če bi hoteli orisati v tem času življenje slovenskih učiteljev, ki je bilo nenehno na udaru. V svojem plemenitem poslanstvu ljudskega učitelja niso bili nikjer dovolj na varnem, da bi jih ne zalezovali in preganjali. In kdo je bolj bridko občutil poniževanje, potujčevanje, izničenje vsega, kar je bilo naše, kakor naš učitelj. Morda pa je prav to nasilje marsikoga naučilo in mu utrdilo pripadnost in zavest, da se je zavestno postavil po robu. Mnogi so na skrivaj pobegnili čez mejo, mnoge so razkropili po vseh zakotjih Italije, da bi kot posamezniki potonili v tujem morju. Toda v tej nakani so se potujčevalci učeli; med pravimi učitelji ni bilo poturic. To smo videli tudi po zlomu Italije, kako so se zvesti svojemu rodu kot vselej in z veliko ljubeznijo do napredka in svobode vključili v narodnoosvobodilni boj. Na mesta pregnanih slovenskih učiteljev so potujčevalci postavili svoje, ki niso znali ene slovenske besede in ki so bili čisto bolj fašisti kakor pa učitelji. Znani so primeri zasramovanja slovenskih otrok, višek v tem je bil jetičen pljunek učitelja Sotlacantija v Vrh polju pri Vipavi v usta slovenskim otrokom zaradi slovenske besede. Znan je tudi primer z Bovškega, kjer je učitelj uporabljal srednjeveško kazen. V znak zasramovanja je obesil otroku za vrat rdeč suknaš jezik, nato ga pa postavil na šolski prag kot na sramotilni oder, da so ga videli vsi sošolci, v opomin in svarilo. Takih primerov je še več.

Več kot dvajset let je bila slovenska beseda pregnana iz učilnic, dvajset let so se tuji učitelji trudili vsaditi nam tujo dušo, spodrezati korenine v domači zemlji in nas vzgojiti v — janičarje. Toda vsi stroški in trud so bili zaman.

Dolga leta smo hrepeneli po svobodi, po združitvi s Slovenijo in Jugoslavijo. Leta 1941 pa so italijanski, nemški, madžarski in bolgarski fašisti zaradi izdajstva in notranje gnilobe tedanje vladavine v kratkih dvanajstih dneh pregazili, razkosali in zasušili Jugoslavijo. S tem je za nekaj časa zamrl še tisti medli žarek upanja na zedinjenje in združitve z matično državo.

Toda kmalu je zasijalo novo upanje — prinesla ga je Osvobodilna fronta. Njen program smo sprejeli z navdušenjem. Kmalu so se tudi oglasili prvi glasniki osvobodilne misli. V gozdovih so se pojavili partizani in zasejali fašističnim oblastnikom strah v kosti. Že leta 1942 so partizani prepovedali italijanskim učiteljem po hribovskih vaseh potujčevanje v šolah. Tako je bilo tudi konec potujčevalnega in raznarodovalnega šolstva. Italijanski učitelji so hitro spoznali nesmisel svojega početja in jo odkurili. Tako je še pred koncem uradnega fašizma odklenalo nasilju, ki ga je bil pred dvajsetimi leti ustoličil Giovanni Gentile, ki je tudi sam 15. aprila 1944 v Firencah plačal svoje račune italijanskim partizanom.

V septembru 1943 so tuji oblastniki v celoti kar čez noč pobrali šila in kopita in odšli z zemlje o kateri so tako vztrajno zatrjevali, da je »terra italianissima«. Na Primorskem je nastalo obsežno osvobodeno ozemlje, kjer je takoj začela delovati naša ljudska oblast. Njena glavna skrb je bil sicer oboroženi boj za osvoboditev domovine, vzporedno ob tej pa nič manjša skrb za socialno in kulturno svobodo. Tako je po volji ljudstva, brez kakšnih dekretov spontano zraslo partizansko šolstvo, kakor ga upravičeno imenujemo, saj je zraslo iz totalnega ljudskega odpora proti drugemu, še hujšemu sovražniku. In čeprav ni bilo najosnovnejših pogojev se je zgodilo nemogoče in neverjetno. Ta partizanska šola je zrasla iz upora proti dvajsetletnemu zatiranju in poniževanju. Koliko je bilo iznajdljivosti, požrtvovalnosti in junaštva učiteljstva, ko je postavljalo nove temelje slovenskemu šolstvu!

Najprej je bilo treba urediti šolska poslopja, saj so bila prej večidel zasedena po italijanski vojski. Odstraniti je bilo treba bunkerje, zaklone in bodečo žico. Nekatere šole so bile deloma pčskodovane, druge popolnoma uničene; nič zato, partizanski šoli so se na stečaj odprla vrata v kmečkih hišah. Ljudski oblasti ni pomenilo oviro niti pomanjkanje usposobljenih učiteljev. Učiteljice so postale dekleta in žene, ki so vsaj za silo znale pisati in brati slovensko. Danes si težko predstavljamo, s kakšnimi težavami so se te preproste učiteljice srečavale pri pouku. Najtežji problem pa je bilo pomanjkanje učbenikov in drugih knjig, ki so jih bili fašisti popolnoma iztrebili. Tu so odigrali odlično vlogo »Prvi koraki«, ki ji je bila že davno prej izdala »Edinost« v Trstu. Ta učbenik za najmlajše je bil dovoljen le na videz, vendar zaplajen in hudo preganjan; prav tako »Kolafkice«, ki so bili izšli v Gorici; prav pa so prišli celo stari učbeniki iz avstrijskih časov. Kmalu pa je začel izhajati »Mladi rod« — urejal ga je France Bevk in je v osmih številkah v mnogočem nadomeščal sicer predpisano šolsko berilo. Pionirsko delo, spontani začetki so se kmalu razrasli v organizirano šolsko mrežo s strokovnimi službami in tiskanjem šolskih knjig in drugih pripomočkov v partizanskih tiskarnah, ker je bil nedvomno edinstven primer v zgodovini kakšnega naroda.

Omenili smo že »Učni načrt«, ki ga je že oktobra 1943 izdal odsek za prosveto pri POOF. Zelo pomembne so bile tudi te šolske knjige: »Slovenska beseda«, branje za večerne tečaje, »Partizanska citanka«, »Slovenski pravopis«, izvleček iz Breznikove in Ramovševe male izdaje, »Slovenija«, priročnik za zemljepis, Fran Zwitter: »Pregled zgodovine Slovencev in okvira

južnih Slovanov«, Makso Pirnik: »Kratek pregled glasbene teorije« in »Otroške narodne pesmi«. Učiteljstvu pa je dajal prva navodila »Učiteljski list«, katerega delo je nadaljevala osrednja izdaja »Prosvete«. Že teh nekaj imen partizanskega šolskega nam pove, kako globoko je partizansko vodstvo pojmovalo resnico, da k najpomembnejšim šolskim pripomočkom sodi dobra šolska knjiga.

Nešteto je bilo težav in ovir, toda ljubezen do slovenskega jezika je mlademu učiteljstvu vlivala vedno novih moči, da je samozavestno vztrajalo na svojih mestih. Zato smo lahko vsi, ki smo se v tistih hudih, a velikih časih ukvarjali s prosveto in kulturo, lahko ponosni na svoje delo. Opravljali smo ga neusposobljeni, toda to pomanjkljivost smo nadomeščali z izredno požrtvovalnostjo in ljubeznijo do napredka svojega rodu.

Uspehi so se kljub težavam kmalu pokazali. To dokazujejo ohranjeni sestavki otrok iz tistih časov, iz katerih razberemo globoke otroške vtise iz narodnoosvobodilnega boja.

Konec 1944 je bilo na Primorskem že 340 šol, katere je obiskovalo nad 16.000 otrok, ki jih je poučevalo 481 učiteljev od tega je bilo le 98 poklicnih in 383 pomožnih učiteljev. Razen tega je v 185 učnih krožkih veliko število odrasle mladine pridobivalo manjkajoče znanje. Mnogi od takratnih partizanskih učiteljev so po vojni doštudirali na učiteljski šoli, nekateri celo na univerzi in se vključili v povojno prosvetno delo.

Že na začetku sem omenil »Učni načrt«, ki ga je bil France Bevk prejel iz Cerknega. Kdo je bil avtor Učnega načrta? Dajmo kar besedo učitelju Viktorju Jerebu: Tedaj sem bil na počitnicah, 14 let sem namreč že služboval kot učitelj v starih pokrajinah Italije in prav tiste dni (septembra 1943) bi se bil moral vrniti na svoje službeno mesto. Na to pa niti pomislil nisem, ampak začel pomagati, da bi se v življenju vasi čimprej vzpostavil red. To delo pa je bilo nanašano in neprestano sem imel sila neprijeten občutek, da pravzaprav nič koristnega ne počnem. Tedaj pa mi je šinilo v glavo, da bi kot šolnik moral poskrbeti, da se čimprej ustanovijo slovenske šole. Ta misel se mi je sicer zdela v danem položaju, predvsem pa zaradi negotove prihodnosti malo preuranjena, vendar sem se je trmasto oprijel. Spoznal sem, da se je treba brez odloga lotiti dela z mladino, ki je obiskovala italijanske potujčevalne šole, in jo v slovenskih šolah vzgojiti v duhu OF in v ljubezni do slovenskega naroda in njegovega jezika. Spoznal sem, da je to moja prava naloga in takoj začel z delom...

Za začetek pouka je bil določen 17. oktober 1943. Do tedaj pa naj bi učitelji imeli sestanke s starši, pripravili sezname šoloobveznih otrok in uredili vse tako, da se bo pouk lahko začel. Ker nismo imeli učbenikov, smo sklenili, da bomo na šolah uporabljali za branje stare knjige, ki so jih ljudje ohranili, predvsem seveda mladinske. Nekaj teh knjig so otroci potem sami prinesli, druge pa smo nabrali po hišah. Pozneje, ko je začela izhajati partizanska literatura, smo tudi to uporabljali za branje v šoli in doma. Računic in drugih učbenikov seveda tudi ni bilo, zato so si učenci snov zapisovali v zvezke, ko je teh zmanjkalo, pa na kakršen koli papir.

Naslednji problem je bil, kaj bomo učili na naših šolah. Potreben je bil učni načrt. Ker sem dvomil, da bi ga mogel od kod dobiti, sem sklenil da ga bom sestavil kar sam. Načrt je bil kmalu gotov. Ker nisem vedel, komu naj ga predložim v potrditev, sem ga izročil Gabrielu Peternelju, predsedniku rajonskega odbora OF Cerkno, da bi ga nesel na pokrajinski odbor OF, ki je bil takrat v Jagračah, in ga tam pokazal. Peternelj je potem povedal, da je načrt izročil Francetu Bevku. To je bil navdušen nad tem, kar smo v Cerknem naredili za

Mati ne čudi se

*Mati, ne čudi se, da se tvoj sin
klati po gmajnah s svobode prividom:
noče si groba sam izkopati,
noče kot talec pasti za zidom.*

*Mati, ne čudi se, da kruh naš zamesen
je z žolčem,
črn in trd po krvi greni,
da pred hišo vsako smrt stoji
in žuga z rdečim petelinom ...*

Drenov cvet

*V nežni zori črni hudiči
naperijo v bajto samotno cevi.
Vzleteli bi trije kurirji kot ptiči,
pa jih na pragu zgrabijo psi.*

*Nje in očeta za drenov grm
s kopiti odženejo. Jeknejo strelji.
Drobni, žolti cveti vzbrsteli
so jim za bridek spomin.*

*Trpek in nežen drenov cvet
lega nam čez oči, čez srce,
čez bajto, čez zeleno polje,
čez ta naš bridki svet ...*

Pogovor s smrekami

*Kaj bo z vami, kaj bo z vami
moje mlade, temne smreke,
ko mi z belimi rokami
smrt zatisne veke?*

*— Globlje bomo se vsesale
v zemljo s slednjo korenino,
a z vrhovi se pognale
kakor jambori v višino,*

*s soncem bomo se ljubile,
s pticami v jasnino pele,
moč iz zemlje rodne pile
za viharje in za strele. —*

*Vedno vedra rast bo z vami,
moje mlade, temne smreke,
rasle boste, ko bom v jami
jaz zaspal na veke.*

Na Hudem polju

*Trudni v gazi smo obstali
v Hudem polju, se vprašali:
— Kje so Jože, Tone, Tnja?*

*Tih in strt dé mladi Vanja:
— Sneg jih je odel z belino,
smreke jim pojo v tišino.*

*Težko nam je ob praznini.
Pokosili na čistini
so sovražni jih vojaki.*

*Tiho dalje pod Goljaki
šli smo s trudnimi koraki
tja pod zvezde v Kozje stene.*

*Tam nas z ivjem noč odene,
mrtev smeh nesrečne Tanje
žalost nam priliva v sanje ...*

slovenske šole in tudi nad učnim načrtom. Načrt je bil brez sprememb odoben za slovenske šole na Primorskem. —

Ta učni načrt je predvideval za partizanske šole naslednjo snov: politične ure, slovenščino, računovodstvo in geometrijo, zgodovino, zemljepis, prirodopis in prirodoslovje, petje in telovadba. Razumljivo, da je bila odvisna uporaba tega, precej zahtevnega učnega načrta, od usposobljenosti in iznajdljivosti učitelja.

Mreža partizanskih šol se je že novembra in decembra 1943 nagosto razpredla. V Baško-cerkljanskem okrožju, kjer je začelo partizansko šolstvo pionirsko vlogo, je bilo 23 šol s 310 učenci. Poučevalo jih je 17 učiteljev, od tega 3 poklicni in 14 pripravnikov. V Idrijskem okrožju je bilo 20 šol s 550 učenci. Poučevalo jih je 26 učiteljev, od tega 4 poklicni in 22 pripravnikov. Na Tolminskem in Bovškem je bilo 30 šol s 770 učenci. Poučevalo jih je 40 učiteljev, od tega so bili trije poklicni in kar 37 pripravnikov. Na Kanalskem je bilo 20 šol s 791 učenci. Poučevalo jih je 23 učiteljev, od tega samo dva poklicna in 21 pomožnih. Na Goriškem je bilo 16 šol s 1344 učenci. Poučevalo jih je 32 učiteljev, od tega 9 poklicnih in 23 pripravnikov. V Brdih je bilo 20 šol s 1026 učenci. Poučevalo jih je 18 učiteljev, od tega 4 poklicni in 14 pomožnih učiteljev. Prva šola je bila odprta v Višnjeviku. Še beneška Slovenija, ki so jo potujčevali že od leta 1866, je prvič v zgodovini dobila slovenske šole in sicer v vasi Kras, v Lombaju, Dreki in Topolovu ter še v štirih drugih vaseh.

Na Vipavskem je bilo 36 šol z 2245 učenci in 65 učitelji. Od tega jih je bilo 14 poklicnih in 51 pomožnih. Na Krasu je bilo 48 šol z 2656 učenci in 86 učitelji, od teh je bilo 14 poklicnih in 72 pripravnikov. Na Pivškem je bilo 36 šol s 1630 učenci in 37 učitelji, od teh je bilo 10 poklicnih in 27 pomožnih učiteljev. V Brkinih je bilo 54 šol s 3586 učenci in 95 učitelji, od teh je bilo 34 poklicnih in 61 pripravnikov. V Slovenski Istri se je partizansko šolstvo začelo nekoliko kasneje, kakor drugod. Vzrok za to je bila nemška ofenziva, ki se je začela prve dni oktobra 1943. To je bilo pravo zversko divjaštvo modernih Hunov, ki je preplavilo celotno istrsko območje. Stebri dima so se za njimi dvignili iz 18 gorečih vasi, v katerih so prej postrelili 95 fantov in mož. Zato je Istra doživela svojo partizansko pomlad šele prve mesece leta 1944. Prvi šolski nadzornik je bil tedanji medicinar Ivan Matko-Imko. V Istri so bile še hujše težave kakor drugod zaradi fašističnega opustošenja, ponekod že deloma odtujene mladine, ki je bila odmaknjena od virov našega duhovnega bogastva. Pozneje je prevzela skrb za šolstvo in prosveto Breda Preinfalk, ki ji je uspelo s pomočjo novoustanovljenih roditeljskih svetov in tudi pedagoških tečajev za pomožne učitelje, ustvariti dokaj gostoto mreže partizanskega šolstva. Ponekod so poučevali tudi narodno zavedni in z OF lojalni duhovniki.

Glavno težo in odgovornost pri organiziranju in tudi življenju partizanskega šolstva pa so nedvomno nosili šolski nadzorniki in referenti za prosveto. I.e.-ti so morali biti v stalnih stikih z učiteljstvom, prirejati učiteljske konference in pedagoške tečaje. Morali so bodriti in vlivati poguma, da so pomožni učitelji laže zmagovali težave. Konference, ki so jih organizirali po okrožjih in okrajih, so bile mnogokrat združene s praktičnimi nastopi in sklenjene s pogovori o organizacijskih vprašanjih. Tako so učitelji postopoma dobili najnujnejšo učiteljsko izobrazbo.

Marsikaj je bilo laže rešiti potem, ko je izšel odlok o ustanovitvi roditeljskih svetov. S tem so dobili starši najširšo možnost sodelovanja s šolo. Roditeljski sveti so imeli tudi drugo pomembno vlogo. Spodetka je bil učitelj namreč odvisen od prostovoljnih prispevkov vaščanov glede prehrane in stanovanja, d.lno je tudi bilo

rešeno vprašanje preskrbe šole z opremo in kurjavo. Kurjava je bila zelo važna, ker so bili otroci brez zadostne obleke in obutve. Prvi roditeljski svet je bil ustanovljen v Sebeljah, kjer je poučeval Franc Pavšič-Zvonko. Na tej šoli je izšel tudi prvi šolski časopis »Odmev«.

Glede na razvoj in izpopolnjevanje partizanskega šolstva je bilo treba misliti na nove oblike in pobude. Na prvi pokrajinski šolski in prosvetni konferenci, ki je bila 19. in 20. maja 1944 v Gačniku pri Vojskem — udeležilo se je kakih 60 šolskih nadzornikov in prosvetnih referentov iz vseh primorskih okrožij — se je med drugim rodila tudi ideja o pedagoških tečajih, saj je bila očitna potreba po kolikor toliko usposobljenih učiteljih. Edina možnost in rešitev tega perečega vprašanja je bila v tem času oblika postopnega izobraževanja. V ta namen je predsedstvo SNOS julija 1944 poslalo na Primorsko tri predavatelje: Jožeta Dolgana, Vlada Schmidta in Maksa Pirnika, da naj bi predavali na prvem takem tečaju, ki so ga pripravili v Gorenji Trebuši, ki ga je vodil Henrik Zdešar, pokrajinski šolski nadzornik, je obiskovalo 25 tečajnikov. Predavali pa so: Jože Dolgan, znan pedagog, metodiko, Mara Samsa, dramatik, Saša Dominko, slovenščino, Vlado Schmidt psihologijo in Mako Pirnik teorijo glasbe in petje. Mimogrede naj bo povedano, da je na tem tečaju nastala tudi Pirnikova skladba na besedilo Nade Dragan »Smrt v Brdih« — posvečena Jožetu Srebrničju, ki je 11. julija 1944 utonil v Soči.

Drugi podoben tečaj je bil v spetembu 1944 v Višnjeviku v Brdih. Udeležilo se ga je 51 tečajnikov. Tretji tečaj je bil decembra 1944 v Soči pri Bovcu. Menda je bil izdan, saj o njem ni drugih podatkov. Četrti tečaj je bil že v letu 1945, v Svetem pri Komnu. Peti tečaj je bil od 10. julija do 20. septembra 1945 v Ravnah pri Smihelu na Pivki. Tega se je udeležilo kar 138 tečajnikov. Vodil ga je Jože Dolgan.

Omenim naj še pevovodske tečaje, ki jih je vodil Makso Pirnik za potrebe IX. korpusa.

Za pravičen, napreden razvoj partizanskega šolstva je bila vseskozi živo zainteresirana KPS. Iz tega izhaja tudi Okrožnica POOF z dne 22. januarja 1944, ki sta jo podpisala predsednik France Bevk in tajnik dr. Aleš Bebler-Primož. Le-ta utemeljuje pomembnost politizacije šolstva, šolstva, ki mora biti samo naše, samostojno, brez okupatorjevega nadzorstva, zakaj »boj proti Nemcem je danes naša glavna stvar in če pustimo Nemcem zmagati, bi odpravili naše šole, pa še nas povrh ...« Tako se ni Nemcem, niti domobrancem posrečilo razen v mestih odpreti svojih šol.

Za uspešen razvoj tega naprednega šolstva pa so imeli velik delež zaslug prav šolski nadzorniki. Naj omenim Henrika Zdešarja, Viktorja Jereba, Izidorja Miklavčiča, Draga Pustiška, brata Saša in Stanka Dominko, Marinko Ribičič, Draga Pahorja, Oskarja Venturini, Albina Zavrznika, Marico Čepe, Majdo Majnikovo in še mnogi drugi.

Pionirji partizanskega šolstva pa so plačali težak krvni davek. Nad dvajset aktivnih partizanskih učiteljev in učiteljic je na Primorskem žrtvovalo svoja življenja v temelje naše zmage. Spomnimo se Draga Pustiška, šolskega nadzornika za Idrijsko okrožje, ki je padel pod nemškimi krogami 25. februarja 1944 v Javorjevem dolu pri Ledinah. Črnovrški domobranci so odpeljali iz Zadloga v začetju februarja 1944 učiteljico Ljubo Bavdek. Mučili so jo, ustrelili in popolnoma golo založili v grmado dračja ob cesti, ki drži proti Logatcu. Spomnimo se nesrečne Katice

POSKUS OBRAVNAVE BERILA

Rutar, učiteljice in Čadrga, ki so jo Nemci zverinsko pobili v Mrzli rupi pri Vojskem. V Samatorci pri Nabrežini so 15. avgusta 1944 Nemci ustrelili učitelja, referenta za prosveto in okrajnega partijskega sekretarja Lojzeta Kokoravca-Gorazda. Prav ta primer kaže, in velja za večino, da jih učiteljevanje ni odtegovalo od dejavnosti na drugih območjih ter da se je tudi v prosveti in šolstvu v vseh oblikah prepletal naš osvobodilni boj. Joško Turk, učitelj in mladinski aktivist iz Hrenovic pri Postojni je končal svoje življenje 23. aprila 1944 v tržaški ulici Ghega. Na Opčinah so 29. avgusta 1944 Nemci ustrelili Miro Bandi, učiteljico iz Prebenegov in kurirko Komande mesta Koper. Učiteljico Zoro Purger iz Gabrovice so ubili v tržaški Rižarni. Cvetka Glavina je padla 8. avgusta 1944 v boju z Nemci. Z doma v Čežarjih so koprski skvadristi odpeljali učiteljico Elviro Vatovec in jo 6. septembra ubili v Dekanih. V Podnanosu pa so umikajoči se četniki tik na pragu svobode zverinsko ubili Boženo Premrl, sestro Janka Premrla-Vojka. To je le nekaj primerov, žrtev pa je bilo še veliko več. Na splošno je bil krvni davek med slovenskimi prosvetnimi delavci izredno velik, saj je padlo v boju nad 50 učiteljev in nad 10 profesorjev, ubitih kot talci in ob ofenzivah je bilo 123 učiteljev in nad 24 profesorjev, medtem ko je umrlo v internaciji in izgnanstvu 243 učiteljev in 39 profesorjev. Dejanske žrtve so bržkone še večje, saj se je bilo okoli 250 prosvetnih delavcev umaknilo iz učiteljskih vrst v razne druge poklice, da ne bi služili okupatorju.

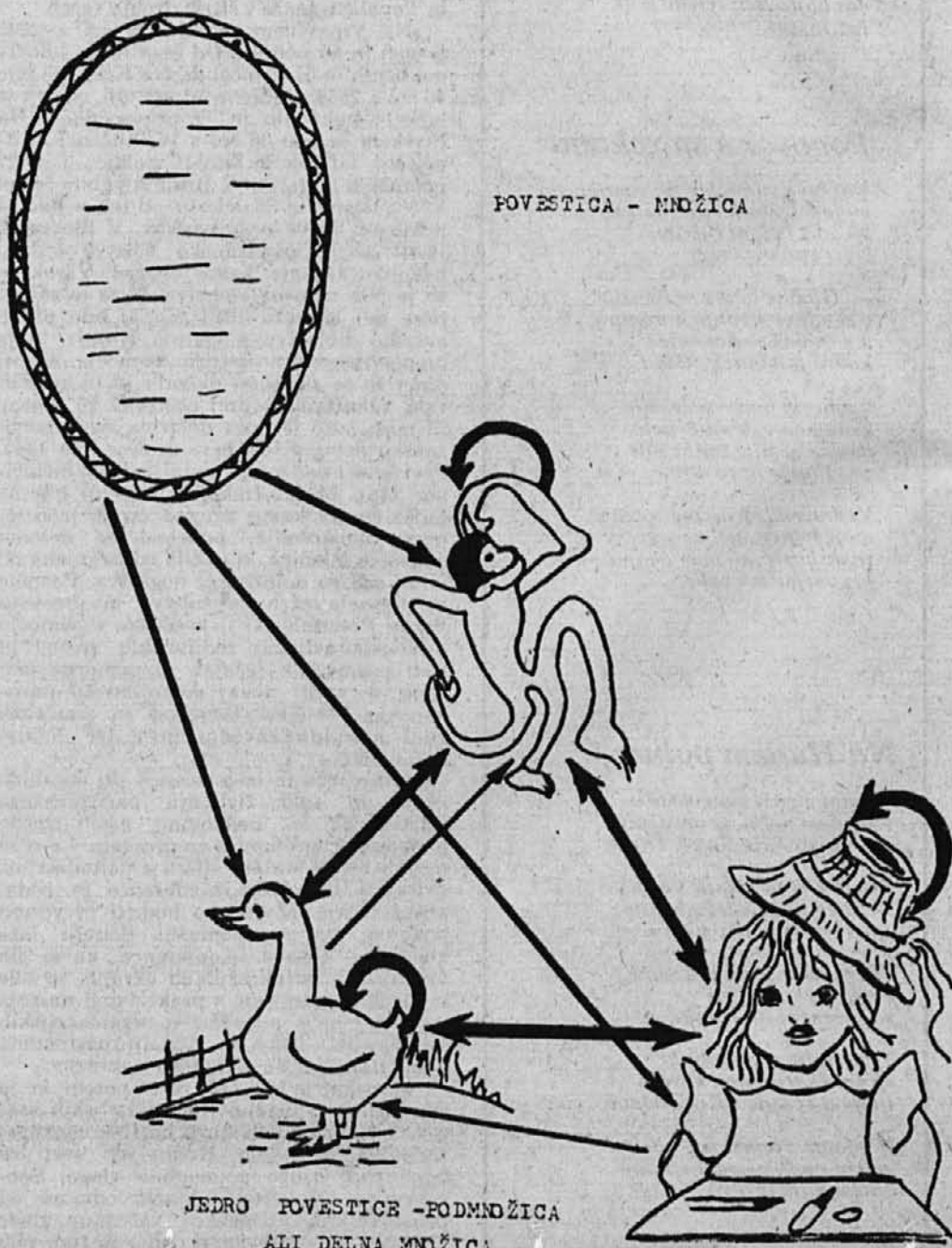
Slovenski prosvetni delavci so se tudi častno odzvali klicu domovine, saj je bilo med aktivisti OF nad 1000 učiteljev in 269 profesorjev, v vojaških enotah je sodelovalo nad 300 učiteljev in 92 profesorjev, preseljenih je bilo 979 učiteljev in 92 profesorjev.

Vendar danes praznujemo že tridesetletnico nastanka partizanskega šolstva. Daleč se nam zdi ta čas in vse bolj se odmika. Spomini bledijo, pomudé se le ob najbolj tragičnem in pretresljivem, celota pa že dobiva nekakšno podobo neverjetnosti in legende. Toda bili smo sami v kolesju tisočerih dejanj, tudi sami smo bili borci v tem velikem boju, tudi sami smo bili ustvarjalci svetlega poglavja našega narodnoosvobodilnega boja, ki se imenuje partizansko šolstvo.

Tako bi tudi z današnjih zornih kotov lahko kakšno rekli o današnjem šolstvu. Morda to, da ni morda ne dobro in je celo škodljivo, da tako kategorično ukinjamo šole v odročnejših hribovskih vaseh, da postavljamo prav tiste vasi, ki so bile nekoč središče partizanskega gibanja, v neenakopraven položaj. In končno, namen šole ni samo ta, da se v njej naučimo pisati in brati, če mora biti šola prosvetno, napredno žarišče vasi. Ob tem pa se pritožujemo, da med našo mladino prihajajo nevšečni vplivi od drugod. Verjetno bomo morali vrniti pravo ceno v vsakem pogledu tem, zdaj umirajočim hribovskim vasetem iz različnih razlogov. Eden je tudi koncept naše splošne narodne obrambe. Kakšno pozornost so posvečali prav vaški mladini prosvetni delavci – narodni heroji: Stane Žagar, Jože Kerencič, Jože Šeško, Vida Janežič, Franjo Vrunč, Silvira Tomašini in Miha Pintar-Toledo! Njim, ki so vse življenje posvetili napredku mladine, tiste mladine, ki je izvojevala zmago v našem narodnoosvobodilnem boju; njim, ki so žrtvovali življenja za našo svobodo, dolgujemo tudi zdaj in vselej skreno zahvalo. Ohranimo jim večni spomin.

Naj že na začetku povem, da bom opisal poskus obravnave berila, ki je resnično samo skromen poskus; z vsemi pomanjkljivostmi in dobršno mero problematičnosti, čeprav je v praksi preverjen in se je učenec zdel zanimiv. Morda bo kdaj komu koristil za popestritev dela, ali pa se mu bodo ob njem porodile zanimive misli in asociacije. Zavoljo čudovitih, srečnih ur, polnih kramljanja, ki sem jih doživel v nekem tretjem razredu prav pri urah slovenščine, se mi zdi, da ga moram opisati. Izbor teksta verjetno ni najbolj posrečen, vendar so se zanj odločili učenci. (S. Makarovič: Oglevalo, iz knjige: Miška spi.) Pri obravnavi gre za povezavo med predmetom moderna matematika – slovenski jezik oziroma teksta: Oglevalo – s poglavjem o relacijah. Moderna matematika ni bližja samo učen-

cem, ampak pojasnjuje mnoge stvari iz konkretnega, vsakdanjega življenja tudi odraslim. Če izhajamo iz spoznanja, da je struktura vsakega literarnega teksta v bistvu zgrajena na matematično logičnih zakonitostih, potem ni težko najti povezave med obema predmetoma. Vendar naj takoj poudarim, da je tako spoznanje – kot vsako – hudo relativno, zato bi bilo zgrešeno, če bi dolgo delali samo po tem načinu, saj bi učenca oddaljili od celovitega dojetja teksta. Razen tega je v matematiki neka togost in statika, ki nam nikdar ne odkrije vseh povezav, protislovij in medsebojnih učinkovanj, ki tvorijo neko duhovno, umetniško tvorbo (ker znanost še ni življenje, umetnost pa je vsaj njegov akvarij!), da bi smeli vse enostavno in nekritično enačiti ter posploševati. Pri tej obravnavi,

kot bomo videli, gre za to, da učenca naučimo ob tekstu razmišljati. S čisto konkretnimi nalogami ga prisilimo, da začne iskati odnose — povezave med akterji zgodbic, pesmic ... Matematika pa nam pri tem pomaga.

Vzemimo, da so učenci doma povestico brali in so o njej razmišljali. Tako v šoli lahko že v uvodnem delu iz teksta izlučimo njegove generalije:

NASTOJAJOČI: opica, ogledali, goska, deklica, mama.

JUNAKINJA, KI OMOGOČI NASTANEK POVESTICE: opica z ogledalom.

JEDRO POVESTICE: opičenje — opice, goske in deklice.

DEKLICINO OPIČENJE: se obrača, si mrši lase, kaže jezik, si namaže ustnice in lica, zariše obrvi, da na glavo slamnik.

LASTNOSTI, KI JIH ODRASLI PRIPISUJEMO:

- opici: šemljenje, spakovanje ...
- goski: ošabnost, neumnost ...

ZAKLJUČEK: V hiši je za mizo sedela deklica, sveže umita, s trdo spletenimi kitkami in ježno pisala domačo nalogo.

Zaključek je lahko naloga: Izpiši iz povestice stavek, ki nam pripoveduje o preprosti, lepo počesani in umiti deklici! Možnost za spontano realizacijo vzgojnega smotra je tako dovolj velika.

Približno do tu po navadi poteka obravnava beril, s tem da razložimo še manj znane pojme in tu pa tam narišemo kakšno skico. Razumljivo, da takšno zbiranje podatkov o berilu učenca ne sili k razmišljanju, zato je to lahko samo podlaga za analizo berila. Od tu startamo v jedro povestice, k njegovi »matematični razlagi«, ki mora biti konkretno delo učencev na osnovi matematičnega znanja. V začetku jim nalogo sestavlja učitelj, po nekaj vajah pa sposobni učenci z lahkoto delajo vse sami.

Ugotovi in prikaži s puščicami odnose v jedru povestice:

a) Odnos:

se opiči kot z debelo črto!

b) Odnos:

se nauči opičenja pri (s tanko črto!)

c) Odnos:

omogoči opičenje
(s srednje debelo črto!)

Tej razlagi naj bi sledila slovnična, ki bo v jedru razčlenila odnose tudi med besedami — stavki, pri tem pa utrjujemo že predelana poglavja iz slovnice. Spet s primernimi nalogami!

a) Naštev junake povestice Ogledalo!

Besede, s katerimi jih poimenujemo, so

b) Katera beseda nam pove, kaj delajo — počnejo v povesti?

Beseda je

c) Beseda — opičiti se — označuje pri junakih povestice več dejanj skupaj. So ta dejanja pri vseh enaka ali različna?

č) Kako se opiči: (Glej tekst!)

OPICA:

GOS:

DEKLICA:

Poišči med besedami:

SAMOSTALNIKE:

GLAGOLE:

Za domačo nalogo učenci raziščejo še odnose med mamo in drugimi. Poskusa ne bi časovno niti metodično omejeval, saj zahteva določeno privajenost učencev na način dela, je odvisen od njihove inteligentnosti in delavnosti, nemalo pa je pri njem pomembna tudi učiteljeva iznajdljivost, zlasti pri postavljanju vprašanj in sestavljanju nalog.

Opomba: Pisateljica uporablja izraz povestica zavoljo priljubljenosti in splošnega pomena med otroki.

MIHA KLINAR

Otroci poletnega babilona

Morje liže obalo.
Vame udarjajo jeziki
poletnega babilona.

V moji bližini
otroci
in mlada gospa z lasmi
iz samega sonca:
od njenih oči sta si
morje in nebo
barvo sposodila.

Z grozo
opazujem otroka,
ki je ujel skržata
in ga utopil
v vrču iz polivinila.

Z grozo
opazujem otroke:
potapljački
se potapljajo v morje,
stikajo za morskimi ježki,
dokler ne pričofotajo iz vode
s pračloveškimi vzkliki:
Vati, Vati, Vati,
schon wieder ein Aschenbacher!

Morje liže obalo.
Vame udarjajo jeziki
poletnega babilona:
Mein Gott, wie unbarmherzig
sind unsere Kinder!

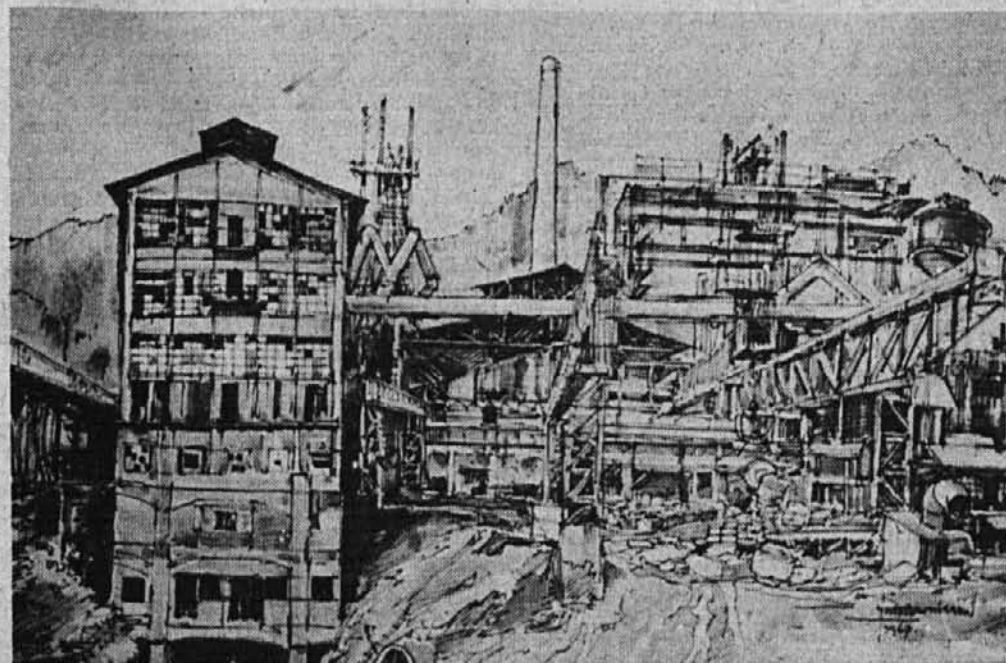
Ne krivimo otrok
iz dežele
gospé Wie-unbarmherzig,
ne krivimo jih,
če utapljajo brez groze
skržatovo pesem.
ne krivimo jih,
če gledajo
v vijoličnem umiranju
morskih ježkov
samo lep pepelnik.

V deželi
gospé Wie-unbarmherzig
so še ljudje, ki so videli
v tetoviranih jetnikih
samo
lep senčnik
za luč na svoji mizi
ali čudovito torbico
v rokah svoje plavalaske
ali samo omot za knjigo
na knjižni polici.

Morje liže obalo.
Vame udarjajo jeziki
poletnega babilona.
Rad bi se osvobodil groze,
a se je ne morem znebiti.
Otroci poletnega babilona!

Otroci vseh jezikov!
Strah me je
vijoličastega umiranja,
strah me je
utopljenih skržatove pesmi
v vrču iz polivinila.

(1956)

Ljubo Ravnikar: Plavž — akvarel — 1967

POMLAD V UKOVI (ODLOMEK IZ ROMANA)

Medtem, ko nisem hodil ven, je sneg že zdavnaj skopnel v mestu, razcveteli so se tulipani pred zdravstvenim domom, v parku so delavci komunalnega podjetja že kosili prvo travo (vonj po travi se je mešal s smrdom izgorlega goriva motornih kosilnic), razcveteli so se stari kostanji ob glavni cesti in meščani so topla zimska oblačila že zamenjali s flanelastimi srajcami in tankimi pomladanskimi puloverji, škornje in visoke čevlje pa z nizkimi čevlji in sandali. Šolarjam iz višjih razredov so preko zime zrastle prsi, šolarjem prvi pubertetniški mozolji (in na bolj skritih mestih mogoče še kaj), na zeleno preplešanih klopeh pred spomenikom padlim borcem so se spet zbirali starci, z bledeimi obrazi in mežikajočimi očmi, kot da še zdaj ne morejo prav verjeti, da jim je uspelo preživeti zimo.

Slonel sem na železni ograji pred gimnazijo, žvečil bazoook in se kot martinček grel na prijaznem majskega soncu. Na ulici je živahno potekal avtomobilski promet in na modri plošči neba nad dolino so se igrivo prekopicavali beli oblaki. Mimo mene so hodili šolarji: manjši in večji. Večje šolarke so že pozibavale z boki. Da ne govorim o gimnazijkah — te so bile že cele ženske.

K meni je prišel majhen fantek z rumeno biciklistično kapo na glavi, ni mogel hoditi več kot v tretji razred.

»Ali ima tvoja žena kraste po rokah?« me je vprašal. In takoj nato: »Ali jo tepeš?«

Rekel sem, da nimam žene in tudi če bi jo imel, je najbrž ne bi tepel.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Pesem koscev

*Ptički že dolgo v grmovju molčijo
in skoz večer, ves mehak in vonjav,
kosi, ko slednje redi odkosijo,
zbrano domov si pojo mimo njiv.*

*Pesem je trudna in vsa hrepeneča,
svetla ko vrisk in temna ko jok,
v njej je v trpljenje uvezena sreča,
sanje človekovih v njej so otrok.*

*Poje o nagelnih in rožmarinu,
poje o Turkih in krvi in dimu,
poje o flaki in puntarskem robu,
poje o grobih tam na Doberdobu,
poje o ječah, kjer umirajo dragi,
poje o uporu in boju in zmagi.*

*Poje o želji, ki vsa je v razcvetu;
da ne bilo bi več vojne na svetu!*

Ni več vojne

*Ni več vojne. Ej, ostal sem živ!
Čudežno užel sem šapam smrti.
Zdaj so vsi zakladi mi odprti:
pesem in dekle in radost njiv.*

*Nisem hlapec več in vojna je v pozabi,
ko iz trt svobode srkam novo vino:
vojne žrtve tiho počastim s sedmino
in ljubezen me v objeme svoje vabi.*

*Mlade slē žehte že v slednji travi,
ko v plenice čipke bele je sivala,
ko poroje je s svilenim obrobila,
pa v očeh je črnih nagajivost tkala,
ko mi z dobrim materinskim smehom
pravi:*

»Potepuško slō ti s tem bom ukrotila!«

»Nimaš žene?« se je začudil fantek.

»Potem imaš pa gotovo starko?«

»Ne, tudi starke nimam,« sem ga moral razočarati. »Imam sestro, ki komaj zdaj začneja biti mlada in imel sem tudi mamo, pa je zdaj nimam več, ker je že šest let mrtva, pa tudi, če bi bila živa ne bi bila še starka.«

Fantek me je pogledal z izrazom skrajnega začudenja na obrazu. »Nimaš niti starke?«

»Ne,« sem rekel.

Fantek je za hip umolknil in zamižal na eno oko, ker ga je slepilo sonce.

»Potlej imaš pa želvo doma za pepelnik — in noter pljuvaš,« je nazadnje rekel, ne da bi me nehal gledati s svojimi velikimi črnimi očmi.

»Želvo?« sem se začudil. »Kaj bom z želvo?«

»Da nimaš želve? Niti prazne ne?«

»Imam samo prazne školjke, ki sem jih nabral poleti v pesku!«

Fantek me je kar naprej gledal in gledal.

»O, saj tebe pa poznam!« se mu je nazadnje posvetilo. »Ti si od Ive ljubček!«

»Hudiča, kje si pa to zvedel?« se nisem nehal čuditi.

»Ona mi je povedala.«

»Kdo? — Iva?«

»Ja. — Pa je res?«

Bo pa že res, če Iva pravi tako,« se nisem mogel ubraniti smeha.

Ko sem pozneje o tem dogodku pripovedoval Ivi, je ploskala z rokami in vzkliknila: »To je bil Poldek! Moj prijatelj Poldek! — Kaj ga nisi še nikoli prej videl? V naši hiši stanuje.«

»Ne,« sem odkimal.

»To je moj najboljši prijatelj. Ne razumejo ga, nihče ga ne razume. V posebno šolo so ga dali, v navadni se ga bojijo. Preveč brihten je zanje. Si videl, kakšne oči ima? Čisto črne, kot noč, vse gre noter, nič se ne odbija od njih. Vsi drugi otroci se obnašajo kot majhni nerazviti odrasli — Poldek je pa zares otrok.« Za hip je umolknila in se zamišljeno zazrla predse. »... Črne oči ima. Zakaj nimam tudi jaz črnih oči?«

»Tudi sive so lepe,« sem menil.

»Niso,« je rekla Iva. »Črne so lepše. Zakaj nimam črnih oči?« je užaloščeno vzkliknila. »Zakaj sem to, kar sem? Zakaj nisem kdo drug? Zakaj nisem Poldek? —«

Hodila sva po produ vzdolž Save, daleč ven iz mesta, do Hrušice in še naprej.

»Iskala sem te,« je rekla Iva. »Bala sem se že, da si šel nazaj na ladjo.«

»Na ladjo grem samo takrat, kadar na kopnem nimam česa zapustiti.«

Prijela me je za roko in mi položila glavo na ramo. »Veš, kadar sem ob tebi, mi je tako kot v maminem trebuhu.«

»Vse kar je prav, ampak mamica ti pa res ne morem biti,« sem se zasmejal.

Iva je bila oblečena v lila puloverček in v cigansko krilo z rožami in metulji. Prve majske vročine so njeno prej kot mleko belo kožo obarvale z rjavkastim nadihom. Lasje so ji medtem že nekoliko zrastle; spredaj si jih je česala na čelo, zadaj za ušesa. Poskakovala je, se smejala in frfotala okoli mene kot metulj.

»Tako blazno lepo se mi vse zdi,« je vzkliknila. »Spomladi čisto ponorim.«

Na Hrušici sva šla čez most in se vračala po drugi strani Save, mimo separacije peska, betonarne in smetišča. Iva je ves čas brskala med smetmi, jih obračala in ogledovala kot otrok, ki se nenadoma znajde pred kupom novih igračk in se ne more odločiti, s katero bi se najprej začel igrati.

»Packa!« sem jo ozmerjal, ko je sezula sandal in si začela pomerjati plesniv in razmočen ženski čevlji, ki je ležal ob poti.

»Tak si, kot vsi odrasli,« se je našobila Iva. »Če bi bila jaz kdo drug — če bi bila jaz Poldek...«

»Poldek, Poldek —« sem se posmenil.

»Ja, ko bo zrasel, se bom poročila z njim.«

»Bojim se, da to ne bo že takoj pojutrišnjem.«

»Potrpežljiva sem.«

»Ha!« sem pihnil. »Potrpežljivost ni ravno ženska čednost.«

»Nisem ženska! Nočem biti ženska!«

»Kaj pa si?«

Po otroško je našobila usta. »Fantek sem. Majhen fantek s črnimi očmi...«

Potem je še zmeraj tekala in frfotala, a bolj iz nekašne kljubovalnosti, kot pa iz čistega veselja nad tem. Ob Savi je odtrgala velik lapuhov list in potem se je vso pot igrala z njim; zdaj ga je nosila nad glavo kot sončnik, zdaj se je z njim pahljala, zdaj si je za njim skrivala obraz. Bil je zares izredno velik lapuhov list in z njim je vzbujala na ulici precej pozornosti med mimoidočimi.

»Če hočeš, grem s tabo do tistih dreves,« je rekla, ko sva prišla do njene hiše. — »Tista drevesa« so bili kostanji pod Mesarjevo plano. Pri kostanjih se me je oklenila okoli vratu in se mi kakor mačka podrgnila ob lice. »Po zemlji dišiš,« je rekla. In potem: »Včeraj sem napisala pesem o mestu Limi in rdečih morskih vetrnicah. — Vse je bilo tako kot zdaj: ta vonj po zemlji, lapuh in šmarnice, vse...« In potem ko sva se že razšla, je pritekla nazaj za mano: »Veš, sem sama doma, pridi k meni, če imaš čas — ti bom skuhala kaj za večerjo.«

Z roko v roki sva se vrnila nazaj, od koder sva prišla.

»Ampak veš, to noč ne bom mogla spati s tabo,« je rekla Iva, ko sva prišla do njenih vrat.

»Zakaj ne?« sem požrl slino.

»V plodnem obdobju sem. — Mar bi mi rad napravil otroka?«

»Ne vem,« sem obotljivo nagrbnčil čelo. »Zaenkrat najbrž še ne.«

»No, vidiš. Da boš priden!«

Ko sva prišla v stanovanje, mi je skuhala puding in stepala smetano.

»Ti pojej,« je rekla, »jaz pa se bom še malo učila, ker bom jutri vprašana.«

Z zvezkom v roki se je po turško usedla v naslonjač, jaz pa sem se zleknil na divan nasproti nje in jedel.

»Počakaj, se grem umiti,« je rekla potem, ko je odložila zvezek.

Iz kopalnice je prišla v samih spodnjih hlačkah in v sivi flanelasti majici, najbrž očetovi. Umita koža ji je rožnato žarela in njeni že tako kratki lasje so se ji zdaj, ko so bili mokri, povsem oprjemali glave. Nekje sem jo že videl tako, me je prešinilo, ampak kje? Gledal sem jo, kako hodi gor in dol po preprogi in se zibaje v bokih z brisačo otira lase. Potem sem se spomnil: bila je igrala v nekem kriminalnem filmu, ki sem ga bil gledal nekoč pred leti. Vse skupaj se je dogajalo v neki bogataški vili, prišla je iz bazena, kjer je bila pravkar utopila moža, k svojemu mlademu ljubimcu: s prav takšno, od umivanja pordelo kožo in s čistim, nedolžnim smehljajem na obrazu.

Gledal sem Ivo, mislil sem na tisto igralko, potem sem spet gledal Ivo — nekašna čudno nesorazmerje je bilo med njenim skoraj še otroškim obrazom in njenim bohotnim ženskim telesom. Še naprej sem mislil na tisto igralko, na truplo moža, ki ga je bila utopila, mislil sem na njenega mladega ljubimca, gledal sem Ivo, mislil sem na igralko, spet sem gledal Ivo, njen otroški obraz, njeno žensko telo — dolge mišičaste noge, bel in mehek trebuh, velik in temen trikotnik sramnih dlak, ki se ji je črtal skozi vzorec spodnjih hlačk. Z

obema rokama sem jo prestregel, ko je šla mimo mene, in jo povlekel k sebi.

»Ne!« je čez čas vzkliknila Iva, kot da bi se zbudila iz grešnih sanj. »Ne sme!«

Vsa svetla je bila in čista, jaz ves temen od poženja po nji. Izvlekla je mojo roko iz hlač; dišča vlažnost njenega mednožja se mi je posušila na prstih in nehala dišati.

»Divjak!« se je našobila in si hitela natikati pižamo. Iz omare je privlekla rjuhe, blazine in odeje in mi pripravila ležišče na kavču, sama pa je šla v svojo sobo. »Dobro spi!« je rekla še prej in me previdno poljubila na lice, kot da bi se bala, da jo bom spet potegnil k sebi. »Uh, kako bodeš! Kdaj si se zadnjič obril?«

XII

Negibno sem ždel v fotelju in pri odprti luči strmel v ležišče, ki ga je bila Iva pripravila zame. Tu, na tem kavču, kjer me je prvič spustila vase, komaj dva tedna sta minila od tedaj, tu naj bi zdaj moral spati sam? Tu, med temi belimi, opranimi rjuhami, ki še niso izgubile vonja po pralnem prašku in likanju? Tu, na tem prostranem ležišču, ki se mi je zdaj, ko bi moral spati na njem sam, zdelo podobno veliki puščavi, v kateri mi bo za umreti od lakote in žeje po njenem telesu? Tu ležati? Vso noč, do jutra? Z rokami pod glavo buljiti v strop in prisluškovati nezavednim premikom njene telesa v sosednji sobi, medtem ko bo ona spala?

Ne! se je nenadoma vse uprlo v meni. Ugasnil sem luč, se po prstih splazil v pred-sobo, obul čevlje in nataknil površnik, počasi obrnil ključ v vratih, previdno odprl vrata, jih prav tako previdno zaprl za seboj in stekel po stopnicah navzdol.

Čez polnoč je že bilo, blizale so se najbolj mrtve ure noči in dneva, ure, v katerih bojo tudi najbolj zagrizeni ponočnjaki in pijanci zalegli v svoje brloge, saj so bile že vse gostilne zaprte in ni prav nič kazalo, da se bojo kaj kmalu spet odprle. V vseh oknih je bila tema, le izlozbe so bile še razsvetljene kot božična drevesca, s kričnimi napisi ponujajoč **najnovejše modele, konkurenčne cene, sezonsko znižanje, eleganco, trpežnost in praktičnost.** Ceste so bile prazne, ulične svetilke so pršele belo neonsko svetlobo po asfaltu. Vanje so se zaganjali, ob njih razbijali glave in lomili krila roji majskih hroščev, še več pa jih je ležalo spodaj na pločniku, kjer so leželi na hrbtu nemočno migali z nožicami, kot da bi rotili mimoidoče, naj se jih za božjo voljo usmilijo in postavijo nazaj v pravo lego.

Ampak da ne bo kdo mislil, da so bili majski hrošči edina živa bitja, ki so bedela v tej noči. — Še malo ne. Na pločniku pred pasažo trgovine Zarja je bil parkiran policijski avto s prižganimi žarometi in dva mlada, golobrada miličnika sta na vse kripnje spravljala k sebi nekega južnjaka, ki je na mrtvo pijan obležal v pasaži. Južnjakova obleka je bila blatna in povaljana, ležal je v svojem lastnem urinu in kozlanju, na usta mu je silila pena in skupaj z njo raztrgane besede: »Majko, majko, što si me rodila?«

Pri cerkvi sem zavil na Murovo in od tam na Razgledno pot. Moral sem skrbno paziti, da se nisem spotaknil ob kak kamen, saj so goste krošnje dreves na obeh straneh poti skoraj povsem zastirale pot svetlobi — svetlobi luči, ki je prihajala iz razsvetljene mesta, pa tudi svetlobi polne lune z neba. Moji koraki so prebujali pse za plotovi; trkali so se z verig in mi z besnim laježem polnili ušesa. Globoko sem se oddahnil, ko so drevesa, hiše in psi ostali za menoj in sem prišel do mesta, kjer Razgledna pot doseže Mesarjevo plano. Sedel sem na eno izmed praznih klopi ob poti (čez dan so ponavadi zmeraj zasedene z zaljubljenimi srednjeolci), gledal sem dol na Mesarjevo plano, na razcvetene jablane in hruške na Polajnarjevem vrtu, na razsvetljeno, a

prazno cesto maršala Tita, na ugasle semaforje pod malim golfom, gledal sem črna pobočja Mežaklje na oni strani, njen od lune svetlobe posrebrjen hrbet, kobaltno modro nočno nebo in majcene, od lune presijane oblačke, ki so se pasli na njem. Nazadnje sem spodaj v mestu s pogledom poiskal Ivino hišo, na tihem si želeč, da bi videl v njeni sobi goreti luč, kar bi pomenilo, da si me je Iva sredi noči zaželela in prišla k meni, pa me ni našla, zdaj pa me pri odprti luči čaka in se sprašuje, kam neki sem bil odšel.

Toda nič, Ivina hiša je bila zavita v temo, tako kot vse druge hiše v mestu, nič se ni zganilo na oknih. Šel sem naprej, sledeč belemu traku z gramozom posutega kolovoza pred seboj. Prisluškoval sem šelestju drevesnih krošenj v nočnem vetru in vdihaval vonje, ki jih je ta veter prinašal s seboj: vonj po mladih koprivah, po bezgu, po cvetju, po starem listju v gozdu, zraven pa še vonj po dimu, ki je prihajal iz fabriških dimnikov, vonj po žveplu, izgorelem koksu in praženi železovi rudi. Fabrika tudi ponoči ni spala, mirovali so samo nekateri predelovalni obrati, medtem, ko je njeno srce — plavž, martinarna — utripalo v istem silovitem ritmu kot čez dan. V njeni notranjosti je ropotalo, sikalo, grmelo, žarelo in se kadilo kot kakšen perpetuum mobile.

Oddaljenemu hrumenju fabrike se je v Ukovi pridružilo še šumenje potoka spodaj v globeli. Povzpel sem se mimo opuščenega vodnega rezervoarja, mimo skladovnice olupljenih hlobov, skozi gozd in še zmeraj skozi gozd, in še in še, dokler nisem dosegel majhne jase, kjer se potok umiri in ga steza prečka po leseni brvi. (Saj veste kje je to, mar ne?)

Tam zgoraj mora biti tisti slap, sem pomislil, in pod slapom je tolmun, kamor se je Iva poleti hodila kopat. Spomnil sem se njenega pripovedovanja o neki mrtvi živali, ki jo je bila nekoč tam videla, bil je zajec, pravzaprav samo še njegova koža, razpeta čez naplavljenno dračje. »Hotela sem pobegniti proč,« mi je pripovedovala, »bilo me je strah, toda še nekaj drugega je bilo v meni, neka čudna sila, ki me je prikovala k tlom in me prisilila, da sem stopila k mrtvi živali in se jo dotaknila z roko. Potem sem zbežala proč, v meni so se divje začele razraščati neke rastline, začela sem jokati.«

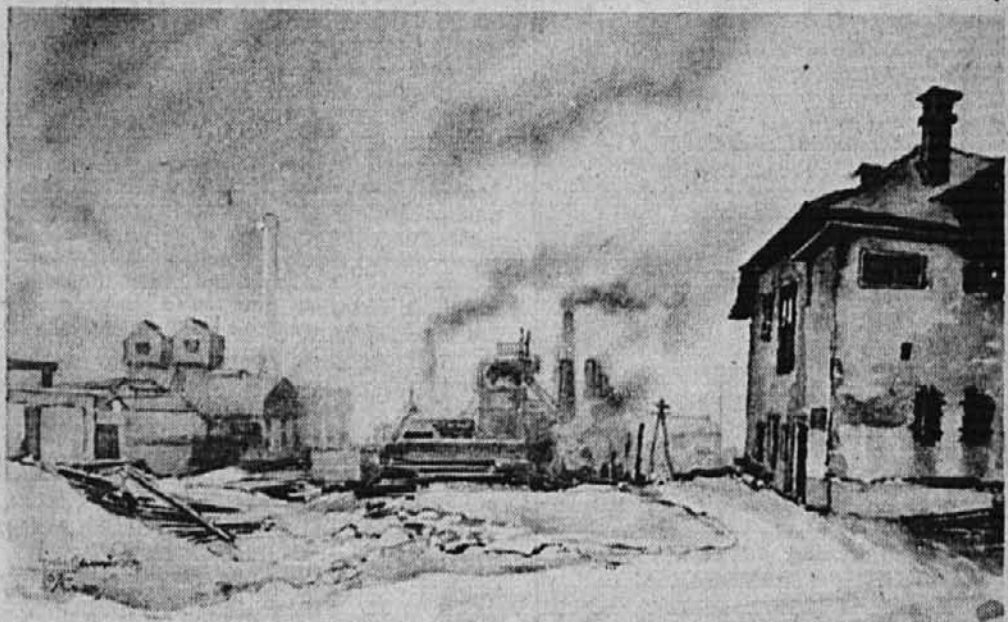
Prisluškoval sem šumenju slapu, ki je prihajalo iz teme, in v duhu gledal mrtvega zajca, roko, ki se ga dotika, Ivino belo, od sonca obsijano telo, njen pegast obraz, kratke, v vetru pregibajoče se lase, znova in znova se je ponavljal ta prizor pred mojimi očmi.

Ko sem se vrnil na Razgledno, sem v senci nekega drevesa ob robu poti opazil parkiran avtomobil, ki ga prej še ni bilo. Bil je ruski zaporožec svetle barve in ko sem šel mimo, sem skozi temo za okni videl dve spleteni telesi, možko in žensko, obe goli in beli in krčevito se premikajoči, kot da hočeta drug drugega utopiti v globoki vodi, kot da se združata v smrtnem boju, v ritmu odtekanja krvi. Kar se le da hitro in neslišno sem švignil mimo, zavil s poti in stekel kar po travi dol čez Polajnarjev vrt; tekel sem hitro, ker se mi je zdelo, da se bojo psi, ki so s takšno besnostjo lajali za mano, zdaj zdaj strgali z verig. Zavihtel sem se čez ograjo, potem spet tekel in se ves zasopel ustavil šele na dvorišču Ivine hiše.

Ne! Ne bom se vrnil! Zdaj še ne, sem si rekel. Počakal bom do jutra, počakal bom, da se bo zbudila. Naj ve, da me ni bilo. Naj ve, da mi je bilo ležišče, ki mi ga je pripravila, potrebno samo zato, da sem se mu lahko odrekel. Naj ve, da nisem polovičar! Naj ve, da mi ni dovolj zgolj puding s smetano in poljub za lahko noč! Naj ve, da nisem človek, ki ga je mogoče potolažiti z drobtinami!

Kam naj zdaj grem? Šele tri zjutraj je bila ura, ni se še začelo svitati, jaz pa sem prehodil že vse ceste in vse steze v Dolini. Noge so me bolele od hoje, utrujen sem bil in — priznam — zmeraj bolj zaspan. Sedel sem na klop pred spomenikom padlim borcem, pa me je kaj kmalu začelo mrziti — pa tudi policaji so me nekam sumljivo pogledovali iz patrolnega avtomobila, ki je vozil gor in dol po mestu. Šel sem čez cesto na kolodvor. V avli je bilo prazno kot v mrtvašnici. Drugje nič drugače. Prazni tiri. Prazni peroni. V restavraciji tema ko v rogu. V postajnem uradu prav tako. V kiosku prav tako. In speči dežurni železničar v svoji zastekleni in zatemnjeni kabini je spominjal na balzamirano mumijo v egiptčanski grobnici.

A vendarle so se od nekod oglašale piščalke premikačev, neke je puhala stara vlečna lokomotiva, neke so cvlile zavore, neke so se s treskom zaletavali vagoni. Tudi potniška čakalnica je bila razsvetljena in polna ljudi. No, kmalu po mojem prihodu se je čakalnica domala spraznila, ker je večina čakajočih potnikov šla na Thessaloniki express, ki je bil pravkar z neznanim truščem pripeljal na prvi tir prvega perona. Razen mene sta ostala v čakalnici samo še dva mlada južnjaka, ki sta s poslovnima kovčkoma in elegantno krojenima oblekama skušala vzbujati menežerski vtis, čeprav je že bežen pogled na njune velike grčaste dlani opazovalcu razkril, da sta le neuka fizična delavca, ki skušata — kdove zakaj? — prikriti svojo pravo identiteto in poklic. (Nadaljevanje na 14. strani)

Ljubo Ravnkar: Pogled na Železarno s Stare Save — akvarel 1967

Cez čas so s vrata odprla in v čakalnico so vstopili trije potniki iz Thessaloniki ekspresa: moški in ženska, oba srednjih let in podeželsko oblečena, po vsem sodeč nekje iz Slavonije ali Bosanske krajine, ter mlado in ljubko, ne več kot šestnajstletno dekle v žametastih hlačah in progasti volneni jopici, najbrž njuna hči. Vsi trije so posedli k mizi blizu okna. Starima dvema sta bili glavi kaj kmalu klonili na mizo, dekle pa je vzela iz torbe neko zabavno revijo in se lotila križanke — vmes pa so ji oči živo in prav nič zaspano švigale gor in dol po čakalnici. Pogledovala je zdaj skozi zasteklena vrata na perone, zdaj mene, zdaj oba južnjaka; mene še najmanj, čeprav sem ji bil najbliže. Opazil sem, da jo eden izmed obeh mladih južnjakov ves čas motri z drznim, samozavestnim smehljajem na obrazu. Deklica se je najprej zmedla, nervozno

MIHA KLINAR

Bolečina

Ce je življenje
morje,
zemlji
v nedra položeno,
si ti plima,
bolečina,
slana plima,
ki obreže
je nobeno
ne obdrži.

(1954)

November

Zakaj te ni,
ko toliko besed
nočjo je zate
v mojem srcu skritih.
Zaman na jasnih
iščem tvojo sled:
dež jo izpral je
na stezah razritih.

Ne bo te, vem,
in čakal bom zaman.
Ljubezen ledeni
mi v tej goloti
novembrski
in blede kakor dan
ugašajo spomini
mi v samotni.

Samota v meni je
in sivi mrak
in gole veje,
veter, ki ihti,
november pretepen,
oropan, nag,
vse —
kot mrlič
z ugaslimi očmi.

(1948)

Mladost

Moja mladost
pomlad v gorah,
viharji v gorah,
kakor plaz
se je odtrgala
v čas.

Ponosnih strmin
izklesana lepota
je zdaj
le brezoblična gmota
pustega kamenja.

Moja mladost
pod plazom pokopana
brez groba,
brez znamenja.

(1952)

se je zagrizla v svinčnik in nagrbčila čelo, kakor da silno napeto premišljuje, katero je glavno mesto Jordanije pod tri navpično in kako se imenuje človeku podobna opica pod sedemnajst vodoravno. Ko pa je videla, da jo črnolasi neznanec še zmeraj uporno in ognjevito gleda, je storila nekaj, kar od tako mladega in ljubkega dekleta pravzaprav ne bi pričakoval (ali pa bi mogoče prav zaradi tega moral pričakovati): — sprejela je njegovo igro. Odložila je križanko in svinčnik in se mu smejočih oči nasmehnila, kot da bi hotela reči: »No, vidiš, nič več se ti ne skrivam.« A hip za tem jo je bilo že sram svoje lastne drznosti, z dlanmi si je pokrila zardela lica in se z razbolelim nasmeškom na ustih obrnila proč. A črnolasec je spet ujel njen pogled in deklica je za hip vztrepetala kot košuta pred jelenom, boječe in poželjivo hkrati so ji zaplale nosnice. Nič več si ni mogla pomagati, na milost in nemilost se je prepustila svojemu zapeljivcu. Mlada, bistra voda njenih oči je spet neustrašno lovila vase njegovo vročo požljivost. »Glej me, še naprej me glej!« so govorile njene oči. »Zapeljaj me, ne nehaj me zapeljevati! Ne boj se mojega strahu, steci za mano, če bom zbežala. Ujemi me! Objemi me! Vzemi me! Tvoja hočem biti, vsa hočem biti tvoja. Bodi vroč, hiter in predrzen, bodi nesramen, če je treba. Ujemi me, če bom bežala, zlomi me, če se bom branila, smej se, če bom jokala, ljubi me, ljubi me, ljubi me!«

Zdajci ji je črnolasec nekaj namignil z roko. Deklica se je ugriznila v ustnico in za hip povsila oči, potem pa je užaloščeno skomignila z rameni, z roko namigujoč na starše, češ: poglej, zvezana sem, nikamor ne morem. Črnolasec se je smehljaj in ji še kar naprej dajal znamenja z roko. Deklica je zlezla vase kot kup nesreče, z izrazom velikega obžalovanja na obrazu. Njene oči so govorile »Joj, če bi mogla, kot ptica bi zletela k tebi!«

Črnolasec pa ji je še kar naprej namigoval. Deklica je najprej žalostno odkimavala, potem pa pogledala najprej na svojo desno k očetu, potem na levo k materi, in ko je videla, da oba trdno spita, je obotavljivo vstala in se izmuznila ven. S črnolascem je izmenjala dolg, pomenljiv pogled in se s sklonjeno glavo napotila iz čakalnice ven. Nekaj časa se je delala, kot da pazljivo preučuje vozni red na hodniku, potem pa je z očmi še enkrat ošinila črnolasca in odvihrala nekam ven na perone.

Črnolasec je zmagovalno pomežiknil svojemu tovarišu. »Vidiš sada, kako se to radi!« je rekel. Potem si je brž vtaknil v usta cigareto in si z rokama pretipal žepe, kakor da išče ogenj. »Da li imaš vatra?« se je obrnil k meni. — »Nimam,« sem rekel. — »Da li imaš ti?« je v šali dregnil svojega tovariša. »Pa nemam, bogami,« je odvrnil oni. — »Idem da potražim šibice,« je potem kar se le da glasno oznanil črnolasec, še enkrat pomežiknil prijatelju in se domišljavo odmajal skozi vrata.

Glasno govorjenje in loputanje z vrati je naposled predramilo dekletova starša. Mencala sta si oči in se zbegano ozirala naokrog. »Gde je Ivica?« — »Potraži je!« je mati dregnila očeta. Oče je odmahnil z roko, češ, kaj me to briga, in spet zadremal. Ko pa hčerke čez kakih pet, deset minut le ni bilo še nazaj, se je naposled vdal ženinemu prigovarjanju in jo z vzdihom šel iskat.

Moški je prišel nazaj. »Nema je,« je skomignil z rameni, »svugdje sam je tražio.« — »Vjerovatno je išla u ve-ce,« je zaključila ženska. In spet sta obema klonili glavi na mizno ploščo.

Električna ura pod stropom je kazala polpetih. Že se je sirilo jutro iz noči. Najzgodnejši potniki so že kapljali na kolo dvor, čakajoč prve jutranje vlake in avtobuse. Kot zaspane vešče so se trgali iz vogalov, opletajoč z aktivkami in škrici svojih plaščev. Jutranji hlad mi je izmil zaspanost iz oči, utrujenost je razjedla vso mojo ponosno kljubovalnost. Prečkal sem cesto in se napotil proti Ivini hiši, nič več

VALENTIN POLANŠEK

Objeti pojemo

Na vsem lepem
se kar tako dobimo
na prijetnem kraju.
Nekdo
vzdigne pesem.
Pa vse zapoje.
Najprej
nas objame
melodija srca,
potlej se objamemo
usi prepevajoči.
Iz pojočih oči
ustajajo
nove zvezde,
ki svetijo vsenaokrog;
iz pojočih grl
ustaja novo življenje,
ki se raduje
vsenaokrog.
Odkrivamo
skupno govorico,
ki ji je svet
premajhen.

(1978-01-27)

Pripravljam mesto

Prestopam se
iz ene negotovosti v drugo,
presedam se
iz ene neprijetnosti v drugo,
premikam se
iz ene neokretnosti v drugo,
obotavljam se
iz ene neodločnosti v drugo,
dvigam se
iz ene pogube v drugo
v svojem polovičarstvu.
svoji neugnanosti,
svoji strasti,
svoji predanosti,
svoji veri —
in bijem boj
s seboj:
Kaj pride za menoj?

(1978-01-27)

sovražno razpoložen do postelje, ki me je tam čakala.

Tedaj sem ju zagledal — deklico iz čakalnice in črnolasca namreč. Tesno objeta sta se naslanjala na garaže za Ivino hišo in se strastno poljubljala. Deklica se je s stegni tesno oklepala fantovih kolen in njeni roki sta počivali na njegovih ramenih kot dva bela ptiča.

Za hip sem se zdrznil in korak mi je zastal ob tem prizoru. Kot val grenke vode me je opljusnila žalost. Žalost, s kakršno se kdaj v hladnih in deževnih jesenskih večerih vračamo iz kina, primerjajoč naša pusta, nezanimiva in malokrvna življenja z velikimi strastmi, ljubeznimi in junaštvi, ki smo jih gledali na filmskem platnu.

Počasi kot starec sem se vzpenjal po stopnicah. Prišel sem potih, kot sem bil odšel, sezul čevlje in odložil suknjič. Soba me je čakala takšna, kakršno sem zapustil, tudi postelja je bila še zmeraj nedotaknjena. To sem opazil, ne da bi mi bilo treba prižigati luči, saj je bilo zunaj že popolnoma svetlo. Slek sem se in legel pod odejo, visoko čez glavo sem si jo povlekel, da bi si naredal noč v tem jutru, ki je postajalo zmeraj svetlejša, zmeraj bolj polno hrupa z ulice, zmeraj bolj polno loputanj z vrati, ropotanja rolet in peketajočih korakov zunaj na stopnišču. Zaspal sem s svežim vonjem po oropanih rjuhah v nosnicah — kot pisan ptič v zlati kletki, z glavo pod perutjo, bi rekla Iva.

»Dolgo si spall!« je rekla Iva. »Deset je že ura.«

»Sanjal sem,« sem odgovoril. »Vso noč sem sanjal.«

»Res?« se je začudila Iva.

»Ja. — Sanje so bile najprej grde in moraste, potem pa so postajale zmeraj lepše in na koncu že tako neznansko lepe, da se nisem in nisem mogel pripraviti k temu, da bi odprl oči.«

»Povej mi jih!« je zaprosila Iva in se po turško usedla na tepih pred kavčem. »Povej mi jih takoj, še preden jih pozabiš. Sanje so iz nežnega tkiva. Vsaka sapica jih odnese, vsaka glasna beseda jih prekrije ali uduši.«

»Najprej sem hodil po neki cesti,« sem začel pripovedovati. »Noč je bila in v luči nad cesto so se zaletavali majski hrošči. Hodil sem in hodil, potlej pa sem nenadoma obležal, nekaj me je spodneslo ali kaj. Pred menoj je ustavil policijski avto in ven sta prišla dva policaja. Hotel sem vstati in se jima skriti, pa nisem mogel. Policaja sta me začela brcati in suvati in to sta počela toliko časa, dokler se nista utrudila. Vstal sem in začel bežati. Tekel sem skozi gozd, zelo temno je bilo in za mano so besno lajali psi, tako da sem še bolj tekel. Potem se je kar naenkrat vse razsvetlilo, sonce je zasijalo, še prav neznansko vroče je postalo. Zgoraj med skalami je bučal slap, pod njim je bil bajer in zraven bajerja si bila — ti. Cisto naga in čisto bela, gledala si neko mrtvo žival, ki je ležala na bregu. In potem je bila spet tema in ti si ležala naga v vašem avtomobilu — saj ste imeli pred leti zaporožca, mar ne? — in jaz sem ležal na tebi in se ljubil s tabo ...« (Iva ni vedela, ali bi zardevala ali bi se smejala ob teh svojih besedah — no, nazadnje se je vendarle odločila, da se bo smejala — čeprav je še zmeraj malo zardevala zraven) ... In potem sem se ustrašil, da te bom izgubil, če se bom zbudil, pa sem te zato raje malo manj ljubil, da se mi ne bi ravno sredi najlepšega strgal film. Potem ko sva se nehala ljubiti, so se sanje nadaljevale, a tebe ni bilo več v njih. Iskal sem te po mestu in ko te nikjer nisem našel, sem šel gledat v okna tvoje hiše. Ni te bilo, nikjer te ni bilo. Potem sem šel ves obupan na kolodvor in v čakalnici sem videl — tebe. Sedela si v sredi med atom in mambo, ves čas sem te gledal, ti pa kot da me ne poznaš — kar naprej si reševala križanko in grizla kemični svinčnik. Čisto mogoče, da me res nisi spoznala in da sem bil zate nek popolnoma tuj človek. — Ja, gotovo je bilo tako. In potem sem se začel s tabo igrati. Kar naprej sem te gledal in se ti smehljaj, dokler me nisi začela tudi ti gledati in se mi smehljati. Začel sem ti namigovati, da bi šla z mano ven in ti si res šla. Vprašal sem te, kako ti je ime, v katero šolo hodiš, koliko let imaš in druge take reči. Ti si mi vse to povedala in potem sem te peljal za garaže, nasproti tvoje hiše in te začel poljubljati ...«

»In potem?« je rekla Iva.

»Kaj potem?«

»Kaj se je zgodilo potem?«

»Nič, to je konec. Sanje so se potlej končale.«

»Aha,« je rekla Iva. Zamišljen smehljaj se je zarisal na njenem obrazu. »Kako lepe sanje — in kako dolge. Meni se še nikoli ni tako dolgo sanjalo.«

»Seveda se ti je. Samo da si nisi zapomnila.«

»Si ti zmeraj vse zapomniš, kar ponoči sanjaš?«

»Nikoli si ničesar ne zapomnim. Danes sem si prvič.«

»Čudno,« je rekla Iva.

»Čudno, ja,« sem rekel tudi jaz.

IX

Če zdaj pišem o vsem tem, o tisti davno minuli pomladi z Ivo, počnem to samo zato, da bi priklical ves tisti čas nazaj, da bi ga nekako obvaroval pred smrtjo od pozabe. Časih se mi zazdi to naše življenje po-

dobno od znotraj trohneči kopi sena; stvar, ki jih doživimo, se nalagajo v plasteh ena vrh druge in tiste spodaj se kmalu začnejo razkrajati, tako da jih spomin ne more več doseči. In vse, česar se ne moremo spomniti, je za nas toliko kot mrtvo. In zdaj grebem po tej kopi in vlačim na dan tfohno, polagam jo na sonce, da bi priklical vanjo staro življenje. Zakaj tisti meseci, ki sem jih bil preživel z Ivo, živijo zdaj v meni le še kot nejasen, z motno svetlobo obsijan obris, tu in tam se mi prikaže kakšna bežna slika, kratek prizor, odlomek iz pogovora, tu in tam zaživijo v meni barve tistega neba, včasih mi prinese veter vonj tiste zemlje in tistih rastlin, vonj Ivinih od dežja zmocenih las. Kadar se zdaj ljubim s kakšno drugo žensko in lovim v nosnice vonj njene kože, si zmeraj skušam priklicati v spomin vonj Ivine kože. — Ne, Iva je dišala drugače. Ampak kako drugače? — Da bi si odgovoril na to vprašanje, pišem to knjigo. Pišem kot da bi kopal luknjo v hrib. Nobenega zemljevida nimam, nobenega načrta, in najbrž nikoli ne bom našel zlate žile. Vse sem stavil na eno cifro in možnost da dobim je prav neznatna. Pa kaj potlej! Poskusil sem pa le. Kierkegaard je baje napisal petnajst filozofskih knjig, samo zato, da bi ženski, s katero se je v mladosti razšel, razložil zakaj in kako. Pravzaprav je imel čudovito opravičilo za svoje kracanje po papirju, čeprav sem mnenja, da pisanje ni ravno najboljši način, da bi komu kaj razložili — sploh pa ne ženski. Če zdaj pišem o vsem tem med Ivo in menoj, tega ne počnem zato, da bi komu kaj razlagal, tudi Ivi ne, pač pa zato, da bi se spomnil; da bi ta spomin upodobil in si ga tako ohranil za naprej. Zakaj, če je sploh kaj spomina vrednega v mojem življenju, je to čas, ki sem ga preživel z Ivo.

Mož prikaz tega časa je kajpak od sile reven in nepopoln; malo zaradi okornosti peresa, veliko zaradi slabega spomina, največ pa zaradi tega, ker je to moje pisanje do kraja enostransko, saj prikazuje samo moje razmerje do Ivo, nikjer pa se ne izreče o njenem razmerju do mene. Beležim njene besede, ničesar pa ne znam povedati o tem, kaj se skriva za njenim molkom. Še malo si ne domišljam, da je Iva, kakršna živi na teh listih, natanko taka kot resnična. Bojim se celo, da ni niti približno taka. Navsezadnje sem le skromen kronist nekih dogodkov in mojih lastnih odzivanj na te dogodke. Preklete dobro se zavedam svojih meja, nisem psiholog, ne znam se vživljati v duše ljudi okoli sebe, kot so to znali vsevidni in vsepovsod navzoči pisatelji klasičnih romanov. Ne preostane mi drugega, kot da še naprej krevsljam s tem šantavim kljuzetom po razdrapani cesti mojega spomina, pobiram s tal kamenje in veje in travo, nalagam vse to na voz in pazim, da se ne izgubim. Kdaj bom prišel, kamor sem se namenil? Kaj bom spotoma pobral in kaj bom spregledal in kaj izgubil? Pridejo trenutki, ko se z obupom zavem, da hodim po prazni puščavi, da sem do kraja sam, da Ivo sploh ni, kjer jo iščem, da je tam nikoli ni bilo in je nikoli ne bo, da hodim le za svojo lastno senco in ne za Ivino svetlobo. V takih trenutkih ni ne navzočnosti, ne spomina, ne sanj, ne slutenj, še prividov ne; nič drugega kot bel, razbeljen pesek pod mojimi podplati in prav tako prazno, razbeljeno nebo nad mojo glavo. A ne ustavljam se, vem da se ne smem ustaviti. Še naprej hodim, zdaj gledam v tla, z upanjem, da bom uzrl njene stopinje v pesku, zdaj v nebo, da bi se mi prikazala v podobi kakšnega ptičja ali zvezde. Hodim, se opotekam, obupujem — a nikoli do kraja ne odneham. Mogoče tod res ne bom našel Ivo, lahko pa da najdem pot do nje; lahko da najdem pot v tiste kraje, kjer bi mogla biti; lahko da srečam kakšnega popotnika, ki bi mi mogel kaj povedati o njej; lahko da najdem pot do njene sence; lahko da najdem pot vsaj do sence njene sence. Še zmeraj bolje, kot pa da bi ostal sam v tej puščavi in čakal, da me zagrne noč in zasuje pesek.

MIHA KLINAR

*Sicut
philosophia
dixit —*

Tako je rekel

*Od dne, ko se
začelo je
izžemanje
človeka
po človeku
bil si suženj
kri praprednikov
brezpravno bitje
upognjeno
od dela in nadlog
in biča,
ki ga vihtel
po tvojem hrbtu
je gospod
in dal ti vedeti,
da zanj
manj vreden si
kot vol,
ker sodiš
med nizkotne duše
nizkotna duša
Tako je rekel
filozof*

*in za dokaz
nizkotne duše
navajal tvoje
od dela tvojih rok
upognjeno
izmučeno telo*

*Narava sama
(tako je rekel)
na nesvobodne
in svobodne
je razdelila
človeški rod:*

*geometrična pravičnost
(tako je trdil)
v državljanih gleda
neenaka bitja
in geometrična pravičnost
za državljane terja
neenako razdelitev
zemeljskih dobrin.*

*Tako je rekel
filozof.*

*A kar je za ljudi
enako
ureja
aritmetična pravičnost
ki sodi po zakonih
in kaznuje zakonolom.*

*A kdo je ta, ki sodi
in kaznuje?*

*Razume se,
da državljani samo,
ki v zbornici sedi
in ki odloča
v sodstvu
in javnih ustanovah.*

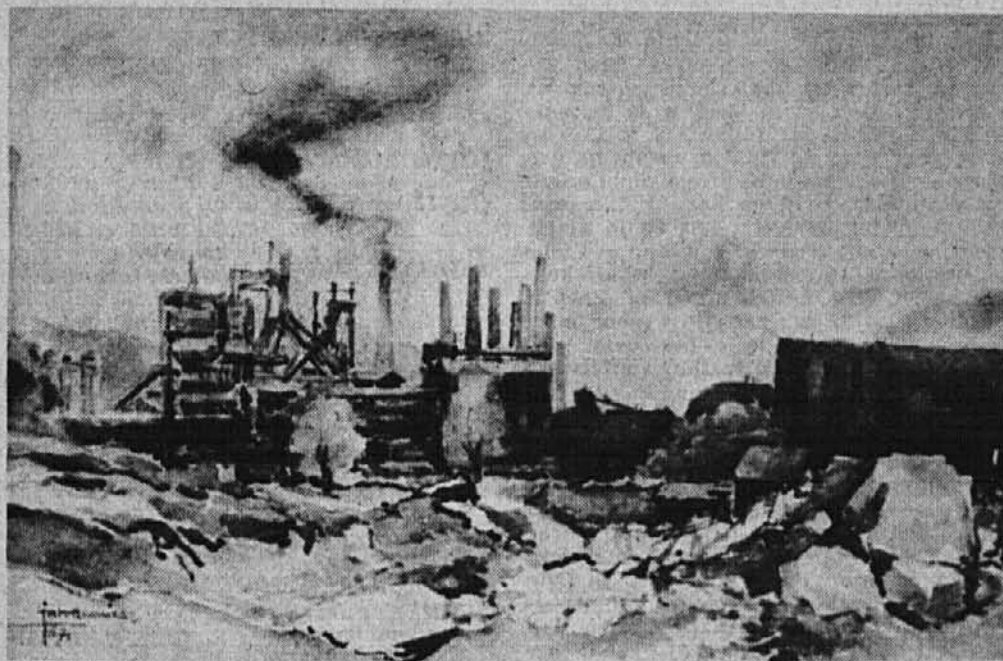
*Ta pa
ne more biti suženj,
ne rokodelc,
ki živi
od dela svojih rok.*

*Tako je rekel
filozof.*

*Ne oni
in ne ta
pravice nima
biti državljan
in ne Helen.*

*Ko statve
same tkale bi
brez dela
in brenkale kitare
same bi
filozofskemu
helenskem brezdeltu
med muziko
in bojnimi pohodi,
bi mirne duše
v helenski
demokratski svobodi
iztrebili*

*uso rokodelsko
suženjsko zalego.
A statve same ne tko,
strune same ne pojo.
In tako je celo
Aristotel odkril,
da za človeško družbo
je najbolj potrebno
delo.*

Ljubo Ravnikar: Na Stari Savi – akvarel – 1967

SLEPA POSLUŠNOST

(ZGODBA S TRAGIKOMIČNIM KONCEM)

Kajno Sebeljub je še enkrat vstal in ukazujočim glasom dejal:

»Da se razumemo, zadeva je skrajno resna. Gre za ugled našega združenja. Temu zlikovcu, fakinu salamenskemu, je končno treba onemogočiti zlorabo našega kulturnega monopola. Ali se zavedate, kaj to pomeni, biti neposlušen? Taki škodljivci so včasih končali na grmadi, na vešalih ali pod giljotino. In mi, se pravi jaz sem poklican, da napravim red in pometem z vsakim, ki noče v ojnice mojega duhovnega voza. Torej vi ste me dolžni ubogati, pomagati neusmiljeno pospraviti s takimi tipi, ki mimo mene in nas žanjejo čast in slavo. Treba jih je brezobzirno pokončati. Seveda ne dobesedno, danes takega škrica lahko onemogočimo drugače. Lahko ga vsestransko diskvalificiramo, ožigosamo z vsemi razpoložljivimi madeži in slabimi lastnostmi, da bo čim prej postal smešna in neškodljiva kultura. Do vratu globoko mora pasti v zanj pripravljeni gnoj, da mu bo pošteno zasmrdelo pod nosom. Torej se razumemo, storite vse, da ta samozvani pisun ne bo več dolgo kvaril idličnosti naše vzorno obdelane kulturne njive. Dajem vam vse možnosti, da se mi dopadljivo prikupite. Zdaj, strumni ubogljivci, pa takoj na delo.«

Strogo zaupni nauk so kot po navadi zaključili z obvezno prisego, podobno oni štirih mušketirjev. Lajnrof Sesamopil, najzvestejši izvrševalec direktiv je počakal, da sta s patriarhalno razpoloženim poglavarjem ostala sama. Zaupal mu je svoj načrt, ki si ga je zamislil med tem, ko so drugi mlatili prazno slamo. To je storil tudi zategadelj, ker je bil prepričan, da bo stvar učinkovala in tudi v javnosti doživela imeniten odziv. Sesamopilova ideja o skorajšnjem uničenju škodljivega tipa se je poglavarju Kajnu Sebeljubi strašno dopadla. Od samega veselja je svojega klečeplazca objel in navdušeno tolkel po rami. Za nameček je potočil še nekaj krokodilovih solza. To je ubogljivemu Sesamopilu dalo občutek brezmejnega znanja, kar je za tako pomemben načrt sil, pomembno.

Zavedajoč se tega predujma, se je Lajnrof Sesamopil takoj odpravil na delo. Ze je videl, kako bo k njegovim dosedanjim podvigom prišla nova zvezda, ki bo še kako zasenčila vse dosedanje uspehe njegove psevdolikvidatorske bere. V danem primeru se Lajnrof Sesamopil na tihem lahko ponaša še s tem, da ima za to poleg zaupanja vseh sotrudnikov in svoje absolutne poslušnosti, tudi najboljše lastnosti prilagodljivosti, tako psihološke kakor fizične. K učinkovitosti njegove uničevalske pohote, doprinaša bojda tudi idealna geografska lega, od koder lahko povsem neopazno sproža svoje izstrelke strupenih besednih nabojev. Da pri celi zadevi niti ne omenimo veselja in strasti, s katero se mož meče na posamezne zadobljene inspiracije, in ne nazadnje slepo poslušnost, ki nemalokrat presega najboljše izsledke sodobne robotske tehnike. Danemu primeru pa se bo Lajnrof Sesamopil posvetil s posebno vnemo, ker mu osumljena oseba leži v želodcu še iz časov, ko ji je bil navidezno še prijatelj. Razpihljal bo vse registre svoje maščevalne strasti, pomešane s hladnokrvno preračunljivostjo.

Svojega posla se je res temeljito lotil. Uničebnižen se je sprva naročil na vse lokalno in inozemsko časopisje, nabavil TV in radijski sprejemnik vseh valovnih dolžin. Zakaj človek s tako pomembno mislijo mora biti stalno na tekočem, vedeti mora, kaj se v svetu dogaja. Ze v ranih jutranjih urah pregleda vse časopise ter očrta sleherni vest v zvezi z osumljeno osebo, ki tako nemarno skrni njihovo literarno simbiozo. Kasneje Sesamopil svoj čas posveča TV oddajam, v katerih bi se kanila pojaviti živa slika te kretenske, samovoljne figure. Zdaj je Sesamopilov zasledovalni stroj tako dovršen, da sovražnika številka ena vsak čas lahko opazuje na posebnem monitorju.

Vse to mu je v veliko veselje in radost. Zjezi se le, če početje tega zlikovca postaja preveč gizdalinsko. Tedaj bi ga najraje zmečkal kot adležen mrčes. A Sesamopil

se zaveda časa, v katerem živi, zato se pridno poslužuje okvirjenih možnosti. V pomoč mu je njegov papirnati tiger in brizgalna naprava črnila. Oboje polni s prisposodobami abotne in škodljive pisarske samozvesti, da misli ob konzumiranju teh izdelkov kar same od sebe zadobijo ježjo podobo. V tem je Sesamopil postal ekspert prvega razreda. Vse, kar nima žegna njegovega poglavarja, stolče v tla z vsemi stranskimi učinki vred. Za to svojo dovršenost je od svojega kolo-vodje prejel že vrsto pohval, razen tega pa ga ob vsaki priložnosti drugim poslušnikom postavlja za zgled. V zadnjem času se to pogosto dogaja, ker menda doslej še na nobeno osebo ni pobrizgal toliko svoje srdoritosti kot na to kužno pokveko. Edino, kar poglavarju in kajpada tudi Sesamopilu ne gre v račun, je to, da vsi njegovi nešteti in skrbno pripravljeni brizgi niso pokazali pravega učinka. Seveda ga ta ugotovitve ne odvrača od častnega početja. Pohvale, ki jih v zvezi s tem prejema, ga navdajajo s še večjo zagnanostjo. Svoje jedikavo pero vihti s čedalje bolj hudo vsebino. Vsako besedo in kapljo strupene brozge posveti temu falotu, ki tako priskledniško izrablja ugled njihove predstavniške zaveze. Zdaj je nanj pobrizgal že toliko ihte, da bi že davno moral crkniti kot miš, ki od same ošabnosti čofne v smetano.

A Lajnrof Sesamopil je potrpežljiv in vztrajen. Globoko veruje v svoj uspeh. Prepričan je, da bo kaj kmalu napočil čas, ko bo podal svoje težko pričakovano sporočilo. To ga navsezadnje še drži pokonci, daje mu pravi življenjski zagon. Na stene svoje delovne sobe riše figure izpijenca, da niti za hip ne bi pozabil njegove podobe. Da, za nobeno stvar ne bi več odstopil idealov, posvečenih temu poslanstvu. Niti dohljenih čirov in jeznih pogledov ne bi nikomur odstopil, kaj šele porabljenih peres in praznih črnilnih sodov, izsrkanih v pogin tej pokveki. Posebno zdaj bi bilo res nespretno prenehati s tem nepridipravom, ko ga ima na piki celotno združenje. Posebno za Sesamopila se ne bi spodobilo vreči puško v koruzo, ampak bi prav zanj bilo koristno sneti razpisano trofejo. Ze zaradi velike inflacije besed in črnila bi bilo zgrešeno opustiti enkratni in obetavni projekt pisateljske brige.

Sesamopil je bil že nekajkrat čisto blizu svojemu cilju. Nemalokrat je veselo poskočil, zavrisal in je že bil na tem, da veselo novico javi vesoljnemu občestvu. Pa se mu ta mrcina lisjaška vedno spet zmaže. Vsaki, še tako spretno nastavljeni zanki se kot jegulje izvije. Se tedaj, ko ga je zadel z največjim curkom svoje črne popolnosti in ga dobesedno pilepil na tla, se je potepuh pobral kot figura v risanki in nadaljeval svojo skurno pot.

Po tistem dogodku je Sesamopil postal nesiguren. Prijel se ga je občutek, da nad svojim duhom in telesnostjo nima več popolne oblasti. Razen tega so ga zalotile še hude sanje. Prikazala se mu je pošastna pojava, ki se je naglo bližala in ga jela grabiti za goltanec. Lovil je sapo. S skrajnim naporom se mu je posrečilo zlodeja strgati z zatilja in ga z vso silo treščiti v tla, da se je na mah zmazal v veliko črno liso. V tistem trenutku se je ves prepoten in omoččen prebudil. Vseeno se ga je naglo oprijel zmagovit ponos. Pomenal si je oči in smeje pogledal na tla. Toda njegov smeh je kaj hitro minil, ko je videl, da je velika črna lisa še vedno na tleh! S prvotnim triumfalnim ponosom vred je smuknil z glavo pod odejo. Oprezno je izpod zaklonišča še enkrat pokukal na čudno pojavo na tleh. Svoji ugotovitvi ni in ni mogel verjeti. Zadeva na tleh je bila namreč čisto podobna tistim madežem, ki jih neprestano meče na pojavu s hudo grešnim in nemarnim početjem. Zadeva mu je rahlo načela živce. Nenavadni pripetljaj ga je skoraj vrgel iz ravnotežja. Ze je hotel dogodek sporočiti svojemu poglavarju, a se je nazadnje le odločil, da nočni dogodek najprej obdrži zase. Previdnost, je pomislil, je le nevarna uspeha, polovične reči pa so v dno

dvomljive. Sam je vedno stavil na vse ali nič. Tudi v tem primeru naj bo tako. To je dolžan svoji zaobljubi, svoji doslednosti in svojemu poglavarju.

Tisti dan Sesamopil razumljivo ni bil dobro razpoložen. Kljub temu je za misteriozni dogodek hitro našel dovolj razlag. Miru pa mu vseeno ni dalo. Zanimaril je celo svoje delo, kajti preveč so ga gnjavile analize nočnih ur, vendar je vseeno prišel do zaključkov, ki so opravičevali vse to. S tečajem pa ga je pošteno vrglo, ko je na pragu svojega ležišča spet ugledal veliko črno liso. Vsak pogled v to smer ga je močno stresel. Svoje čudno trzanje z glavo mu je dalo misliti. V večurni meditaciji je tudi za ta pojav našel svojo razlago in končno je trdno zaspal. Vso noč se ni prebudil, tudi hudih sanj ni bilo.

Lajnrof Sesamopil bi neprijetne dogodke gotovo kmalu pozabil, če se po nekaj dneh ne bi pojavila še večja lisa in se stvar ne bi stopnjevala tako, da je vse okoli Sesamopila postalo črno. Brez oklevanja se je

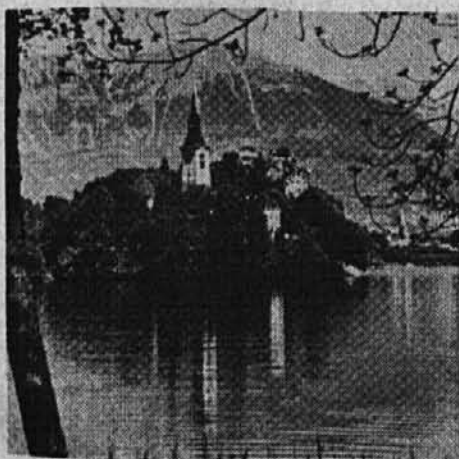
odločil, da zadevo osebno zaupa svojemu poglavarju. Ta se je njegovega prihoda grozno prestrašil. Instinktivno se je pognal na lestene pod stropom, misleč, da ga je prišel obiskat sam Lucifer. Sesamopilu se njegovo obnašanje ni zdelo posebno naravno. Ob njegovem primeru pa tudi to ni bilo sumljivo. Zanj je zadeva postala kritična šele tedaj, ko ga je njegov bingljajoči se poglavar poklical z imenom osporavane osebe ter pričel dokazovati, da ga tako ni očrnil on, marveč Lajnrof Sesamopil, on, Kajno Sebeljub, pa da ne more verjeti, da je vražji načrt Sesamopila imel tako peklenske posledice. Predno je prišel artistično razpoloženemu poglavarju dopovedal, da je pri samem kozjem stegnu on sam, Lajnrof Sesamopil, je njegov zmeden sodrug pri priči padel s stropa.

Od tistihmal se Lajnrof Sesamopil z vso resnostjo posveča mačje zmešanim štrnanim in noč in dan razmotava začarane vozle, v katerih sta se po tako nesrečnem naključju znašla on in Kajno Sebeljub.

Abel Šesiziv

JANEZ METERC

BLEJSKI OTOK IN NJEGOVA PRETEKLOST

Na vrh otoka peljajo steza in dve stopnišči: južno šteje 99, severno pa 76 stopnic. Zvonik je visok 52 m; v osnovi je gotski, toda pozneje je bil nadzidan. Tako imenovani »zvon želja« s svojim stolpičem je bil postavljen leta 1534. Cerkev na otoku prvič omenjajo leta 1245 in je bila po logiki najbrž zgrajena v romanskem slogu.

Po letu 1004, ko je blejska posest prišla v roke briksenskih škofov, so ti celih 480 let postavljali na Blejskem otoku svoje proste. Zatem je otok prešel pod upravo ljubljanskega škofa. V času frankovske monarhije Karla Velikega in njegovih naslednikov sta si slovensko ozemlje delili nadškofija v Salzburgu in patriarhat v Ogleju, meja med njuno oblastjo pa je bila na Dravi. Že od vsega »začetka« je bil Blejski otok »božja pot«, tj. romarska cerkev.

Na Blejskem otoku so bile v zadnjih desetletjih živahne raziskave arheološkega značaja in le-te nam izpričujejo, da je bil otok, dasiravno gol ter kamnit greben, v začetku prvega tisočletja p. n. št. naseljen. Na grebenu so bile štiri majhne kotanje, ki jih je pokrivala tanka plast ilovice. Na tem mestu si je prazgodovinski človek postavil svoje preproste, iz protja pletene koče. Največja kotanja je bila na prostoru, kjer danes stoji cerkev. Pod »zvonom želja« so bili odkriti sledovi prazgodovinskih stavb, pod južno steno cerkve pa zidan rimski grob z več okostji.

V zgodnjem srednjem veku, pred 9. stol., je stala na otoku lesena stavba v približni velikosti 8 x 15 m. Eden od njenih vogalov je stal pod »zvonom želja«. Nad delom te stavbe so najbrž že v začetku 9. stol. postavili krščansko kapelo z leseno ladjo. Okoli nje je bilo odkrito in izkopano grobišče s 124 grobovi, v njih pa je bil inventar, ki sodi v alpski staroslovanski kulturni krog (kottlaška kultura).

Ze pred letom 1000 n. št. so na istem mestu postavili nekaj večjo in bolj zidano cerkvico. Seveda je bil Bled v tem obdobju pod cerkveno jurisdikcijo patriarha iz Ogleja.

Zdi pa se, da so briksenski škofje po prevzemu blejske posesti postavili na Blejskem otoku dvopodladijsko cerkev, o kateri lahko sklepamo na osnovi ostankov, ki so bili odkriti na prostoru današnje cerkve. V 12. stoletju so le-to prezidali v tro-ladijsko

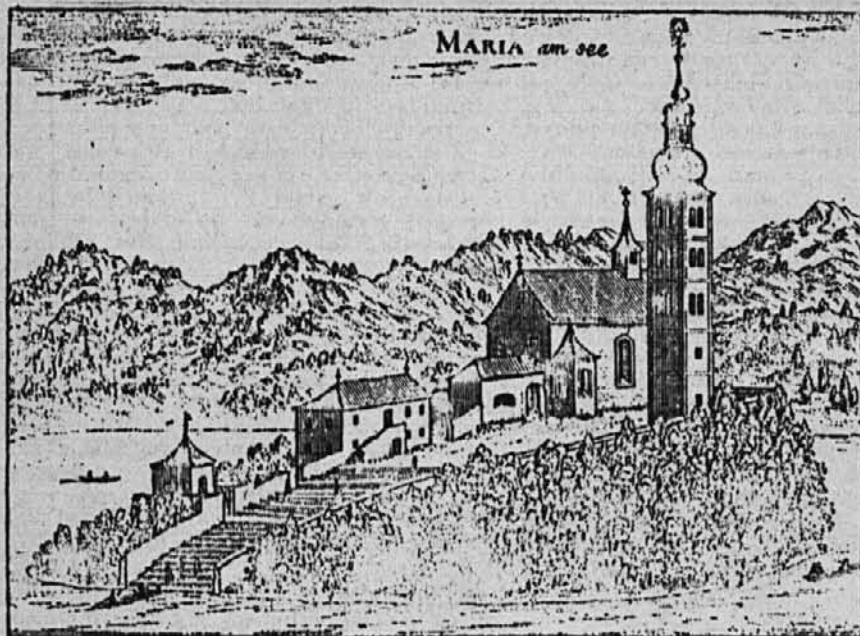
cerkev, ki je bila večja od dandanašnje in je imela vse značilnosti t. i. romanskega sloga, v 15. stoletju pa so jo predelali v enoladijsko stavbo v gotskem slogu. Leta 1620 je cerkev dobila današnjo podobo in obliko.

Znotraj otoške cerkve, in še posebej pod »zvonom želja«, je stavbno zaporedje od najstarejših obdobjev t. i. železne dobe (halštatsko obdobje) pa do danes. V tem zaporedju lahko zasledimo dva stavbna poskusa v prazgodovini, leseno stavbo pred 9. stoletjem in še osem cerkv (gradbenih faz), od male kapele iz 9. stoletja do današnje 25 m dolge, bogate baročne enoladijske cerkve. Pri tem je treba poudariti, da o zidani kulturni arhitekturi v Sloveniji v glavnem govorimo le od t. i. romanike dalje, t. j. od 12. stol. naprej. Na Blejskem otoku pa so bile že pred tem časom kar štiri take stavbe. Pri današnjem poznavanju in vedenju o tej problematiki je to tako rekoč edinstven pojav v naši kulturni in splošni zgodovini.

Leta 1004 je bila blejska okolica že dokaj močno obljudena. Na dan 10. aprila tega leta je namreč daroval tedanji nemški cesar Henrik II. Sveti (1002 – 1024) briksenskemu škofu Albuinu blejska posestva (2). Poglejmo si vsaj začetek te darovnice (v prevodu), ki pravi sledeče: »Ako cerkve božje z rečmi, ki nam jih je Bog podaril, povzdiguemo in povišujemo, upamo, da ne bomo za to dobili samo človeške hvale, ampak tudi plačilo od Boga. Zato naj dobro pomnijo vsi naši verniki, sedanjí namreč in prihodnji, kako smo v uteho duši našega ljubljene prednika Otona, namreč vzvišenega cesarja, in pa za (dušo) našo in naše ljubljene soproge kraljice Kunigunde ... gospostvo ... Bled ... izročili ... častitemu škofu Albuinu«. S pravno – političnega gledališča moramo v zvezi s to darilno listino povedati še to, da je cesar Henrik II. določil, da naj dalje škof Albuin od dohodkov daje desetino svojim kanonikom, po njegovi smrti pa naj pripade ena tretjina briksenskim kanonikom, ostali dve pa samim briksenskim škofom.

Na samem Bledu je torej vse prišlo pod oblast fevdalno-cerkvene gosposke s tirolskega Bixna (3). Le grad si je cesar še pridržal zase. Kranjsko mejno grofijo (marko), v okvir katere je spadal tudi Bled, je tedaj vladal grof Vatiŕon (976 – 1011). Pod njegovim naslednikom grofom Ulrikom je cesar 22. maja leta 1111 podaril nasledniku škofa Albuina Adalberonu tudi grad (castellum) in poleg tega še trideset krajevnih posestev med »večjo in manjšo« Savo (4). Cesar Henrik III. je darilo svojega prednika še razširil: dne 16. januarja 1040 je podaril škofu Poponu »vso zemljo od reke Bistrice (Bohinjke) do blejske graščine z leškim gozdom« (5). Kranjsko je takrat upravljal kranjski deželni glavar Eberhard (6). Istega dne je cesar dal v »nepreklicno last vso zemljo in vse pravice« nad gozdovi in gorami, in pravico do celotne »uporabe nad vsem obširnim ozemljem, ki ga obkrožata obe Savi od izvira do sotočja« (pri Radovljici).

Cesar Henrik IV. je podaril 23. maja 1073. leta lovske pravice od »Dobrega potoka« do Bistrice in od »vrha Kranjske gore« do »srede Save« (7). Poleg vsega omenjenega, so tudi razni drugi plemiči in »prostaki« darovali razna posestva briksenskim škofom (8). Tako je celo istrski in kranjski mejni grof Ulrik daroval svoje posestvo »Lesce« in nekoliko kasneje tudi posestvo (villam) v Bistrici na oltar briksenske cerkve. S tem je bila oblast in obseg škofov briksenskih na tedanjem Kranjskem oblikovana in utrjena. Pod t. i. blejsko gospostvo so spadale naslednje naselbinske enote: Bled, Zeleče, Ribno, Višelnica, Gornje in Spodnje Gorje, Bohinjska Bela, Srednja vas in Bistrica v bohinjskem kotu, Češnjica, Gorjuše, Nova vas, Studor, Nomenj, Savica, Selo, Nemški Rovt, Javornik, Koroška Bela in Lesce (9).

Valvasorjeva upodobitev blejskega otoka

(Nadaljevanje z 17. strani)

Vse prostrano posestvo je merilo v originalnih merah 55.453 oralov in 1122 kvadratnih sežnjev (10). Mejilo pa je na naslednja gospostva: goriško, loško, radovljiško in belopeško.

Takorekoč 800 let (do 25. februarja 1803) so brixnski škofje ohranili to posestvo v svojih rokah; imenovanega dne je bilo vsled sklepa glavnega državnega stanovskega zbora sekularizirano, vzeto brixnski cerkvi in je prešlo v last tedanje Avstrije. Vendar je cesar Ferdinand I. z vrhovnim odlokom z dne 23. junija 1838 (št. 48.318) vrnil posestvo in vse pravice brixnski kroni. Ker pa le-ti niso imeli tedaj nobene prave koristi od blejskih posesti, so zato, dne 16. junija 1858, prodali celotno posestvo lastniku fužin Viktorju Ruardu za 150.000 goldinarjev (11). Le-ta je gozdne površine kmalu prodal. Tudi veliko večino ostale posesti (grad, posestva okoli jezera in deloma v Bohinju) je leta 1882 prodal dunajskemu trgovcu A. Muhru.

Škofje iz Brixna in njihovi kanoniki so s svojih posestev pri nas glavni vir svojih dohodkov imeli predvsem od izkoriščanja gozdnega bogastva, koriščenja raznih vodnih pravic jezer in rek ter lova in ribolova. Pri tem mislimo predvsem na redne in stalne vire dohodkov, ki niso bili toliko odvisni od naravnih in splošnih okoliščin (kvaliteta letin in politične razmere). Vsekakor pa je bila zemlja, kot nam kažejo računi tedanjih oskrbnikov, v tem razmeroma goratem svetu, zgodaj in dobro obdelana in je bila glavni vir za preživljanje prebivalstva, ki je moralo izpolnjevati predpisane obveznosti do svojih vsiljenih gospodarjev.

Spčetka so škofje po svojih oskrbnikih sami upravljali blejsko posest. Do spremembe je prišlo, ko je cesar Friderik II. v avgustu leta 1236 s svojim posredovanjem, opozoril škofa na nevezdržne razmere in pritožbe, ki jih je sam slišal in videl, ko je šel s svojo vojsko na poti v Italijo preko dela brixnske posesti. Stolica v Brixnu je spoznala, da je sama preveč šibka, da bi preprečila ropanje posesti in podložnike ter svoje interese učinkovito ščitila in varovala, zato je v soglasju s kanoniki oddala vso upravo (regalia) posestev v cesarju v roke. Blejsko posestvo je cesar do škofove smrti izročil v upravljanje in zaščito koroškemu vojvodi, dohodke in užitek pa je prihranil škofu in brixnski cerkvi (12). Ob izvolitvi in ustoličenju novega brixnskega škofa Egon, je koroški vojvoda in goriški grof Meinard sicer dne 30. aprila 1241 vrnil upravo blejskega gospostva, vendar si je pridržal pravico varstva (ius advocatiae) in škof mu je moral dati še neke druge ugodnosti. Poleg tega je moral novi škof Egon (11. aprila 1245) plemiču Gerlohu Harten-

berškemu in Viljemu Blejskemu, ki sta za časa uprave in varstva Meinhardovega blejski grad oropala in prodala, plačati 250 srebrnih mark. To »varuštvo«, ki je bilo rezultat in odsev tedanjih političnih, gospodarskih in družbenih razmer, je bilo za Brixen nedvomno nadležno in neučinkovito, a vendar edina možna rešitev. Tako je šestdeset let kasneje (3. novembra 1302) škof Johannes, seveda v sporazumu s kapitljem in dekanom Friderikom, zastavil vsa svoja posestva »varuhom« brixnske cerkve Otonu, Henriku in Ludoviku, vojvodom koroškim in grofom goriškim ter tirolskim.

V teku razvoja kasnejših stoletij visokega srednjega veka se je ta družbenopolitični odnos spremenil in brixnski škofje so svoja posestva, več ali manj, samostojno in nemoteno oskrbovali, nastavljali in odstavljali glavarje, oz. oskrbnike. Za le-te so večinoma izbirali kranjske plemiče in med njihovimi imeni srečamo imena znanih rodov Kreighov, Turjačanov, Turnov, Lenkovičev, Gallefelsov i. dr. Brez dvoma j. bil med njimi najbolj znan slavni kranjski junak in borec proti Turkom Herbart Turjaški (Auersperg), ki je bil blejski glavar v letih od 1558 do 1574, ko je moral vsled pripadnosti protestantski veroizpovedi na dan sv. Jurija (23. aprila) odstopiti.

Glavarji so morali Brixnu plačevati določeno vsoto, najemnino (v 17. st. je le-ta npr. znašala 600 goldinarjev na leto). Razumljivo je, da se je vsakdo skušal okoristiti, kolikor je mogel in uspel, čeprav na škodo samih blejskih podanikov. Vsled tega so se podložniki večkrat pritoževali pri škofu, naj jih varuje in ščiti, posebno pred oskrbniki, ki so jih posamezni glavarji postavljali, da so jim, zlasti v njih odsotnosti, vodili gospodarstvo in upravo. Več glavarjev so zato škofje morali odstaviti in le-ti so se navadno temu upirali, ker niso hoteli kar tako izpustiti iz rok bogati vir dohodkov, ki so jih prinašala blejska posestva. Mednje je spadal tudi glavar Ziga pl. Thurn Valsasino, ki se je svojemu odpoklicu upiral dobro leto in pol, preden je prepustil posest novemu brixnskemu upravitelju (23. aprila 1597). Popustil je šele po posredovanju in grožnji s strani nadvojvode Ferdinanda in samega papeža Klemenca VIII. Poleg tega je marsikak plemič, ki je bil glavar ali oskrbnik blejskih posestev, odnesel s seboj tudi najemnino, tako da so po več let tekale pravde za vrnitev in izplačilo le-teh. Končno so vse te različne homatije, krize, gospodarske in politične razmere ter okoliščine in nenezadnje vsesplošna nemoč oddaljenega Brixna privedle do prodaje celokupnega blejskega fevdalnega gospostva.

Poleg že omenjenih arheoloških rezultatov in s. znanj, ki nam pojasnjujejo in

osvetljujejo najstarejšo preteklost blejskega otoka, je potrebno omeniti in navesti tudi staro ljudsko izročilo. Le-to pravi, da je v zgodnjem srednjem veku v obdobju, ko so bili Slovenci še »pogani«, stalo na otoku svetišče boginje Zive (13); po pokristjanjenju naj bi ga spremenili v krščansko cerkev in posvetili Materi božji (Jezerški) (14). O nastanku samega otoka, oz. jezera, pa ljudska govorica z besedami Fr. Kimovca pravi sledeče: »Na mestu, kjer sedaj šumljajo jezerski valovi, so bili v davnih časih pašniki. Sredi med njimi je na gričku stala majhna cerkvica, posvečena Devici Mariji. Ker okoli cerkve ni bilo nobene ograje, je živina nemoteno hodila prav do cerkve; celo v cerkvico je uhajala in ovce so lizale oltar in sveto podobo. Brezbrižnim ljudem ni bilo kaj prida mar, da je neumna žival sveti kraj oskrnjala, zato so večkrat slišali svarilen glas: »Ogradite cerkev, če ne jo bom jaz ogradil!« — pa se za glas niso nič brigali. Ko pa nekega jutra vstanejo, zapazijo sebi na veliko žalost cerkev daleč na okrog — ograjeno: kjer so se prej razprostirali obširni pašniki, so se zdaj igrali — jezerski valovi.« Tako govori ljudsko izročilo. V listinskem, t. j. pisnem gradivu pa se omenja, da je leta 1238 bival na otoku prošt z imenom Henrik (15). Blejski »prošt« niso bili cerkveni dostojanstveniki v pravem pomenu besede kot načelniki kapitlja (kanonikov), ampak le predstojniki jezerske cerkve in njenih posestev. Teh posestev je bilo sedemdeset in so bila razdrobljena po blejski okolici (16). Glavna naloga prošta je bila, da je skrbel za redno službo božjo na otoku in če sam ni bival na Bledu, je moral poskrbeti za ustreznega namestnika. S tem imamo tudi v pisanih virih, dasiravno posredno izprisan obstoj kulturne objekta na otoku. Obstoj cerkve pa se direktno prvič omenja leta 1245 (17).

V zvezi z gradnjo in slogovnimi spremembami v 15. stoletju nam je znano, da je 21. aprila 1431 (18) škof Lavrentius Lauen-tinus za jezersko cerkev podelil odpustek za 1000 dni vsem vernikom, ki so ob določenih praznikih otok in cerkev obiskali in prispevali k gradnji. Gradnja pa je le počasi napredovala. Mnogo sredstev je nedvomno šlo za obrambo Kranjske pred turško nevarnostjo. Tako je bil šele leta 1465. dozidan prezbiterij (kor) z glavnim oltarjem, ki ga je prvi ljubljanski škof Ziga Lamberger posvetil 15. decembra t. l. (19). V tem času je torej nastala gotška cerkev s tristrano zaključenim prezbiterijem, ob njej pa na južni strani še samostojen zvonik, ki še danes stoji in ima v pritličju gotški portal.

Ze leta 1509 pa je potres cerkev precej poškodoval. Popravljen in prenovljen je ljubljanski škof Krištof Ravbar znova posvetil (reconciliiral) 25. junija 1523.

To pozno srednjeveško stavbo so v baroku predelali v sedanjo, ji dodali na zahodni strani lopo in ob prezbiteriju veliko zakristijo, k ladji pa so prizidali še dve stranski kapeli. Ta dela so morala biti izvršena pred letom 1669, najverjetneje leta 1620, ko je namreč Horatius Anton Carrara kot brixnski vizitator (vizitacijski dekret z dne 8. maja 1669) med ostalim odredil, naj se slike v koru pri velikem oltarju in po stenah ali prenove, ali pa naj se cerkev ponovno prebela. To se je kasneje tudi zgodilo.

Zanimivo je, da so stari gotski prezbiterij skoraj v celoti porabili za sedanjega, le na vzhodni strani so mu odrezali tristrani zaključek in ga na novo obokali. Na obeh stranskih stenah pa so se pod mlajšimi beleži ohranile vsaj delno še gotške freske iz 15. stol., kar dokazuje pravkar navedeno.

Barok prevladuje tudi v notranjosti. Cerkev je takrat že imela petero oltarjev: glavni oltar Matere božje in stranske oltarje sv. Magdalene, sv. Blaža, sv. Ane in sv. Mihaela. Prvotni glavni oltar je bil postavljen leta 1666, vendar je dobil dokončno današnjo obliko in podobo leta 1747. V tronu sedi Mati božja s stoječim Petetom v naročju, ob straneh pa vojita

kipa svetniškega cesarja Henrika II. in njegove žene, cesarice sv. Kunigunde. Avtor oltarja je neznan. Menzo obdajajo leseni reliefi, ki so Vurnikovo delo. Omenjeni stranski oltarji so starejši in iz črnega italijanskega marmorja. Idelala jih je za cerkev »della B. V. del lago« kamnoseška delavnica Mihaela Cusse iz Ljubljane leta 1699 in v njih se nahajajo kvalitetne slike sv. Magdalene, Blaža in Mihaela, ki so delo neznanega, verjetno italijanskega slikarja.

Oltar sv. Ane je stal sredi cerkve ob stebru. Le-tega so tudi v tem času prestavili k zidu in mu napravili nasproti oltarja sv. Mihaela malo nišo.

Prvotno mesto oltarja sv. Mihaela je bilo do leta 1685 zunaj cerkve pod lopo, ki je bila na treh straneh odprta. Tega leta so poleg nekaj drugih del, o katerih bo še govora, za ta oltar prizidali cerkvi malo kapelo (20).

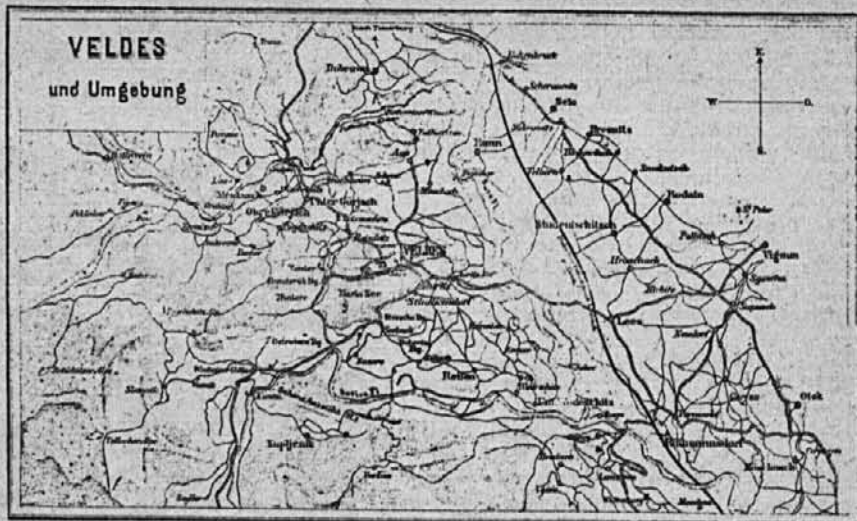
V virih je omenjen tudi oltar sv. Helene, ki je stal na pevskem koru, vendar so ga zaradi postavitve orgel odstranili in dandanes o njem ne vemo ničesar.

Pred cerkvijo je stala do leta 1685 velika in prostorna lopa. Tega leta je bilo ukazano s strani škofijskega vizitatorja, naj se lopa predela. Dvignili so tla in napravili okna, »da bo ljudstvo moglo videti v cerkev«. V ta namen je bilo treba podreti prvotni kor in ga postaviti nad lopo.

S tem je dobila lopa, ki iz nje vodi dvojne polžastih stopnic na kor, sedanjo podobo. Tudi nizko segajoči lok pred glavnim oltarjem so tedaj zvišali, da ni vernikom preveč zastiral pogleda na oltar. Tako je otoška cerkev, razen portala stranskih vrat, ki je delo Vurnika iz leta 1866, dobila svojo dokončno – današnjo podobo in obliko. Notranjost cerkve meri brez lope 21,25 m, širina ladje znaša 9 m, na mestu kapel pa 15 m; lopa meri 4,1 m, zid je debel približno en meter, tako da cerkev meri v zunanjem tlorisu v dolžino 25, v širino pa 11,33 m.

Ponosni zvonik, ki je visok dobrih 52 m, stoji sam zase ločen od cerkve na mogočni podlagi (7,8 m v kvadratu) in še jasno kaže gotске oblike in značilnosti. Poznejše preizdave so mu v gornjem delu nekoliko spremenile podobo in obliko. Leta 1688 je strela udarila v zvonik in ga precej poškodovala, a so ga kmalu popravili in mu dali današnjo obliko. Posebno znan in zanimiv pa je zvon, ki visi v malem stolpiču nad cerkvijo. To je t. i. »zvon želja«. Po J. Lavtizarju ga je v lili leta 1534 Francišek Patavinski (premer 66 cm, višina 56 cm, teža okrog 300 funtov). Med ljudmi še danes živi vera in govoric, da se vsakomur ki z njim pozvonji, izpolni ena želja ali prošnja. Ljudska legenda si to razlaga takole: Na blejskem gradu je živela mlada vdova, vedno oblečena v črno. Žalovala je za svojim možem, ki so ga ubili razbojniki in njegovo truplo vrgli v jezero. Zbrala je vse zlato in srebro ter dala iz tega dragocenega blaga vlti zvon v pokoj duši dragega pokojnika za takratno kapelo na Jezeru rekoč, da daruje zvon Materi božji »v jezero«. Ko so zvon vlti, spravili do jezera in ga naložili na ladjo, je nastal med vožnjo tako hud vihar, da so jezerski valovi potopili in zagrnili tovor in ljudi. Zvon pa se včasih v jasni noči glasi iz jezerskih globin. Dogodek je mlado gospo še bolj potrl. Vse premoženje je oddala za zidavo nove jezerske cerkve, sama pa odšla v Rim, kjer je mirno živela do blažene smrti v samostanu. Sam papež pa je potem posvetil in poslal na blejski otok nov zvon, da tam kot »zvon želja« vžiga srca k pobožni molitvi in spremlja pobožne želje pred prestol Mater božje (21).

Poleg cerkve, na severni strani se nahaja mala, enonadstropna hiša, tako imenovana »puščava«. Sezidal jo je v prvi polovici 17. stol. pred letom 1636 Kristof Karol Waidmann, ki je bil najprej oskrbnik (1610 do 1620) in pozneje (1640 do 1651) blejski glavar za svojega brata Adolfa (22) ki je bil duhovnik in je želel živeti na otoku pri cerkvi kot puščavnik. Le-ta je res nekaj

Bled z okolico (Führer durch Bad Veldes und Umgebung, 1892)

časa tod prebival, ko pa je prišel v spor s tedanjim otoškim kaplanom Jurijem Bur-nelom (1609 – 1638) in kmeti, je kmalu otok in »puščavo« zapustil. Tudi njegov naslednik ni dolgo živel na otoku, ker so ga ljudje zaradi »premalo svetega in golju-fivega življenja«, sami pregnali. (23) Poslej je »puščava« služila kot prenočišče romarjem, ki so ob raznih priložnostih in praznikih priromali k Jezerski Materi božji po pomoč. To je bilo urejeno tudi uradno z dekretom, izdanem ob priliki že omenjene vizitacije leta 1685.

Proti zahodni strani stoji na otoški ploščadi prostorno bivališče nekdanjih blejskih proštov, ki je tudi v večini služilo kot prenočišče romarjem. Zgrajeno je bilo prav tako v 17. stol., pred letom 1688 in ima na pročelju že davno obledeli grb briksenskih škofov. Nekoliko dalje stoji še cerkov-nikovo bivališče, ki pa je v njem navadno bival jezerski kaplan kot zastopnik, oz. namestnik proštov, ki zaradi neznanja slovenskega jezika niso mogli vršiti službe božje, ali zaradi kakih drugih razlogov.

Celotni kompleks otočne ploščadi je ograjen z obzidjem, ki izvira iz srede 17. stoletja. Pod cerkovnikovo hišo stoji kapelica iz leta 1655 s kipom Jezerske Mater in angeli, za katere nekateri menijo, da so bili sestavni del starega ol-tarja (glavnega) izpred leta 1666. Mimo te kapelice vodi devetindevetdeset stopnic iz kamna do zahodnega otoškega pristani. Zgraditi jih je dal na lastne stroške Maks Pečahar leta 1655, kot nam o tem priča kamnita plošča, vžidana v kapelici.

Na vzhodno obalo otoka vodi poleg poti tudi nekaj ožje stopnišče s 76 stopnicami. Na desni strani tega stopnišča je leta 1893 dal knez Ernest Windisch-Graetz postaviti v spomin svoje soproge kapelico Lurdske matere božje. Izpod nje izvira studenec, ki ga je omenil že Valvasor.

Hude in težke pretrse usode je otoška božjepotna cerkev doživljala v času fran-coske okupacije in Napoleonovih vojn. Leta 1812, ko se se francoski vojaki že umikali iz Rusije, je zaradi splošne krize grozila davčna zaplemba premičnin otoški cerkvi, predvsem njene zakladnice. Vendar so se Blejci in Blejke temu ostro in odločno uprli. Grozil je oz. delno celo izbruhnil pravi upor; pisale so se pritožbe in prošnje, rožljalo se je z orožjem. Končno je zmagala odločnost in trma prebivalcev Bleda in tudi sicer so morali Francozi jeseni leta 1813 dokončno zapustiti Kranjsko. Že pred tem je za časa avstrijskega cesarja Jožefa II., ki je, kot je znano, zatrl poleg večine samostanov tudi vse božje poti, grozila ista nevarnost. Jezerska cerkev se je izmaknila tej usodi zato, ker je vzdrževala šolo in plačevala učitelje. Kljub temu pa je božja pot na otoku začela počasi pešati. Od leta 1835 ni več imela stalnega duhovnika. Tega leta je namreč umrl zadnji samostojni jezerski

duhovnik Anton Mulej, ki je svojo službo tod vršil celih 48 let od leta 1787 dalje.

Z ustanovitvijo ljubljanske škofije (6. decembra leta 1461 je cesar Friderik IV. v Gradcu sestavil ustanovno listino, ki jo je papež Pij II. v Rimu potrdil 6. septembra 1462) se je začel dolgotrajen spor in pogajanja za oblast nad cerkvijo Mater božje in s tem za pravico, kdo sme nastavljal blejskega prošta (24). V tem času, po letu 1450, si je namreč oglejski patriarhat začel prizadevati, da bi uveljavil svojo duhovno nadoblast (jurisdikcijo) nad deželami južno od Drave. Drava je namreč bila še za Karla Velikega določena (z nekaterimi manjšimi kasnejše formulirani-mi izjemami) kot meja med solnograško nadškofijo in oglejskim patriarhatom. Ta cerkveno-politični pravni spor je imel po vsej verjetnosti svoje korenine (kajti šlo je le za otoško cerkev, ki je bila »božja pot«) v materialni podlagi »Jezerske« cerkve, ki je, kot romarska postaja najverjetneje imela precejšnje dohodke. Pravni vzrok, oz. »možnost«, da je do pravde sploh prišlo, pa moramo iskati v statusu, ki ga je cerkev Mater božje imela v okviru od cesarja investituirane briksenske posesti. Vedeti moramo, da je namreč ta fevdalna posest nastala v času, ko se je t. i. »investiturni boj« med papežem in nemškimi cesarjem šele začel in da je bila vrhovna cerkvena oblast svete stolice zgolj nominalna. V tem dolgotrajnem boju je zmagal rimski papež in s tem postal edini merodajni glede cerkvenega prava. Po drugi strani pa je blejska proštija in s tem tudi otoška ali »Jezerska« cerkev, imela zaradi že omenje-nih homatij in težav z oskrbniki t. i. posvetnega dela posesti briksenskega domi-niona, svoj poseben status (njene dohodke je direktno užival le vsakokratni prošt, t. j. kanonik briksenskega kapitala) in je s tem spadala pod izključno cerkveno pravno jurisdikcijo. Te okoliščine so torej pogo-jevale nastanku in hkrati dajale osnovo temu sporu in »pravdi«.

Tedanjí briksenski škof, kardinal rim-ske cerkve sv. Petra »ad vincula« Nikolaj iz Kuze (1450–1464), se je obrnil v Rim na papeža (25). Razprava je bila v Rimu 16. marca 1459. Med pričami so se nahajali »duhovniki in laiki obeh strank«, med njimi tudi osem Blejcev z msgr. Gebhar-dom de Bulach, ki je bil tedaj prošt in vodja kapele M. B. na Jezeru; in vsi, tudi oglejski podložniki so izjavili, da so imeli od pamtveka le briksenski škofje duhovno oblast nad Jezerom in da si tudi doslej noben oglejski patriarh ali njegov namest-nik ni lastil kakršnih koli pravic glede jezerske cerkve« (26). Razsodba je bila raz-glašena 16. marca 1459 v cerkvi »sv. Marije sopra Minerva«: zmagala je briksenska cer-

kev in potrjene so bile pravice le-te nad jezersko cerkvijo in proštijo.

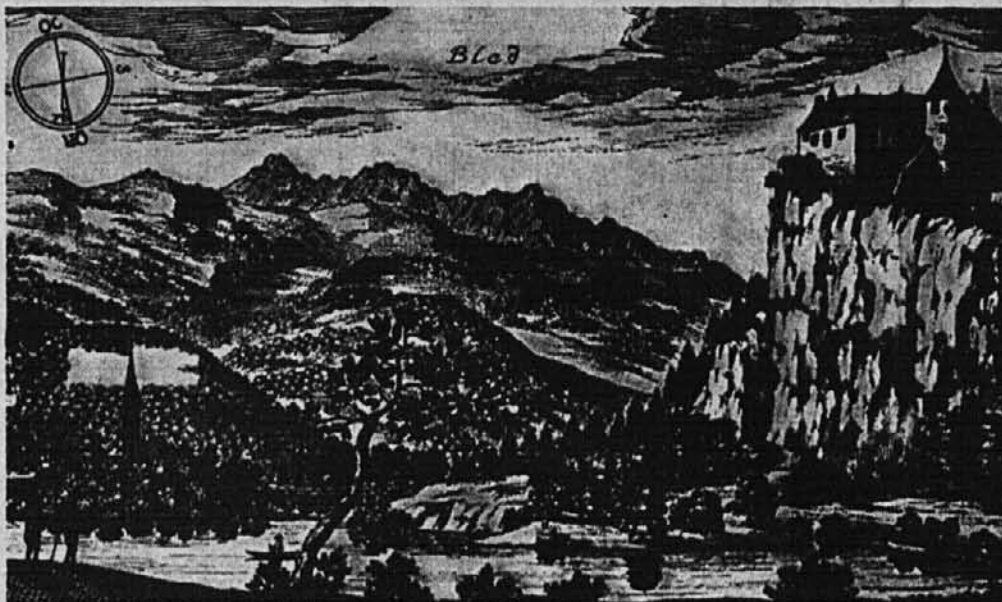
Ze prej skicirane in predpostavljene razloge in vzroke, ki so do te pravde sploh privedli, tolmačijo in razlagajo ukrepi briksenskih dostojanstvenikov, ki so sledili rimski obravnavi. Briksenski kanonik in blejski prošt Melhior de Meckhau se je namreč odrekel »vsem pravicam do blejske proštie in jo za vse večne čase izročil in vtelesil skupni mizi briksenskega kapitlja« (27). Škof Jurij je vse to sprejel in papež Klemen VII. je v buli (pismu) z dne 3. septembra 1485 to poravnavo potrdil in priznal jurisdikcijo briksenskim škofom nad sporno lastnino in posestijo.

Naslednji zaplet pa je nastopil dobrih stol let kasneje, ko je tudi na Kranjskem začel gospodariti Lutrov nauk, t. j. protestantizem. Po smrti grajskega župnika cerkve sv. Martina Robana, ki je bil hkrati tudi jezerski prošt (28) (1572–1592), je škof briksenski Andrej Avstrijski, ki je bil hkrati tudi kardinal, kar kaže na rastočo moč Salzburga in njemu vtelesenega Brixna, imenoval dne 12. avgusta leta 1592 za novega prošta Sebastiana Konstantina de Seepoch (morda tudi Seepacher, Seepocher ali Seebacher), ki je bil popreje nakelski župnik in obenem kanonik ljubljanske škofije. Po rodu je morda bil Blejčan z Mlinega, ali pa potomec gospodov Seebacherjev, ki so nekaj časa pred tem (1442–1469) imeli v posesti grad Kamen pri Begunjah (glej: Valvasor XI 55 os.). S cerkveno-političnega gledišča pa je pomembno predvsem to, da je ustoličenje Seepocha potrdil tudi ljubljanski škof! V skladu z »vetrom«, ki je tedaj vel po Kranjski, se je kmalu pokazalo, da novi blejski prošt pripada Lutrovi veri in načelom. Glede na svojo duhovno pripadnost se seveda »ni brigal toliko za svoje dolžnosti kot za zložno življenje, ker je vse proštijske dohodke zase porabil, briksenskim kanonikom pa nič dajal« (29). Posledica tega je bila, da ga je briksenski škof Krištof Andrej leta 1607 odstavil. Vendar to ni bil pravi vzrok temu, kajti znani in prosluli preganjalec krivovercev, ljubljanski škof Tomaž Hren, ga je potom svojega komisarja Andreja Kralja leta 1608 zopet siloma (kot piše v briksenskem arhivu) vmesnil na Jezeru.

Vsi ti boji in trenja nam v bistvu osvetljujejo boj ljubljanske škofovske stolice za njene meje in posest. Temu je sledil ukrep briksenskega škofa, ki se je obrnil po pomoč k samemu papežu in Seepoch se je moral umakniti z otoka. Namesto prošta pa je nastopil novi jezerski duhovnik Jurij Burnel, ki je »zgodno opravljal službo jezerskega prošta« (1609–1638).

Dokončna sprava med ljubljansko in briksensko škofijo pa je bila dosežena šele 10. junija 1688, ko sta se briksenski škof Janez Francišek in ljubljanski Žiga Herberstein zedinila in spoazumela, da pripada otok ljubljanski škofiji, škofje iz Brixna pa so imeli pravico v cerkvi na Jezeru, oz. v otoški cerkvi, rabiti škofovsko opravilo (pontificalia), kakor v svoji škofiji. Pismo, ki je v njem ta sporazum bil potrjen, je imelo naslov compositio amicalis, kar naj bi pomenilo: prijateljski sporazum.

Razmere v obdobju reformacije na blejskem območju in na tedanjem Kranjskem, so podrobneje in širše prikazane na drugih mestih (npr.: Gornik, Bled v fevdalni dobi), vendar moramo na tem mestu omeniti, da je duh protestantizma na Bledu imel globoke in močne korenine in to zahvaljujoč podpori tedanjih blejskih oskrbnikov in glavarjev s Herbartom Turjaškim na čelu. V zvezi z otokom moramo poudariti, da je Herbart VIII. Turjaški (Auersperg) postavil za jezerskega prošta furlanskega duhovnika Jurija Aslärja (1560–1572), ki je bil hkrati tudi župnik v Zasipu in kot Herbart navdušen luteran. Tudi njegov naslednik, prejšnji jeseniški in kasnejši blejski župnik Matija Roban

Blejski otok z gradom – po Valvasorju

(1572–1592) se ni dosti trudil, da bi stvari izboljšal. Kot lahko beremo v briksenskem arhivu, je tedaj »božja pot propadala, dohodki od posesti niso prihajali v Brixen«, itd. O njegovem nasledniku na mestu prošta, pa je že bilo govora.

Da je bila cerkev Jezerske M. B. sloveča božja pot nam poroča tudi J. V. Valvasor. Zaradi tega je, poleg rednih dohodkov svoje posesti, prejemala tudi razne darove in prispevke, ki so jih prinašali pobožni romarji in božjepotniki.

Cerkve je zato imela tudi svojo zakladnico v kateri so bile shranjene razne dragocenosti. Le-teh so se pred svojim umikom s Kranjskega, kot je bilo že omenjeno, hoteli polastiti z uradnim potom tudi Francozi. Dandanes je božja pot na otoku, kot toliko drugih na Gorenjskem (npr. Lesce, Mošnje, Ljubno, Kamnik), takorekoč pozabljena in le »zvon želja« spominja nanjo.

Pri velikih preureditvenih delih na otoku, ki jih je vodil Plečnikov učenec in sodelavec arhitekt Tone Bitenc (za kar je bil nagrajen tudi s Plečnikovo nagrado), so notranjost cerkve tako uredili, da so pod novim marmornim tlakom kakor skozi osvetljena okna vidni nekateri deli starejših, srednjeveških gradbenih faz, ki smo jih omenili: skozi zakristijo pa se dá priti prav do polkrožnih apsid romanskega sloga in stila. Seveda pa je poleg vseh teh arheoloških odkritij, ki so pomembna za kontinuiteto stavbnega razvoja od »kromnih kapelic zgodnjega srednjega veka do poznega baroka, za poprečnega obiskovalca še vedno odločilna podoba, ki jo nudi spomeniško in muzejsko urejeni stavbni kompleks na Blejskem otoku.

Blejski otok, o katerem je pel tudi Prešeren, je sicer svojo romarsko vlogo zdaj zamenjal za turistično, muzejsko in mogoče še katero, ostalo pa je poleg čudovitega naravnega okolja še vedno njegovo zgodovinsko in umetnostno pričevanje v najširšem pomenu besede, s katerim se uvršča med največje, vrhunske spomenike naše domovine in nenazadnje celo širšega kulturnega prostora.

Opombe:

1. Krajevni leksikon Dravske banovine, 1939.
2. F. Schumi, Urkunden – u. Regestenbuch d. Herzogthums Krain I, 23 s.
3. »cum ... ecclesiis, castellis, aedificiis ...«
4. Schumi, o. c. I, 24 s.
5. Schumi, o. c. I, 35 s.
6. Odkar je prišla Kranjska pod nemško nadoblast, so jo upravljali in vodili deželni grofje. Popon, prvi znani deželni grof (973–976), je bil hkrati tudi mejni grof (glavar). Njegova naslednika Vatilon in Ulrik sta bila le deželna (gorenjska) grofa.

7. Schumi, o. c. I, 59 s.
8. Schumi, o. c. I, 66 s., 81 s.; Schumi, Archiv für Heimatkunde I, 75 s.
9. F. Pokorn, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIV, 1 s.; popolnejši seznam in pregled po posameznih vaseh prinaša Gornik v svojem delu Bled v fevdalni dobi.
10. Dimitz, Geschichte Krains IV, 261 s., I 153 s.
11. F. Pokorn, o. c., 1 s.
12. Schumi, Urk. u. Rgb. II, 66 s.
13. Schumi, Archiv I, 115 s.
14. V nemško pisanih virih in listinah nahajamo različne variante imena: Maria Wörth (Inselwert), U. L. Frau am See, Maria am (im) See.
15. Schumi, U. u. Rgb. II, 79 s., 98 ss., 102 s., 108 s.; njegovo ime se omenja v več listinah.
16. Pokorn, Izvestja XII, 85 s.
17. J. G. Dolničar, »Marianale Carnioliae« (rokopis) 1691.
18. Škof. arhiv v Ljubljani, fasc. 14.
19. J. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju, 54 s.; Pokorn, o. c. 88 ss.
20. Slika jezerske cerkve pri Valvasorju oltarja sv. Martina nima več zunaj cerkve, ampak na njegovem mestu kaže malo kapelico.
21. J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radovljica, 1897, 69 s.
22. Zanimivo je, da so potopljivi zvon 1. 1900 v jezeru iskali potapljači iz Pule in ga seveda niso našli.
23. V vizitacijskem protokolu iz l. 1685 se »puščava« imenuje »Eremitorium Waichmanianum«, dekret pa veli, naj se leta priredi za prenočevanje božjepotnikov in romarjev.
24. Valvasor, Die Ehre d. Herzogthums Krain VIII, 1689, 805 s.
25. Blejske prošte so skozi 480 let nastavljali briksenski škofje. Prošt je navadno postal eden izmed njihovih kanonikov, ki mu je proštija letno prinašala cca. 365 renskih goldinarjev čistega dohodka. Od tega je prošt papežu plačeval desetinski davek v znesku 20 mark. Dolžnost proštovala je bila, da je »po stari navadi« imel službo božjo vsako nedeljo, zapovedan praznik in še dvakrat med tednom v otoški cerkvi. Ker pa briksenski kanoniki in blejski prošti niso bili večji slovensčine in zvečine niso sami prebivali na Bledu, so imeli od svojega ordinata potrjene namestnike – kaplane.
26. J. Gruden, o. c., 72 s., op. 2.
27. Pokorn, Izvestja XII, 85 ss.
28. Pokorn, Izvestja XIV, 164 s.; tu se nahaja tudi celoten tekst listine.
29. Službo župnika je opravljal do l. 1586, ko jo je moral zapustiti, pač pa je ostal še dalje do svoje smrti 1592. leta jezerski prošt.
30. Pokorn, Izvestja XII, 89 ss.

DNEVNIK S POTOVANJA PO OBEH NEMČIJAH

Da, stari fant! Spet stojiš pred ustavno in zakonsko določeno utesitvijo zvezne BAVARSKE DRŽAVE!

Prebolél sem spominski šok in precej ponižno prosil, naj mi skušata kljub vsem razlikam in razdaljam pomagati. Nagrada prista in dokazano jeseniška dokumentacija pred njima je potrjevala mojo internacionalistično nedolžnost. V njunih očeh sem bil oprán. Menda sem se jima celo zasmilil, ker se mi je v daljnji hessenški deželi primerila taka neizgoda.

Potrudila se bosta. Kar je mogoče storiti, bo storjeno. Upoštevam naj, da je nedelja! Sicer ne dvomita v sposobnost policije v deželi Hessen, toda... Ko bi bilo to kje na Bavarskem — oh, igrača! Ampak — v Hessnu...

»Pridite čez kakšno uro!«

Ko mi še prijazne uslužbenke v postajni misijonski sobi niso vedele nič pametnega svetovati, sem se zatekel k voznim redom. Zvez je dovolj in dobre so.

Zdaj je pol enajstih dopoldne:

Ob pol osmih zvečer sem lahko že v Biebertalu, ob enajstih se odpeljem iz Frankfurta proti Münchnu, kjer si v tem trenutku razbijam glavo zaradi svoje pozabljivosti. Ob petih jutri zjutraj bomo spet tu. Petsto kilometrov do Biebertala, ravno toliko nazaj do Münchna...

Tisoč kilometrov... To niso mačje solze!

Opsoval sem hlače, ki sem se zaradi njih znašel v tej stiski, vendar se položaj zaradi tega ni prav nič spremenil.

Previdno sem povprašal pri blagajniškem okencu, koliko bi me takšne prevažanje po zvezni republiki veljalo. Skozi Staat Bayern v deželo Hessen pa spet nazaj v prestolnico bavarske države.

Petinsšestdeset bavarskih mark do Frankfurta in prav toliko za povratno vožnjo. In trideset hessenških mark za prevoz čez Giessen do Biebertala und zurück.

Le

»Hvala lepa!« sem iztisnil, potem pa hitro nekaj dolgih korakov po razsežni avli! Ne maram, da bi mi kdo videl na očeh, kako so finančni podatki prizačeli moje osebno denarno premoženje.

Ura, ki sta mi je določila za čakanje bavarsko-državna policija, je minila. Grem povprašat, kako in kaj. Morda pa bo moj potni list po vseh mogočih bundesrepublikanskih zvezah le priromal v München, ne da bi bilo treba meni potovati v hessenški Biebertal. In zapravljeni njihove spoštovane marke.

Iz denarnice slišim vés čas jok in stok.

Petinsšestdeset in petinsšestdeset sto trideset. In trideset je sto šestdeset.

Stejem, preštevam, premlevam: devizni primanjkljaj! In jaz nisem nobeno jugo podjetje, ki si tak spodrselaj lahko privoščim, kadar se mu zljubi!

Sta še dve možnosti... Najprej:

Plaho vstopim v Polizeiverwaltung. Še »Schon wieder guten Tag!« (Ze spét dober dan!) ne utegnem spraviti iz ust. Komaj odprem vrata, že mahata z rokami. Gestikuliranje, ki ga razumejo pripadniki

vseh ljudstev, kar sta jih zaplodila Adam in Eva z neandertalci vréd.

»Nichts!«

(Nič!)

Bolj po domače in vsemu evropskemu občestvu razumljivo:

Niks.

»Vestè, tam v Hessnu... Da, pri nas... Verjemite: iztisnili smo zadnjo konjsko figo! Seštevka naših prizadevanj ni mogoče spremeniti: niks... Po svoj potni list se morate pač peljati v Hessen! Ja: Kako se že imenuje tisti kraj, kjer ste ga pozabili?«

Za zahvalo in slovo ni časa. Tečem kupit vozni listek. Še dobro, da ni vrste pred blagajno. Dirjam na triindvajseti peron. V zadnji sekundi ujamem brzec za Frankfurt.

Kako srečen se pustim Bundesbahnu prevoziti tistih petsto kilometrov, si lahko vsako sam predstavlja. Kolnem.

»... a psovk domačih ni...« (Menart)

Hitro se naveličam, ker jih zmanjka. Rad bi zaspal, če bi le mogel. Suša v denarnici in skrbi mi preženejo še to veselje.

Moji Biebertalci so se pravkar vrnili iz Königsberga. Ko planem v hišo, je presenečenje tako popolno, da vsaj ob tem začetim majhno zadoščenje. Vsi prostori odmevajo od samih enozložnih vzklikov (medmetov začudenja).

Ko držim končno spet svoj potni list v rokah, mi je takó pri srcu kot človeku, ki so mu zaradi lepega obnašanja odpisali težko kazen. Če si bom kdaj zunaj svoje blagoslovljene Jugoslavije preoblačil magari gate — tá zaklad bom trdno stiskal v pesti!

Potem pa Walter pravi:

»Ostani pri nas čez noč! Kaj, če bi se peljal jutri v Marburg an der Lahn? Prijatelj — leto dni že čaka náte — bi te bil vesel!«

Saj rés: čemu pa ne v Marburg? Pomisleke imam zaradi krhke banke v žepu.

»Daj mi tvoj Kómpasov vozni blok!«

Posvétí se mi. Jasno:

Od Frankfurta do Münchna se sprevodnik sploh ni prikazal. Voznega listka v mojem bloku niso z žigom omadeževali ne v Hessnu ne v Staat Bayern. Na razpolago imam torej štiristokilometrsko brezplačno vožnjo! Majčkina goljufija sicer — ampak jaz zánjo nisem kriv. To poméni suhih petinsšestdeset mark v mojem preračetanem safu. Ostanemo! Moj hišni narod bo prestečen, če me bo zagledal dan pozneje, kakor sem se napovedal.

Nenapovedano snidenje smo proslavljali pozno v noč. Še soséde je prebudil hrup. Ob enajstih zvečer, ko bi moral v Frankfurtu v kakem oblaženem vagonu brakati za svojo rezervacijo, se je ljudi v kuhinji kar trlo.

Góre salam na mizi, bifteki in toast, Apfelwein in echter Bieberschnaps. Ella pa je vodila veseli zbor, ko smo vsi skupaj prepevali:

»Bolen mi lézi mile pop Jordanov...«

Rád sem med njimi.

Poznajo, cenijo, ljubijo mojo drago domovino. Vsò, kar je je:

Od oboževanega Trigláva do daljne Gevgelije.

Spoznali so jo šél v zadnjih petnajstih létih. To me teší. Zatò jih imam rád. Med njimi ni nikogar, ki bi mu lahko pripisal kakšen greh... Vse, kar je našega, jim je neznansko všeč. Še jaz. Takšna prhla in preperéla reklama za Jugoslavijo!

PONEDELJEK, dne 12. avgusta 1973

MARBURG AN DER LAHN.

Po naše: MARIBOR OB REKI LAHN.

Avgustovsko sonce je pravkar zamežikalo na obzorju. Komaj dodobra prebujen mrzlično iščem na giessenški postaji marburški vlak. Prostora v njem je na preték.

Dežela, ki se skoznje vozimo, je zanimiva. Skoda je zaspati, čeprav je prav to tisto, kar bi zaradi kratke noči najraje storil.

V Marburgu vtikam prst v številko na telefonu. Kličem Herrmannstrasse enainšestdeset. Prijatelja Siegfrieda in njegovo ženo. Slušalka na številki aparata, kamor kličem, ostaja nema. Vseeno le poskusam vnovič. Možganske celice, ki imajo na skrbi naš spomin, mi med tem zavrté film, kako, kdaj in kje smo se seznanili.

Autobusna postaja v Mojstrani. Četrťez sedem zjutraj. Pusta, mokra megla se je težko vlegla prav nad hiše. Prši. Slabe volje krotim Mukija, ki je zasluťil potovanje in od veselja ponorel.

Čakava na moj antisupe-razred. Šli se bomo zaključni izlet ob koncu šolskega leta. Kam pa naj pelješ človek po splošnem mnenju najbolj podivjani razred, če ne v divjino? Nekam pač, kjer se ne bo vanje ogorčeno upiral kak štirideset ali petdeset let star kazalec:

»Je to kakšna vzgoja? Fej! Taka mladina! Sram naj vas bo!«

Potrkáš se na prsi, se sprašuješ:

Koga naj bo sram? Mene, ker moje fante in dekleta puberteta kar razganja? Tistega jeznoritega svetohlinca, ki je svojih prvih petnajst let življenja že poslal v muzej pa se zdaj obnaša, kot da so ga z resno šobo že splavili iz maternice?

Sam nosim tista mlada leta vsak čas s seboj. Norčava, solzava, prešerna, polnostisk in hrepenenja, samopašna, bolj lačna kot sita, nikdar potešena, neumna, sanjava, nabita z vedno praznim žepom, polna domislic, ki so odrasle spravljale ob pamet, splašene ljubezni, ki zanj nihče ni nikdar zvedel; orglic in krepcév, pritiskanja na hišne zbonce in hihitanja za vogali, ko so mestne gospe prihajale na vrata gledat, kdo zvoní...

Jah, če sem pošten:

Kar tako v tri dni me niso topli. V tistih davnih, težkih časih sem svojem vzgojiteljskemu kolektivu nadomeščal RTV Ljubljano, NK Olimpijo, EKK Velenje in nevtronsko bombo, množične ali manj množične sestanke, (ne)sporazume — vse tisto, kar sodobnemu slovenskemu Etruščanu blažilno rahlo rahlo prenapete žive.

Panorama Marburga, nad katerim gospoduje grad, prva rezidenca hessenskih deželnih grofov, mesta, za katerega sta »onečeden zrak« in onečedeno okolje neznana pojma.

(Nadaljevanje z 21. strani)

Naš čas je drugačen. Toliko stvari si moramo vsak dan vtisniti v spomin, da včasih že danes pozabljamo na včeraj. Kar je zdaj še prav, bo jutri že narobe.

A vendar...

Za človeka se v bistvu ni nič spremenilo. Prelaziti, prehoditi, preživeti, preboleti mora svoja leta, da odkrije starše, dom, družino, prijatelje, sosedo, vas in mesto, svet, življenje. Najdalj traja, preden se mu razkrije njegov lastni jaz. Mnogokrat nikoli.

Zrelost mi je minila v napornem snemanju mrene z oči. Najprej in vselej sebi, da bi nikoli ničesar ne pozabil. Zamudno, umazano, najbolj nevhvaležno opravilo: za zunanjo masko, za zrcalno sliko — klavna podoba. Kdor samega sebe neprestano spoveduje, preživlja vice in pekel tu, na tem svetu.

Zato pa je v poklicu, kakršen je moj, bogato nagrajen:

Previdno lahko pomaga mladim, da se zazró vase. Popolni jaz, ki živi v vsakem izmed nas, se ob tem ruši kakor hišica iz kart.

Tale moj razred!

Vsa leta smo jim na vse kriplje pogledovali skozi prste, da bi jih nazadnje le pribojsali do zadnjega razreda. Njihovi učni »uspehi« so pomenili non-stop prižgano rdečo luč. Tu pa tam se je redko zasvetilo kolo rumeno; zelene nisem nikdar videl. Kako preprosto je bilo seštevati ocene v redovalnici ob konferencah: ena, dve, štiri, pet, šest, devet, deset, enajst, trinajst... pa je bila tretjina razreda mimo. Pa nikoli si nisem belil glave, na katerem mestu med oddelki bom pristal. Zadnje je bilo vedno rezervirano za nas.

Kljub temu:

Tale moj nesrečni razred, téle moje deklice in pobje so zlatega denarja vredni. Niso ne geniji in ne garači: so pa lju d j e i n p o l l ! Se bodo že učili, ko bodo spoznali, da v današnjem direndaju brez znanja pač ne gre. Zdaj je klasje še zeleno. Potrebujemo sonca, nežnih sapic, vetra, neviht in viharjev, da bo dozorelo.

Z njimi hoditi po svetu je svojevrsten užitek:

Pet, šest jih hodi ritensko pred mano, drugi pritiskajo v hrbet, v boke, stopajo na (moje) noge — nestrpno čakajo na trenutek, ko jih bo razrednik utegnil poslušati. Krivice! Koliko krivic, tovariši! Starši jim

jih doma dele brez slehernega smisla za pravičnost. In učitelji šele! (Zanimivo: pojma »pravičen učitelj« slab učenec praviloma ne pozna.) Teté in strici so nemogoči, bratranci in sestrične strašni, mlajši bratci in sestrice teroristi. Kako je naša Makalona reva, ker sta ata in mama šla naražen. Zakaj morajo za malico v šoli žreti kar naprej kofe in skuto?

Ure in ure dolgo, dokler se nisem naveščal.

Odkritosrčni so, da zaboli. Čutečega in dobrega srca, da sem ponosen nanje, čeprav me sili zbornica, da me je sram zaradi njih. Dobrota in poštenje sta jim prešla v meso in kri. Ob tuji stiski se jim odpro revni žepki.

L j u d j e s o .

Autobus pripelje. Muki se trga z urvice: moj mladostni cvet naju obkoljuje.

V megli, v oblakih, v pršcu, v hladu, v zornem vremenu jo uberemo po cesti v Vrata.

Skrbi me:

Skoraj trideset najstnikov in najstnic. Pust, deževen dan. Kako naj se izulečem iz zadrege? Kaj početi cel ljubi božji dan, da bo nazadnje le volk sit in koza cela?

Po poti v dobršni meri Muki rešuje položaj. Obleta in obvoha po stokrat vse moje mlade spremljevalke in spremljevalce, ne skopari s pasjimi poljubčki, radovedno ovohava torbice in vrečke, se smuka med tridesetimi pari nog, laja zdaj za zadnjim, skače spet pred sprednjim hōdcem — zaposljuje vso ekspedicijo od prvega do zadnjega udeleženca.

Preden nam je zašumel v ušesa slap, je bila prtljaga v glavnem prazna. Bojim se, da je polovico vseh dobrot, kar so jih zelo ali nekoliko manj skrbni starši namenili za ta dan potomcem, pospravil Muki.

Sredi dopoldneva vstopimo v Aljažev dom. Zunaj dežuje.

Dom je prazen. V Aljaževi sobi se dolgočasita zakonska para.

V jedilnici sedem pod starega Aljaža. Rosna mladost se posede okrog mene. Med nami je eno samo zadovoljno bitje: prepirajo se, v čigavem naročju bo smel ležati Muki. Tedaj večna izostankarica Stanka zapove:

»Zapojmo!«

Nisem še imel razreda, ki bi tako pel. Vsi, ampak prav vsi so peli. Dvoglasno, štiriglasno — kakor je naneslo. Prepevali so, da je še častitljivi Aljaž na steni postal boljše volje.

Brigade so se vsule s hribov, dekle je na urtu rože plela, Tito je poromal preko Ro-

manije, na planincih je sonce sijalo, junak bo zavriskal in vrgel bo titovko v zrak, iz nizkih ravan nas je zvalil moj dom Triglav (nič zato, če smo ga gledali samo na slikah!), Soča voda je šumela, na Kordunu je iskala mati sina, pred nami pa je bil svoboda dan.

Kakšno bogastvo pesmi in melodij! Glej no, s te strani jih nisem še poznal! Le kje so se sulci vsega tega naučili? V šoli morda kakšnih dvajset, drugo pa — odkod jemljejo za vruga, da jim jih ne zmanjka?

»Tovariš, ozrite se!«

Za hrbtom zagledam ves dōmski personal in oba zakonska para. Navdušeno so ploskali.

»Kakšne čudovite otroke ste pripeljali!«

Zakonci so se predstavili: prva dva sta Varaždinca, druga dva Zahodna Nemca iz Marburga ob reki Lahn.

Naredili smo jim prostor, potem smo pa skupaj peli. Izmenično slovenske, slavonske, nemške, bosanske, srbske pesmi. Cel dan! Nemec in Varaždinca sta tekmovala, kdo bo neugnanim mladim grlom več plačal za jed in pijačo.

Internacionalna družčina pa je srečna pela. Ko so moji prenehali, sta se oglasila Nemca, za njima sta se izpraznila Slavonca, potem pa jo je spet užgal naš razred.

Préden smo se razšli, je dež za hip prenehal. In Siegfried nas je zbral pred Domom in posnel.

Čez dva tedna sem dobil toliko barvnih fotografij, kolikor nas je bilo na posnetku. Izjema je bil Muki. Psi ne zbirajo fotografij.

Odhajamo. Dežuje.

Kuharici pričarata polivinilaste vrečke in jih natikata na nekolikanj zamolklo mlado pevsko ljudstvo. Probleka jim je nadvse všeč. Ogledujejo se in se režijo plastičnim prikaznim. Varaždinca vabi Nemca v stoenko ali kar že je njegova pločevina. Ne, ne! Nič ne bo iz tega. Onāduva gresta z nami peš. Torej bo zvozil naša dekleta v Mojstrano. Vsakokrat po tri.

Siegfried in Elisabeth me stisneta v klešče. Kakorkoli bi že rad simpatično gospo spravil na sredo med dva moška, se mi ne posreči. Plastificirana raja za nami je razposajeno zavzela vso širino ceste. Pojejo. Kaj pojejo — predirajo se, kolikor zmorejo glasilke. Tokrat za spremembo vsakdo svojo vižo. Počasi se razdalja med našo trojico in norišnico za nami veča. V Turko-vi ridi smo se že toliko odlepili, da se lahko stišimo.

Nekdanji Marburg an der Drau — zdaj že šest desetletij (z okupacijskim presled-

kom) samo slovenski Maribor – in Marburg an der Lahn v zvezni deželi Hessen sta se pobratila. Pobratenje zajema vsa področja družbenega delovanja. Tudi športna. Jasno?

Siegfried je trener mladinske nogometne vrste v Marburgu ob reki Lahn. S svojim moštvom prihaja po nekajkrat vsako leto v slovenski Maribor ob Dravi. Potovanja so... hm... reprezentančna. Dovoljeno je uzakojeno zakonsko žensko spremstvo. In ker sta z ženo obsedena od planin, ju vsako pot zanese v Julijce.

»Glejte, kako je vse preprosto:

Pripeljem svoje žogobrcarje v vaš Maribor. Odigramo dogovorjeno prijateljsko nogometno tekmo. Premagajo nas. Jasno – Maribor je vendar v prvi zvezni nogometni ligi. Ko srečno izgubimo, nas mariborska družina za tolažbo potegne na Pohorje. Tedaj jo midva že oddrnava v Tamar, v Bohinj, v Vrata, na Vrščič. In če nama lepo vreme služi, se od tod povzpneva na vršace. Jasno?»

»Se ne bojite, da bi se vašim fantom na povratku kaj zgodilo? Da bi ne postali bolj objestni, kot se še da prenesti? Sodč po naših nogometnih zvezdah...»

»Zakaj pa imam vendar pomočnika, Menschl?»

Jasno.

Podravec Varadinec se je vrnil. Prvo pošiljko je že odložil v Mojstrani, poroča. Madonca, fant je vso zadevo vzel zares!

Počakamo na marsove v polivinilu. Opazim: prvotno navdušenje kopni. Vztrajno namakanje izpod neba ohlaja vroča srca. Redkim neugnanecem so dež in vrečka, peščenice, razrednik in sploh... in sploh... ves svet... kdo pa nam kaj more... juhuhu!

Tri twigyjevke le še nekako nalovim in jih stlačim v avto. Ko se zahvaljujem za brezplačni taksi, voznik resno vrne:

»Z ženo ostajava dolžnika za prelepo doživetje.«

Pod Peričnikovim klancem so zadnja dekleta zlezla v avto. Ob meni je ostalo dvanajst fantov. Ti se mi menda ne bodo prehladili.

Končno sta se vkrcala še Nemca. Zdaj smo že dobri znanci. Naslove smo si izmenjali. Ko pridem k Walterju – do Marburga je samo poldrugo uro z vlakom. Ves čas ob reki Lahn. In ko bosta spet jadrala skozi Mojstrano v Aljažev dom – s ceste pa do moje hiše je samo tri minute. Velja: Na svidenje!

Na, pa imam svidenje! Na drugi strani žice – molk...

Kakor že tolikokrat tudi tokrat: sam svoj vodič.

Oblezem postajne kioske. S šopom prospektov, z zemljevidom mesta pa s kratko monografijo sedem za bližnjo mizo. Listam, berem, ugotavljam, kaj moram vedeti in videti. Ni tako hudo. Vse, kar je ogleda vredno, je v starem delu mesta, nad katerim na hribu gospoduje grad hessenških deželni grofov.

Mesto je položeno v hrib. Sonce pripeka, da mi celo tu, v senci, curlja znoj po čelu. Zamahnem in preženem muho: ko bo postalo prehudo, se bom nadaljnjim znamenitostim odrekel. Lahko mi prospekt stotisočkrat prišepetava: dečko, stojiš na znamenitih tleh. V tem mestu sta se reformatorja Luther in Zwingli pogovarjala o veri, tu je grof Filip Hessenški v letu 1527, ko je Luther šele desetletje prej pribil svoje znamenite teze na vrata wittenberške cerkve, že ustanovil prvo protestantsko univerzo, brata Grimm sta mesto vzljubila, španski filozof Ortega y Gasset je trdil, da se je v Marburgu prikopal do najglobljih spoznanj, pa še z Nobelovcem Borisom Pasternakom se bahajo. Seveda ne manjka nekaj naj-naj-naj: največja viteška dvorana na nemških tleh v gradu deželni grofov, najstarejša zgradba v zgodnjegotskem slogu v tevtonskih kneževinah in grofijah in... Dosti! Odločila bo vročina: zgodovine je tukaj tako in tako polna vsaka ped.

Hočem začeti s sedemsto let staro cerkvijo sv. Elizabete. Nisem prišel s pravega konca, pa jo moram vso obhoditi, preden se znajdem pred portalom. Na vratih sama stroga gotška ornamentika. In zraven obvestilo, da odpirajo šele ob desetih.

Do takrat so mi brošure povedale:

Tale Betka je 1207 prišla na svet kot ogrska kraljična. Od četrtega leta so jo vzgajali na gradu Wartburg blizu Eisenacha v današnji DDR. (Tudi tam se na slehernem koraku srečaš z Luthrom.) Stiriinajst let staro so poročili s thürinškim deželnim grofom Ludvikom IV., ki je mlado rožico lepo viteško zaklenil, sam pa s križarji odpeketal nad Saracene. Na poti se ga je usmilila Matilda – adieu, l'amour, odklenkalo! Pobožna dvajsetletna vdova se je vdala dobrotelosti: bosa in v raševini je zbiralala miloščino za »najmanjše izmed bratov«. Celo nekemu gobavcu je dovolila zlestiti v svojo zakonsko posteljo. Komaj štiriindvajsetletna je umrla, potem pa hitro uprizorila nekaj čudežev na svojem grobu. Rodbinske zveze so začele delovati:

Njen svak Konrad, deželni grof in veliki mojster nemškega viteškega reda, je že 1233, komaj dve leti po Betkini smrti, prenesel sedež reda v Marburg, potem pa navlil na papeža, da je – spet že čez dve leti! – njegovo svakinjo povzdignil na svetniški tron.

1. maja 1236. leta je Friderik II., cesar svetega rimskega cesarstva, bos in v sporkorniški halji odkril pokrov sarkofaga, v katerem je počivala svetnica, ter ji na glavo položil zlato krono iz svojega zaklada.

Eh, kakšna revščina... Uboštvo... Miloščinarstvo...

Kako že piše Vaclav Husa v svoji Zgodovini Čehov in Slovakov?

»Razglašanje nekaterih članov vladarskih rodbin za svetnike ni bilo v dobi fevdalizma osamljen pojav. Tako razglasitev je hotela podeliti vladajočim dinastijam slavo in svetniški obdret, ki sta jim bila potrebna za utrditev njihove oblasti. Obenem naj bi bila druge člane vladajočega sloja podžigala k podpiranju Cerkve.« (1)

Kazalca na uri kažeta deset.

»In ključ zaročnja, in glej, hram odprt...»

Prvič v življenju se mi je zgodilo, da sem moral ob vходу v cerkev plačati vstopnino. Sicer pa bi lahko s tem računal: ena najbolj slavni božjepotnih hiš, cilj mnogih romarskih procesij, je že od leta 1570, od smrti zadnjega deželnega komturja viteškega reda, v rokah protestantov. Umetnostni kulturni zgodovinski spomenik, muzej. Ob izhodu iz cerkve, da se odpravim...

okrasja so evangeličanske množice pospravile že marsikakšno dragocenost.

Stavba je grajena v obliki križa. V enem kraku je grobnica deželni grofov, v drugem grob sv. Elizabete – prazen seveda. Njene telesne ostanke so prenesli v »cerkev v malem«, v takojmenovano »zlato skrinjo«, v kateri leži danes – prazna krsta... Kosti in koščice so kot relikvije razdali, kar pa je ostalo, je pa kaj vem kateri deželni grof odnesel. Razblinilo se je v nič.

V brošuri, ki sicer z nemško natančnostjo razlaga vsak nagrobni kamen, sleherno podobo v zares čudovitih barvnih oknih, so stavki o praznem grobu in o prazni krsti zapisani z očitnim cinizmom in z neverjetno mero privoščljivosti. Samo tega niso protestantje napisali, da se klanja zlatemu teletu, kdor na teh dveh mestih v cerkvi skloni glavo...

»Zlata skrinja« stoji v posebnem prizidku. Nad skrinjo stebri, na njih sedlasta streha, ob stranicah skrinje pa apostoli v nišah s streho nad seboj. V napuščih streh nad vsako figuro stavek iz apostolske vere. Vse iz tolčenega bakra, bogato premazana z zlato. Pozlata se blešči, da obiskovalcu jemlje vid. Koliko podložniškega znoja in krvi je skritega v tej enkratni umetnini!

Vračam se po severni cerkveni ladji. Čisto na koncu, že skoraj pri izhodu, grobnica človeka, ki je s svojo smrtjo pokopal hkrati weimarsko republiko in sprostil najbolj temne tevtonske sile: Hindenburga. 1945. leta so ga prenesli sèm.

Na ulicah pripeka sonce. Hodim gor in dol po mestu. Značilne, z lesom obdelane fasade hiš, univerzitetne klinike, ki so zaslovele po vsem svetu, stara univerza z močeno avlo, v kateri je na velikanskih freskah upodobljeno tristo let marburške in hessenške zgodovine – dosti (je zapovedal moj želoдец)!

Ustavim se pred napisom BALKAN – GRILL. Takim vabam običajno ne nasedam, velja pa vendarle poskusiti.

Lokal je okusno urejen, brez gostov. Poiščem mizo v kotu, sedem pa tako, da skozi razporek med stebrom in steno vidim k točilni mizi in skozi odprta vrata celo v kuhinjo. Slišim barmana, kuharja in strežnika, kako med sabo klepetajo po hrvaško. Natakak je kajkavec. Prihaja. Nima jih več kot petindvajset.

Brskam po jedilnem listu.

Prijazen »Guten Tag!« in takoj za tem:

»Was wünscht mein Herr?»

»Midva se bova pa kar po naše pogovorila. Pivo mi prinesite in porcijo dobro zapecenih ražnjičev!«

»???«

»Pivo bi rad in ražnjiče. Ampak ne tako bledih, kakršne pečejo pri nas v Ljubljani.«

»Entschuldigen Sie, aber ich habe Sie nicht verstanden.«

Ni kaj – govori tekočo knjižno nemščino brez tujega naglasa.

Loteva se me zoprni občutek, da gospodič v črnem z belo servieto preko lakta malce pretirava.

»Poslušajte,« poskusim zlepa in z najzapeljivejšim nasmeškom, »pravkar sem vas slišal, kako ste tamle s kolegom po kajkavsko robili. Kaj potlej ne razumete, kaj sem vam ja rekel?«

Senca mu je hušknila čez lice, oči so se zočile. Sovražen pogled se je uprl vame.

»Ein Bier?«

Samo prikimal sem. Zaboga, pa ja nisem padel v enega tistih brlogov, ki jih ima ustaška emigrantska banda raztresene po vsem Zahodu? Napnem ušesa, da bi ujel, kako bo naročal.

»Daj mi jedno pivo!«

In v kuhinjo:

»Jedanput ražnjiče! Ali požuri, da se što brže skida! Nije naš.« Posmeh, ki bi še butca opamétel.

Dobil sem pivo in ražnjiče, nič boljše od ljubljanskih. Njegov »Bitte schön!« je oba krat učinkoval kot mrzel tuš.

Marburški sedež nemškega viteškega reda.

Ko je prišel pospravljat, sem držal denarnico že v roki. Brez besed je z velikimi številkami napisal na listek 9 DM 30 pf. Dal sem desetak in, kroteč svoj bès, ki je bil tik pred izbruhom, čakal, da je skotalil drobiž na mizo. Odšel sem — enkrat za spremembo brez besed (2)

Dovolj imam Marburga! **BALKAN — GRILL** mi ga je zasmradil. K vragu grad deželnih knezov in največja nemška viteška dvorana!

Poskusim še enkrat s telefonom. Nobe-nega odziva. Torej gremo na vlak!

TOREK, dne 14. avgusta 1973
MUNCHEN, prestolnica države Bayern

Dolga noč na vlakih je minila. V zgodnjih urah pohajkujem po vele mestu. Včasih se premaknem nekoliko hitreje. Ujamem korak z reko ljudi, ki hite na delo. Kako oko postave bi takegale jutranjega postopača kaj lahko sam bogvedi česa osumilo.

Vstopim v avtobus, ki vozi od olimpijskega mesta. Ob tem času, upam, tam ne bo vrveža. Popoldne skočim v Dachau, proti večeru pa z vlakom do Salzburga. Tam me na carini čakajo liter slivovke in trideset škatlic Ibar.

Preden smo pristali na ploščadi pred olimpijskim mestom, so ljudje v avtobusu že stopali drug drugemu na nòge. Nismo bili prvi; parkirni prostor je bil že skoraj do polovice poln. Vse mogoče evropske registracije; opazil sem celo CS.

Prijetno je. Nič zapiskov, ki bi me cel dan gonili sem in tja po natančno izdelanem načrtu. Lagodno obredem športna prizorišča, poklepem s starejšim švicarskim gospodom, ki športne zvrsti pozna samo s televizijskih zaslonov (kako sva si enaka!), se pustim povleči na TV stolp, se sprehodim do nekoliko bolj oddaljenega jezera, kamor se nikomur več ne ljubi, poiščem senco mlade breze in na dišeči, postriženi zelenici utonem v mirno spanje.

Nekdo me obzirno stresa za ramena. Senca se je med tem že močno premaknila. Zažmerim v žgoče opoldansko sonce.

Stari, uniformirani možakar z zgubanim obrazom se prijazno zareži:

Stari Marburg z značilnimi pročelji hiš. Slika je pravzaprav povsod enaka: tlačani so na griču sezidali grofu grad, menihi in duhovniki pod njim postavili cerkve in samostane, okrog njih pa so se zgrnili trgovci in obrtniki.

»Tako trdo ste vlekli dreto, da ste me priklicali. Saj mi je žal, ampak na travi vas ne smem pustiti. Pravzaprav bi morali plačati kazen. Toda če bi vas našel moj nadzornik, bi doletela mene.«

Prijaznost mora biti nagrajena. Po-brskam med drobižem in mu ga nekaj stisnem v roko. Debelo zazijam: stari mirno séde zraven.

»Tisto z nadzornikom je že star vic,« me potolaži. »Tujci se največkrat pustijo nategniti.«

»Saj tudi vi niste domačin?«
Njegova nemščina je namreč čudno mehka.

Na vprašanje je odgovoril z vprašanjem:

»Od kod prihajate?«
Razložim mu. Pristavim, da se po malo manj kot tritedenskem potepanju po svetu drevi vracam spet domov. Med svoje. V domovino.

Gube na obrazu so se poglabile. Oči so se zagledale nekam v daljavo. Iz besed je zadihalo zastrto domotožje.

»Domačija? Kar je bilo živega, je zdavnaj mrtvo. Ukrajinec sem. Voja naplavina. Triinštiridesetega so me ujeli. Naj bi se vračal na pogorišča in grobove, če jih sploh kaj je?«

Prisluhnem žalostni zgodbi. Družno preklinjava vojno, zverinstvo, ponorelost, ideale in simbole, ki so se kot bakterije redili v potokih in rekah človeške krvi, neumno mladost, ki se je dala podkuriti hujskaškemu leporečju, malega človeka, ki se obnaša kakor noj in ga še tako boleče življenjske skušnje ne morejo pripeljati do zdrave pameti.

Moj čas se izteka. Poslovim se od sodobnika, čigar življenje se je že izteklo. Ves svet in vsa modrost sta se mu zožila v vrček bavarskega piva.

V Hofbräu tu se za praznikom zvrsti nedelja; »med božičem in veliko nočjo ni pepelnice« (Cankar). V tisti neznanjski norišnici se vedno najde kaka prazna miza ne glede na to, da se okrog vsake more posesti po deset ljudi. Grmadaste porcije bi nasitile dva povprečna Kranjca, piva pa tako in tako ni treba naročati. Litrske vrčke menjajo pred tabo v določnem časovnem zaporedju. Če nič ne ješ, moraš hitreje piti: mar boš zastoj poslušal tako dobro glasbo? Non-stopovski koncert.

Ljubu Ravnikar Po led na ieseniški plavž — akvarel — 1967

Prevladujejo melodije aus der guten alten Zeiten (iz dobrih starih časov).

Iz veletoka ljudi se izlušči razposajena družina. Sami zreli moški in usihajoči lepi spol. Fiiiuu — tale dolarska kozmetika pa ni poceni! Mrhe se z njeno pomočjo še kar drže na površju, čeprav ne verjamem, da bi se katerakoli izmed njih mogla veseliti srečanja z Abrahamom. Bilo i prošlo.

Stisnejo me v klešče. Brhko soseda kar razganja. Vstaja, seda, steguje (lepe) roke, se neprestano meša v vsesplošno žlobudravščino, objema in poljublja vse povprek, kogarkoli le doseže, zgrabi mojo litrsko keramiko in krepko nagne, me iz gole prešernosti stisne za lica in pritisne vroč poljub — fant, ejga, sapo mi je kar zaprlo.

Američani. Na cross-country potovanju. Iz Jugoslavije sem? Kakšna škoda, da je ni v njihovem načrtu! Ona ima čedno, veliko hišo v Kaliforniji. Moža je pokopala, otroka preskrbela, bančni račun je trden. Dokaz: čekovna knjižica. Trdo jo položi na mizo, iztrga prazen ček in na hrbtno stran napiše svoj naslov.

»Obiščite me!«
Z omizjem vred se krohotam, ček z naslovom pa za spomin potisnem v žepek na srajci. Po naključju mimogrede zadenem z desno roko levi komolec.

Komolčni sklep je ena sama velikanska oteklin. Vroča, kot bi kdo v njej zakuril kres. Pojma nimam, kdaj in kje bi bula mogla zrasti. Oblil me je mrzel pot, nato pa moker vročinski val. Smeh me je minil, kot bi odrezal.

Planem pokonci in se zrinem izza mize. Američani buljijo; nenadnega odhoda si ne znajo razložiti.

Skoraj tečem v olimpijsko podcestno mesto pri železniški postaji. V sanitarijah namakam robec pod pipo v mrzlo vodo in ga potem ovijam okrog komolca. Snažilka si vso reč ogleda; čez čas pripelje dežurno sestro z gazo in povoji. Potolaži me, da bo kirurg s tem doma brž opravil. Nič strašnega, moj gospod! (Saj prav to je tisto: ustrašil sem se, da gre z mano h koncu.)

Dachau, tokrat si odpisan! Prihodnjič. Zvečer sem v Salzburgu. Izstopim. Strah je minil, temperatura, porojena iz gorenjske trme, pa narašča. Tujega nočem, svojega ne dam.

Na carini dolga vrsta. Bomo pač čakali. Slednjič pokažem potrdilo, da so mi ob prihodu odvzeli liter slivovke in tride-

set škatlic ibaric. Zelenec poda listek kolegu pri nasprotni mizi. Ta nekaj časa tuhta, potem pa me povabi v sosednji prostor.

»Bi vi to prodali? Dajemo vam petdeset mark.«

Hitro računam: več kot toliko so vredne cigarete. Slivovko jim moram torej podariti.

»Hvala, ne prodajam.«

»Potem pa devet mark in pol za ležarino.«

Praktično sem — glede na naše cene — vse skupaj znova kupil. Trma je včasih draga stvar...

V blodni dremavici opažam, kako se noč umika, kako prihaja dan. Nov dan. Znano delo z neznanimi skrbmi.

Na Jesenicah čakam, da se bo oglasil kdo od naših. Samo obmejni pride. Znan obraz. Gleda na uro.

»Avtobus boste zamudili!«

»Nihče od carine se še ni prikazal.«

Vidi, da pestujem komolec. Zgrabi prtljago — čez dve minuti sem že sedel v avtobusu Jesenice — Mojstrana. In ob enajstih dopoldne sem se vrnil z Jesenic z operiranim komolcem...

Ja, to so pa naši fantje. To je domovina.

KONEC

(1) Václav Husa, Zgodovina Čehov in Slovakov. Prevedel Viktor Smolej. DZS, Ljubljana 1967. Str. 45.

(2) Ko sta me v letošnjem oktobru (1978) Elisabeth in Siegfried obiskala, sem jima pripovedoval to zgodbo. Dodal sem tudi podrobnosti, ki sem jih v Dnevniku izpustil. Z njima je bil še drug zakonski par. Oboji so zmerni espedejevci, ki pa se jim zdi, da Schmidt in Brandt preveč popuščata na desno. Razložili so uganko:

V Marburgu imata svoja lokala dva brata Pavlič. Eden je zmeren in soliden človek, ki da se ne vtika v politiko, pri drugem pa se zbirajo ustaši. Ampak oni (Nemci) o takih rečeh res niso nič vedeli, dokler niso po zahodnih deželah začele odmevati ustaške bombe in padati kot žrtve naši diplomati... In jaz sem imel »srečo«, da sem zašel v ustaško gnezdo. Was kann man eben tun?

MIHA KLINAR

Mrtvim prijateljem

Zaman iščeš
bivališča
svojih prijateljev
iz mladih let
med blede spomine
razpet
Zemlja
jih pokriva
in težki kamni
besed
In vendar
se bližaj uri
ko potrkaš
na njihove duri
poet.

Pismo iz ječe

Lahko, da se ne vidi nič več;
pogosto ječe peljejo v grobove...
Tedaj ne joči, draga, saj domove
napolnil bo svobode plamen rdeč.

Če moj spomin kot solza ti v očeh
kdaj zablesni, ga deklica utrni;
saj jaz bom spal, spal mirno v prsti črni,
ko da zasnul na tvojih bi dlaneh.

V svobodo pot nam krčijo le žrtve,
trpljenje, boji, ječe, taborišča
in — tiha pesem, ki oživilja mrtve.

O, saj življenja smrt ne more streti,
ne more v prah porušiti ognjišča,
kjer tihe pesmi večni plamen sveti.

Mrtvi padajo

Mrtvi padajo skozi nas v večnost.

Jaz sem ta večni živi pad.

Ker se nihče ne bo rodil,

kdor ni iz moje krvi;

in nihče se ni rodil,

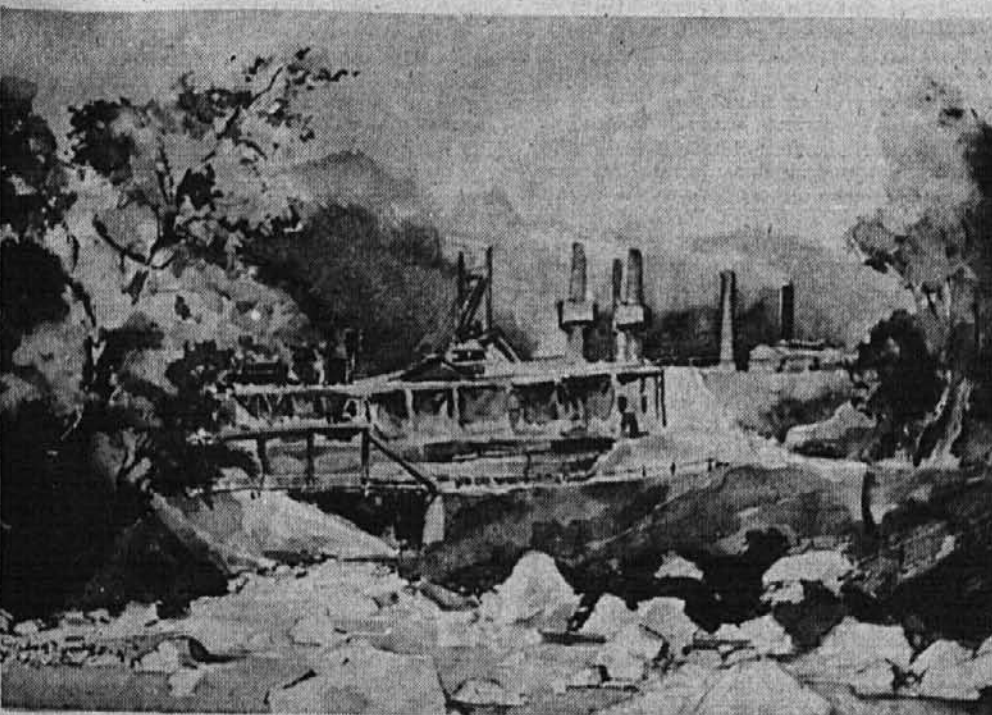
kdor ni bil moj oče.

Mrtvi se dvigajo skozi nas v večnost.

Jaz sem ta večna živa rast.

O moja majhna sled

širi veselje.

Ljubo Ravnikar: Pogled na Železarno — akvarel — 1967

IZ LUZITANIJE

V DEŽELO

DON KIHOTA

Pogled z mosta Salazar je enkratni. To ni reka Rio Tejo, ampak ogromen zaliv, kjer se pretakajo plovila vseh vrst. In vendar je bilo tu nekoč največje pristanišče starega sveta. Nad tri kilometre dolgi viseči most je za nami (najdaljši v Evropi) in s tem tudi Lizbona. Pred nami je avtocesta, žal le nekaj kilometrov. Do Setubala, tretjega največjega portugalskega mesta je 65 km. Gričevnata pokrajina je večidel obrasla s hrastom plutovcem, vmes so nasadi agrumov, tu in tam kako rižovo polje. Že iz avtobusa je videti, da je dežela tipično agrarna in kar je še posebej opazno — zaostala. Razkorak med mesti, zlasti obalnimi in deželno v notranjosti je prav kontrasten. Setubala — industrijskega mesta se izognemo že pod gosto obraščenimi griči Serra da Arabida. Le v daljavi je videti pristanišče z žerjavi in ribiškimi ladjevjem. Tu lovijo sardine in na razpolago je za naše pojme kar ogromna flota 2000 ribiških ladjic.

Pokrajina skozi katero se peljemo je Alto Alentejo, precej podobna Estremaduri, katero smo zapustili pri Setubalu. Ker se peljemo proti vzhodu je plutovec vedno manj. Obidemo tudi starodavno Evoro, kjer so pred dvema leti menda pristala primitivna vesoljska bitja. Tudi nekdanjo obmejno trdnjavo Elvas vidimo le od daleč. Do meje je le 12 km. Kmalu smo na kratkem odseku makadamske ceste. Včasih so bili odnosi med obema sosedoma slabi ali celo sovražni, še danes ni videti večjega zanimanja za prehod čez državno mejo. Tu in tam kakšen avtomobil. Pa še ta je s tujo registracijo. Skušam primerjati kakšen znan prehod pri nas, na primer, proti Italiji. Kje neki! Gostota je bolj podobna mejnim pretokom v kaki vzhodnoevropski državi, le s to razliko, da tukaj ni utrd in bodeče žice. Celo mejne rampe ne vidim in medtem, ko naš vodič urejuje mejne formalnosti, se iz avtobusa sprehajamo v bližnjo trgovino, da bi zapravili še zadnje »escude« za kakšen spominček. Podobno je na španski strani, vse formalnosti uredi vodič, medtem pa se trudimo v bližini najti kakšno trgovino s spominki. Napisi na vhodnih vratih nas opozore, da je opoldanska zavora. Tako so nam prvi izdatki v novi valuti »pezeti« prihranjeni za kasnejši čas. Pred nami se kmalu prikažejo stolpnice Bajdajoz-a (Badajoz-a). Za nami je 248 km dolga pot iz Lizbone, čaka nas do večera še 408 km do Madrida.

BADAJOZ — MADRID

Badajoz ob reki Guadiani je bil ustanovljen v 11. stoletju, vidimo ga le od daleč. V državljanski vojni je bilo po upor generala Franca eno prvih oporišč v boju proti republiki. Danes je tu močna usnjarska, keramična in tekstilna industrija. Vendar pečat današnji Španiji ne daje toliko industrija, niti velika naravna bogastva, čeprav brez tega ne bi mogla. Odrpne meje in odlično organizirana turistična poraba sta to gospodarsko vejo dvignili na eno naj-

višjih ravni v svetovnem merilu. Že leta 1959 je bil z dohodom iz turizma pokrit deficit v španski mednarodni trgovini. Že pet let kasneje — 1964 so Španci dosegli sufit v višini 852 milij. ameriških dolarjev, kar je bilo za celih 25 milijonov dolarjev več, kot jih je v tem letu dosegla renominirana Italija. Španski turistični čudež ima torej realno osnovo in v kratkem času našega obiska smo nekaj tega spoznali tudi mi, čeprav nismo videli niti od daleč slovitih obal kot so to, na primer: Costa Brava, Dorada, Blanca, del Sol in druge. Več o turističnem obisku je prikazano v grafikonu. Na njem je tudi primerjava o obisku tujcev v Španiji in pri nas.

Potujemo po evropski cesti, »E4«, ki se prične pri Lizboni in mimo Madrida nadaljuje v Barcelono in dalje na sever. Pri Mijadas se pričnemo dvigati na okoli 1600 m visoki Sierra de Guadalupe, ki pa ostaja daleč na desni. Ko smo na drugi strani prevala, globoko v dolini, se peljemo čez široko reko, ki je večkrat zajezena, našo znancko iz Portugalske to pot Rio Tago (Taho). Malo pred tem zagledamo na gričih sloviti Trujillo (Truhiljo). Vodič nas opozori, da je tu doma sloviti konkvistador Francisco Pizarro. Leta 1933 je osvojil državo Inkov in dve leti kasneje zgradil Limo, danes glavno mesto Peruja. Mesto ni doživelo sprememb in je videti tako kot v času osvajanj Latinske Amerike.

Iz doline reke Tago se začnemo počasi, toda vztrajno dvigati navkreber. Dreves je vedno manj. Pokrajina je videti bolj step-ska in razmeroma redko naseljena. To je slovita osrednja španska planota Mezeta (meza — špansko miza). Poprečna višina planote znaša 700–800 m. Zime so tukaj dolge in izredno hladne, poletja pa vroča (za Madrid pravijo, da ima devet mesecev zimo in tri mesece pekel!). Sierra de Guadarama, na kateri je v tem času ležal sneg, loči Staro od Nove Kastilije. Slednja je nekoliko nižja in po njej se tudi peljemo Madridu nasproti. Že dosti pred mestom opazimo tisto sušno stepto, ki se pravzaprav vleče proti jugovzhodu od španske prestolnice in jo imenujejo La Mancha. Poleg gradov, ki jih ob poti vidimo obilo in po katerih se pokrajina tudi imenuje, kmalu tudi spoznamo Servantesovo deželo. Spomin na don Kihota in Sancho Pansa obudijo številni mlini na veter, ki še danes stoji, tako kot bi pred stoletji potovali tod. Taho, ki je ne vidimo, se le s težavo prebija skozi suho stepto. Toda izviri v Campo de Montiel so vodnati. Don Kihot, ki se je rad zadrževal v sloviti pečini Montesinos, ni trpel žeje. Sloviti roman pravzaprav doživiš šele v okolju, kjer je nastajal. Vse dežele ne vi-

dimo, kajti le-ta sega daleč do Sierra Morene. Nekje proti jugu slutimo Toledo, ki ga pa ne vidimo. V deželo je legel mrak in pozno zvečer dosežemo Madrid, ki je naslednji cilj naše poti.

MADRID

Madrid s svojo geografsko lego leži skoraj v centru Španije. Pred štiristo leti je kralj Filip II. prenesel semkaj prestolnico iz Toleda. Takrat je imelo mesto 33.000 prebivalcev, danes jih ima blizu štiri milijone. Po industrijski moči ga še vedno prekaša Barcelona. Čeprav so pred sto leti, zaradi novih gradenj, porušili dva ducata cerkva, se še danes nad mestom dviguje 107 zvonikov (61 cerkva in 46 samostanov).

Od že omenjene industrije je najbolj razvita letalska, električna, optična in druge. Centralna lega pogojuje izredno razvito promet. In ker je ravno promet, ena izmed osnov turističnega razvoja, so Španci prav na tem področju dosegli izreden napredek. Celo na vsakem od šestih Balearskih otokov so zgradili po eno letališče! Za to skrbi močan državni fond (Denominado Credito Hotelero), ki daje do 70 % posojil za razne infrastrukture! Zanimivo je, da se turizem v španski prestolnici ni razvil na običajni bazi (kopališča, rekreacija, zimski športi, oziroma tranzit), temveč ima predvsem družbene dejavnike, predvsem novejšega obdobja. Zato je v Madridu razvit predvsem izletniški in tako imenovani »kulturni turizem«. Poleg slovite univerze je tu še nepozabni Prado, ki slovi kot najbolj natrpano zbirališče evropske umetnosti. Tam kjer je bila nekoč hiša slavnega slikarja Francisca Goya je danes »Gran Via« španski »Champs-Élysées«. Njegovi »Maji« in skoraj po vseh zgodovinskih učbenikih znani »Desatres de la Guerra« pa krasijo stene Prada skupaj z Rubensom, Tizianom in Velazquezom. Že naslednjega dne si ogledamo del teh zanimivosti. Poleg domačega vodiča se nam pridruži še domačinka.

Že takoj v začetku opazimo široke avenije, sredi katerih se impozantno dviga »Edificio Espana« najvišji nebotečnik v Evropi, ki stoji ob »Plaza de Espana« pod njim le iz drvečnega avtobusa zagledamo Cervantesov kip don Kihota in Sancho Pansa. Peljemo se mimo Moncloa, kjer pa ne smemo fotografirati. Tu je bil dosežen sporazum o bodoči demokratizaciji Španije, kjer je sodeloval tudi sedanji sekretar KPS Carillo, ki so ga malo pred tem izpuistili iz zloglasnega zapora Carabanchel, blizu katerega tudi zavije naš avtobus in na katerih zidovih je videti na sveže pisane parole KPS. Blizal se je prvi maj in delavci

so se pripravljali na proslavo svojega praznika. Za ta dan so čakali štiri desetletja. In medtem je Španija doživela novo obdobje. Spomin na Franca je sicer ostal, toda večina Špancev meni, da je to že preteklost, ki se je neradi spominjajo. Tudi naša vodička nerada govori o tem obdobju in odgovori ostanejo večinoma nepojasneni. Za to pa poskrbi naš Kompasov vodič, ki ga njegova kolegica Španka seveda ne razume.

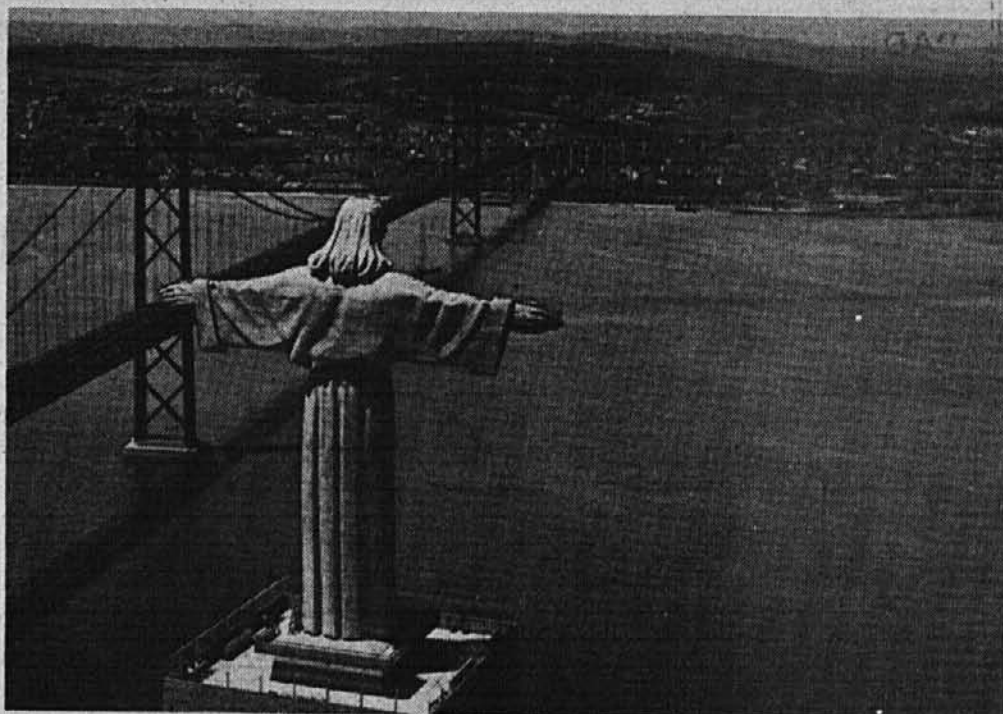
Casa de Campo, kjer so španski prostovoljci v državljanski vojni hrabro branili mesto, je danes park. Ko pobrskam po spominih naših španskih borcev zasledim tudi tale zapis:

Albin Marvín: Konec prve bitke za Madrid. Bili smo v Španiji, Ljubljana 1958, str. 89–98 »... fašisti so pripravljali novembra 1936 napad na Madrid v štirih kolonah. Toda pri Casa de Campo so bili zavrnjeni. Toda med ubitimi in ranjenimi je tudi polovica pripadnikov XI. in XII. mednarodne brigade. Prva četa bataljona Garibaldi je tedaj imela 240 borcev. Od tega jih je pri krvavi bitki pri Pozuelo de Alarcón ostalo le 82.« Tedaj so republikanski Španiji prišli na pomoč prostovoljci iz 53 držav, ki so se zbirali v mednarodnih brigadah, med njimi je bilo tudi okoli 1200 Jugoslovancev. Komaj dve leti kasneje so postali dragocena udarna sila naše NOB. Izkušnje nabrane v Španiji so postale še bolj dragocene.

Ob Casa de Campo se nad Manzanare som dviga mogočni »Palacio Real« kraljevski dvorec iz preloma 18. in 19. stoletja, delo italijanskih arhitektov Juvare in Sacchetti-ja. Kljub bližini fronte je ostal nepoškodovan. Veličino gradu sta spoštovali obe strani. Na trgu pred gradom (Palacio de Oriente) je 44 skulptur, predvsem kraljev, zahodnogotskih in španskih, v sredini pa je na konju upodobljen Filip IV. iz leta 1640. Veličastni spomenik so oblikovali kolektivno (Velázquez – začetek, Martínez Montañes – lesni model, Galilei – statika, Pietro Tacca – kiparska dela). Široko dvorišče gradu pa je obogateno z rimskimi cesarji (Trajan, Hadrijan). Med lepimi dvoranami gradu smo najbolj občudovali predvsem kraljevo dvorano, dvorano s porcelanom in druge. Žal je prostega časa bolj malo. Popoldne je na vrsti Toledo. Skočim le nekaj ulic naokrog do bližnje veleblagovnice po nekaj spominkov. Razveseli me ulica brez prometa – rezervirana samo za pešce. Ob njej je velika blagovna hiša, kjer pa je videti ljubljanski »MM« pravi pritlikavec. Zanimiva je samopostrežna restavracija v zgornjem delu, kjer preberem, da se za 300 pezet lahko naješ in napiješ po mili volji. Žal je premalo časa, da bi vstopil! Časa pa ni tudi za slovito knjižnico, ki ima 1,5 milij. knjig in 31.000 rokopisov.

Don Kihot in Sancho Pansa v Madridu

Ponte Salazar, Rio Tejo in Lizbona – Nekdanje portugalske kolonije, kjer se še danes govori portugalski jezik: Brazilija, ki se je osamosvojila 1882, ANGOLA – samostojna od novembra 1975, Mozambik – samostojen od junija 1975, Gvineja-Bissau – od nov. 1973, GOA (INDIJA) od 1961, VZH. TIMOR od 1976 spada k Indoneziji. Upravlja pa še vedno MACAU (Makau) na Južnem Kitajskem. K Portugalski pa sodijo še otoki AZORI in MADEIRA v Atlantiku. Portugalska je članica OZN od 1955, Sodeluje v EFTA in je članica NATO pakta.

TOLEDO

Madrid, nekdanji mavrski »Madshrit«, je bil pred 400 leti, ko je postal španska prestolnica, malo znano mesto, še preje pa je bila tu vas. Mnogo starejši je Toledo, ki so ga ustanovili že stari Iberijci. Tu so ostanki palače gotskega kralja Vambe. Do leta 1085 so v njem vladali Mavri. Do leta 1561 je bil rezidenca kastiljskih kraljev. Zakaj se je Filip II. tedaj umaknil v stepske predele današnjega Madrida? Verjetno je bil razlog spor z vojskovodji iz Toleda. Številne stare cerkve in katedrale so dale povod, da se danes Toledo upravičeno imenuje »španski Rim«. Španci so na to prav ponosni, saj imajo poleg svojega Rima še svoje Atene (Sevilla), svoje Nice (San Sebastian).

Toledo smo iz avtobusa že od daleč zagledali. V značilni rjavi pokrajini Mezete, obdan z reko Tajo, se v prav tako rjavkasti barvi, ki pa ima svetle odtenke, dvigajo zidovi starega mesta. Nad njim pa trdnjava Alcazar, ki so jo Francovi pristaši v državljanski vojni uspeli ubraniti in je tako postala nekakšen simbol novega režima. Zanimivo je, da so mesto širili Rimljani, kasneje Goti in Mavri. In vsak izmed teh gospodarjev je pustil nekaj svojega. Najprej se ustavimo v sloviti Casa del Greco (hiši slovitega slikarja), kjer so razstavljena nekatera dela in pohištvo iz slovite šole Murillos in Velázquez.

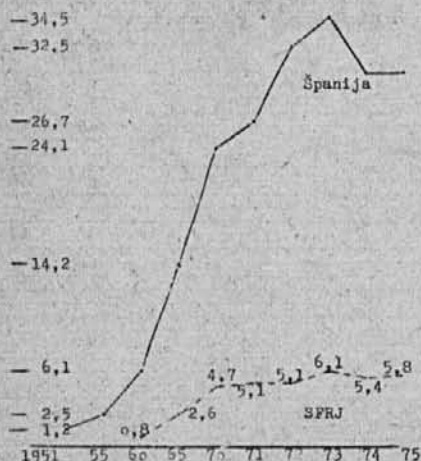
Ozke ulice mesta so ena sama prodajalna spominkov, predvsem kovaških del (od sablj do okrasov iz zlata). Na prodaj je tudi kip don Kihota in njegovega oprode. Cena je odvisna od velikosti. Nas bolj zanima katedrala (Catedral de Toledo), ki je bila grajena v letih 1226–1493. Za Burgoško katedralo je to najlepši gotski spomenik Španije. Zaradi pozne ure uspemo videti le še bogato okrašen stranski portal: »Puerta de los Leones«. Žal moramo naprej (tu vodiči neusmiljeno priganjajo). To je menda edina slaba točka programiranih izletov. Sicer pa v tako kratkem času tudi ni možno več videti.

Mesto je danes zgodovinski spomenik in šteje okoli 45.000 prebivalcev. Čeprav obe državi Pirenejskega polotoka razvijata turizem, je danes Španija daleč pred Portugalsko. Španski »turistični čudež« pa je že zdavnaj prerasel samo Španijo. Morda je tudi tu eden izmed odgovorov zakaj se Španija odpira Evropi in pozablja na diktature, ki so ji prinašale le slabo. Že leta 1970 je imela 24,1 milij. tujih obiskovalcev (pri nas smo jih tega leta zabeležili 4,7 milij. ali 19,5 % obiska tujih gostov v Španiji). Ko stopimo v majhno delavnico okraskov nam prijazno in docela neobvezno pokažejo vse kar premorejo, kljub temu da smo minimalno zapravili so vljudni in nam zaželijo prijetno potovanje.

Tukaj turizem marsikje pomeni več kot samo formalizem in ko sem prodajalca kovaških izdelkov prosil, da mi posodi veliki meč in tisti značilni klobuk, ki je danes nekakšno nacionalno pokrivalo Indijancev v Latinski Ameriki zaradi slikanja, mi ga je sam prinesel, čeprav je vedel, da v njegovi trgovini ne bom ničesar kupil. V takih malenkostih se kaže odnos do gostov. Iz ekonomskega stališča pa je zanimivo še neko dejstvo. Do leta 1959 je stalno naraščal obisk tujih gostov, medtem, ko se je devizni priliv manjšal. Zadeva je bila v tem, ker je bila pezeta v fazi devalvacije, pa so jo tuji turisti kupovali, seveda poceni in inozemstvu. Po devizni stabilizaciji 1959 pa se je devizni priliv stalno večal in kot smo že uvodoma omenili, je imela Španija tega leta prvič pozitivni devizni saldo. Seveda ne smemo pri tem pozabiti vloge tujega kapitala, ki je bil pri svojih posojilih zelo radodaren. Tudi znamenita avtocesta »Autopista de Levante«, ki vedno bolj povezuje sredozemska pristanišča te dežele, je delo tujega kapitala. Cesto bodo odplačevali kot pri nas z dohodki iz cestnine.

Ko se zvečer vrnemo v Madrid so novi vtisi prepolni novih spoznanj in doživetij.

OBISK TUJIN TURISTOV V ŠPANIJI IN ŠPRJ

Iz grafikona je razvidno kakšen delež ima turizem v španskem gospodarstvu. Le-ta uspešno krije deficit v zunanji trgovini. Leta 1975 je znašala razlika v zunanji trgovini Španije približno 7,6 milijard amer. dolarjev deficita. Istočasno je bil naš zunanjetrgovski primanjkljaj približno 3,8 milijard amer. dolarjev (za leto 1975) in vendar so Španci uspeli negativni saldo izravnati v največji meri ravno s turizmom.

Starodavni Toledo ob Tajo

Priznati pa moram, da smo videli mnogo več, kot smo pričakovali. Zvečer smo si v Madridu v nekem lokalu ogledali najlepšo folklorno prireditev »Flamenco«, to je ples ob spremljavi kitare, ki je pravzaprav doma iz španske pokrajine Andaluzije. Vendar nismo zdržali dolgo, vse preveč je bilo svežih vtisov in dolge poti iz Lisbone.

EL ESCORIAL IN VALLE DE LOS CAIDOS (nedelja 30. april)

To je bil zadnji dan poti po Iberskem polotoku. Ob osmi uri zjutraj so naši avtobusi odpeljali proti severozahodu v smeri gorske skupine Guadarama. Nekaj časa se peljemo po avtomobilski cesti in kmalu v daljavi zagledamo zasnežene grebene. Tam nekje slutim znano zimskošportno središče, ki pa žal ni cilj naše poti. Kmalu pa v vznožju Guadarama zagledamo okoli 150 m visok križ, ki se dviga nad gričem sredi doline. V griču je katedrala in grobnica. Tu počiva tudi diktator, ki je dal spomenik tudi zgraditi. Gradili so ga seveda pod knuto nasprotniki režima, večidel ujetniki, nekdanji pripadniki republikanske vojske. Baje sedaj počivajo vsi skupaj. Vodič trpljenja ne pripoveduje, to pa lahko slutiti tisti, ki pozna dogodke iz državljanske vojne. Takrat, ko so dolino gradili, svet o tem ni vedel dosti. Evropa je bila v plamenu druge svetovne vojne. Caudillo pa je svoje zaveznike pustil na cedilu, vidno vsaj po porazu »modre divizije« na vzhodu. Od tedaj se je Španija v marsičem spremenila. Danes vse bolj postaja zahodnoevropska, vsaj poskuša biti. Tudi vrata EGS ji niso nikoli bila tako blizu, kakor sedaj! O vsem tem razmišljam, ko se nenadoma znajdem pod ogromno kupolo tik pod velikanskim križem sredi votline. Pravijo, da je kupola kopija znane Petrove katedrale v Rimu, le da je celo večja. To pa zato, ker so se pri gradnji zmotili in jo tako slučajno predimenzionirali. Naj bo tako ali drugače »Valle de los caidos« (dolina padlih) je veličastni spomenik. Ker so ga gradili na »suženjski« način, zaslužijo še posebno spoštovanje graditelji in tega naj bi se zavedali vsi tisti obiskovalci, ki zgodovine te gradnje ne poznajo. To vrzel pa lahko dopolni naš vodič, ki skupino spremlja, saj domačemu tega ne moremo zameriti.

El Escorial, ki leži v vznožju Guadarama le nekaj kilometrov od »doline padlih«, je eden najbolj razkošnih kraljevih dvorcev. Sam kralj Filip II. ga je imenoval

Palača Real v Madridu

za »octava maravilla« (osmo čudo sveta). V starem veku je bilo naslednjih sedem čudes: 1. egiptovske piramide; 2. babilonski vrtovi; 3. Artemidino svetišče v Efesu; 4. Zevsov spomenik; 5. Mavzolej v Halikarnasu; 6. kolos na Rodosu in 7. svetilnik na otoku Faresu. V nekdanji kraljevi palači je 4.565 sob, 10.000 oken, 8.704 stopnic. Sredi cerkve je grobnica španskih kraljev, katerih sarkofagi ležijo v posebnih nišah. Njihove žene so shranjene posebej in bližnje sorodstvo malo bolj vstran. Tudi pred grobnico je vrsta. Ogled poteka po načrtu. Ravno tako se na bližnjem parkirišču razvrsti nekaj deset avtobusov, katerih potniki ravno tako obiščejo »Panteon de los Reyes« (grobnico kraljev). Turistov se tukaj tudi v aprilu ne manjka. To je pač posledica »kulturnega« turizma, kakor smo že omenili.

Z ogledom obeh spomenikov se je naše bivanje v Španiji izteklo. Sledil je povratek v Madrid in odhod na letališče. V zraku sem še enkrat videl mesto. Od tu se prav razločno vidi »Corrida de toros« arena, kjer se prirejajo bikoborbe, ki so posebnost Španije, ki pa jih mi nismo videli. In morda je bolje da ne!

Opomba: Ekskurzijo po Portugalski in Španiji je v izvedbi Kompas organiziral mag. Ludvik Rebevšek, predsednik skupnosti ŠCBP Slovenije.

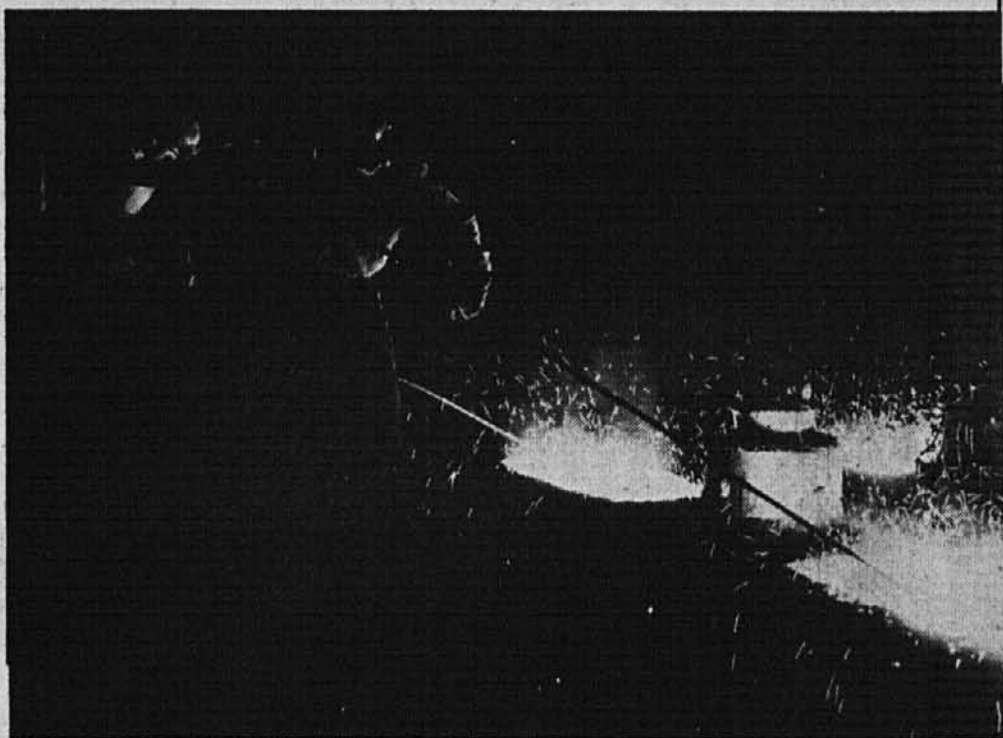

Nacionalni ples ob kitari »flamenco«

S
r
e
č

n

o 1979

Jeklo je vlito — foto Franci Črv

želi vsem bralcem LISTOV

*kulturno umetniški klub
pri DPD Svoboda Tone Čufar --
Jesenice*

Ljubo Ravnikar: Na nasipu Zelezarne — akvarel — 1967

Lastovke

Lastovice male
so iz gnezdec poletele
in na stare
telegrafske žice
sele.

Niso poslušale,
niso utegnile,
da bi se menile,
kakšne se novice
k nam na Jesenice
iz Ljubljane bele
pretakajo skozi žice.

V vrstah,
kot spodobijo
se sedeti v šoli,
mirno so čepele,
ne da bi vrtele
glavice naokoli.
Niso se menile
za avtomobile
in ljudi na tlaku.
Skrbno so pazile
lastovice male,
z očkami sledile
učitelju, ki v zraku,
je uganjal umetnije,
prave vralogije,
da vsak pilot se skrije.

Skrbno so pazile
drobne lastovice,
da bi se naučile
lova na mušice.

Pazljivo so sledile
z bistrimi očesci
med nežnimi peresci
mojstru, ki v oblaku
je za hip izginil,
nato podoben lisi
iz oblaka šinil
in že je v starem fraku
sedel k njim na žice,
skrbno ga pogladil,
poravnal si škrice.

Potlej lastovice
v lov so nad mušice
s krili se pognale.
Ko so jih vlovile
in jih použile,
k mojstru so na žice
v klinu priletele,
v ravno vrsto se,
sele, se spočile
in se v jate zbrale
v daljave odletele
in nas zapustile
in šele pomladi
bodo se vrstile.

(1956)

Deda

Deda?
To je Katjin ded.
Bolj kot Katja
sladkosned:
je omleti
z marmelado,
sladki med
in čokolado,
u r-jraje —
sladoled.
Tak je deda
Katjin ded.

(1978)

Katja pripoveduje

Skrit pod grmom
muc čepel je,
ptičko
s krempeljci
ujel je.
Oj, ta grdi
črni muc!
Oj, ta grdi
črni muc.
Od uboge
drobne ptičke
pustil je
le perutničke,
pustil je
le perutničke,
oj, ta grdi
črni muc.

(1978)

Godec veter

Usapil se je godec Veter,
ko je zlato listje štel,
skrbno upognil veje,
zraven zadovoljno pel.
S štetjem se je mučil Veter,
kot da bi cekine štel,
skrbno upogibal veje,
da bi vsak zlatnik ujel.

Dolgo je prešteval Veter,
da preštel bi svoj denar,
upal trdno kakor pesnik,
da pošten bo honorar.
Skrbno je urejal Veter
svoj denar na zlate kupe,
zraven predel kakor maček
revež upe je na upe.

A kot vselej svoj račun
je napravil brez krčmarja.
In pogled! Se za dolgove
zmanjkalo mu je denarja.
Človek vsak bi bil obupal,
veter pa ni zgubil upov,
starim upnikom je plačal,
novim mogel ni brez kupov.

Ni se kisal godec Veter,
raje je raztegnil meh
in poskočnico zagodel
po doleh in po bregih.

(1956)

K zvezdam

Jesenice
v sivem dimu,
v rjavem prahu
Jesenice,
Jesenice
v večnih sajah,
vaše sive
Jesenice.

Ko bi gledal jih
ponoči,
pozabil, tujec,
bi sivino:
v noč so razsejane
luči
bolj v dolžino
kot v širino.

V zvezde
se nad plavži
skrje
in stemni Mežaklja,
nad tovarno
včasih dimnik
zasvetli se
kakor bakla.

In ko v noč
železna zarja
se razlije
med bregove,
je dolina
kakor ladja,
ki v daljavo
plove.

Vsa od lučk
je obsijana
kot na pravem
morju.
Iz zaliva
v daljo plove
k zvezdam
na obzorju.

Plove, plove ...
Nini sanja,
kakor sanjajo
vsi mali.
Z ladjo sni,
ti nežni sni
bodo k zvezdam
odveslali.

Ni jih strah,
da bi v viharjih
ladja
se razbila
in razbito
globočina
vase
potegnila.

Ni jih strah,
da bi se ladja
v morju
potopila,
ni jih strah,
da bi v teminah
k zvezdam smer
zgrešila.

Saj mornarji
so na ladji,
pravo smer
so si izbrali.
Česa bi
na poti k zvezdam
se potem
še bali?

Zlati slikarček

Sonček je slikarček:
kakor vsako leto
vzel v roké je čopič
in paleto.
Zjutraj navsezgodaj
barvice pripravi,
rdečo in rumeno
dene k zlato-rjavi.
Potlej gre na delo,
barvice nanaša
na pobočja bolj
kakor Nini naša.
Vse, kar je zeleno,
spremeni v rumeno,
listje obarva zlato
in osenči rdeče,
s čopičem prevleče
gozdno pobočje,
log, zeleno trato,
kakor on sam hoče.
Sončece v višavi
kot umetnik pravi
le srce poslušaj,
kar veli mu duša,
slika, vsak dan slika
od jutranje zore
do večerne zarje,
ko gre spat za gore.

Sonček je slikarček:
ko odloži paleto
je v jeseni leto
in slikarček zlati
je od dela truden,
vse bolj pozno vstaja
iz jutranje zore
in vse prej odhaja
v zarjo spat za gore.
Mi pa — kakor znamo —
nehvaležni sončku,
vsak dan godrnjamo:
Delu se izmika
in ne da garkote,
ni nam do lepote,
dela naj, ne slika!
Taki smo ljudje,
četudi nehote ...
V zarjico poglej
in ljudem povej:
Sončku, joj, ljudje,
krvavi srce,
zjutraj krvavi,
krvavi zvečer,
vsak dan krvavi
za ljudi.

OBISK PRI PISATELJU BEVKU

Prihajala je zima z dolgimi mrzlimi in burjevitimi večeri. Zima 1931.

Za nenehnim novembrskim deževjem je planoto ob Trnovskem gozdu pobelil prvi sneg. Nametlo ga je do kolen in pritisnil je oster decembrski mraz. Mladi smučarji, od meteža in vrtincev burje zardeli v obraz, so se z veseljem živčavom kobacali po prhkem snegu.

Bilo mi je šestnajst let. Tudi mene je vleklo k smučkam. Ob dolgih večerih pa vse močnejše h knjigam. Prebrskal sem vse domače in sosedove skrinje, da bi staknil kje še kakšno neprebrano knjigo. A kako priti do novih knjig?

Fašisti, ki so tedaj v teh krajih kruto vladali, so noč in dan srepo bedeli nad vsem, kar je bilo slovenskega, še posebno mržnjo so izkazovali do slovenskih knjig. Imeti jih rad, je zanje pomenilo pravi smrtni greh proti državi. Tako je nanese, da so mi nekega dne karabinjerji dodobra prebrskali tistih nekaj knjig, ki sem jih skrbno in z vsem spoštovanjem hranil na polici. Nekaj so jih odnesli in mi zapretili z ječo. K mojemu imenu so tudi pritisnili črno piko, ki me je spremljala s posledicami vse do konca fašistične vladavine.

To so bili časi polni hudih stisk, ponižanj in zatiranja. V hiše je skozi vse špranje lezla revščina. Pogostoma se je slišala beseda — gospodarska kriza. Les in živina, edino, kar so ljudje premogli, nista imela nobene cene. Ker ni bilo denarja za davke, je marsikje zapel boben. Na prenekatere domačije se je usedla tuja banka. Skopo so nam bili odmerjeni kosi črnega kruha. In nove knjige — to so bile prav pravcate sanje, dežela za devetimi gorami.

Zgodi se, da v najtemnejši mrak včasih znenada posije svetel žarek. Takšen žarek je bilo meni v tistih dneh pismo pisatelja Bevka:

»Oprostite mojemu molku! Imel sem res toliko dela, da še dihati nisem utegnil. Zdaj pa sem bolj prost in če me obiščete, mi boste dobrodošel gost, da se kaj pomeniva...«

Zdelo se mi je, da me je s tem pismom obiskala nenavadna sreča. Toda ob njej se je brž zastavilo vprašanje: kako jo uresničiti. Kako se v snegu in mrazu odpraviti na pot iz domače samote v daljino Gorico, ko pa dotlej še nisem bil dlje od sosednje vasi, če izvzamem to, da sem bil nekoč z očetom v bližnjem mestecu. Zadevo sem tehtal in mlet v sebi. Naposled sem stisko glede denarja, ki ga nisem imel niti za prebito paró, zaupal materi, ki mi je vselej stala ob strani. Tudi ona je bila rečna kakor cerkvena miš, pa glej, ne vem, kje ga je dobila, da mi je stisnila toliko drobiža, kolikor sem ga potreboval za vožnjo iz Čepovana do Gorice.

Sklep, da se odpravim na pot, je dozoreval med bujno domišljijo in stvarnostjo sredi decembra. Nekega jutra kmalu po polnoči sem se natihoma odpravil v zasneženo pokrajino. V kopnem je bilo do Čepovana pet ur hoda, v snegu toliko več. Zastavila bi me ne bila še taka prepreka. Zagabil sem po samotnih rupah v mrzlo zvezdnato noč. Ko se je svet nagnil v trebuško grapo, je korak po brežini drsel kar sam od sebe, toda iz dna soteske, kjer je žuborela voda, se je bilo treba povzpeti v brežino Kobilice. Bil sem popolnoma sam, nikjer nise srečal živega človeka, le tu pa tam se je d v snegu skritih domačij zagnal pasji laje. V Čepovan sem skoraj pritekel še v jutranjem mraku, zasopen in upehan, tik pred odhodom avtobusa.

Vožnja po pustih Puštalih proti Grgarju me je spremljala z vtisi iz grozljivih pripovedovanj vojakov iz prve svetovne vojne.

Po teh krajih so pustili mladost v strelskih jarkih. Sveta gora... Gabrijel... in potem Soča in Sabotin, pod njim pa sta se v jutranjem soncu svetlikala Solkan in Gorica.

Zdelo se mi je, da sem se znašel popolnoma v novem svetu. O snegu tu ni bilo sledu, le burja je pometala ulice, ko sem se bližal številki 26 na Solkanski cesti, kjer je bilo v tretjem nadstropju Bevkovo stanovanje.

Kljub zadregi in plahosti sem pozvonil na vratih z Bevkovim imenom. Ni mi bilo treba čakati. Na pragu se je pojavil človek, ki sem ga doslej poznal samo s slik: močne obrvi in košati lasje, v njegovi besedi je zvenelo mehko tolminsko narečje, v besedi, ki je bilo toliko prisrčnosti, da sta iz mene na mah splahneli plahost in zadrega, da se nisem več počutil tako ničevega in drobnega, pač pa sem brez besed sledil njegovemu vabilu. Bevk me je sprejel kot starega znanca. To sicer ni prihajalo toliko iz najinega dopisovanja, kolikor iz njegove zavzetosti do mladega rodu.

Ko sva sedla v njegovi delovni sobi — spotoma me je predstavil ženi Davorini — se je najin pogovor kmalu zasukal z vsakdanjih dogodkov in politike na književnost in pisateljevanje. Ker je Bevk vedel za moje prve literarne poizkuse, vedel, kje me čevlji žuli, kakor se temu reče, je najino kramljanje hitro preusmeril v to smer. Ob tem moram reči, da je bil Bevk odličen mentor in prijatelj. V njegovih besedah, čeprav niso bile prizanesljive v ocenah in kritiki, je bila odkritost, prisrčnost in dobrotnost dobrega tovariša.

»Svetujem vam, da se učite pri Tavčarju,« se še danes spominjam njegovih nasvetov. »Visočka kronika je doslej najboljši slovenski roman. In seveda, berite Cankarja. To so vrhovi naše umetne besede. Ob tem pa vnaprej povem, da vaš rokopis (neka črtica) še ni goden, pa sem tudi že vnaprej vedel, da ne bo. Stvar je nameč ta, da imate po mojem mnenju talent, to je tisti božji dar, ki se ga ni mogoče naučiti, vse drugo, kar se je treba še naučiti, pa vam manjka. Pa to ni samo slovnica in take reči, ki jih je mogoče dobiti iz knjig in iz šole, ampak je tisti pogled na življenje, ki vam ga bodo dale šele mnogoletne izkušnje. Da me boste laže razumeli, vam povem nekaj o sebi. Z mano je bilo nekoč približno tako, kot je zdaj z vami. Ko sem bil v sedemnajstem letu, sem bil kmečki fant, kot ste zdaj vi. Pisal sem vse večere in pošiljal v vse mogoče liste, a mi seveda z eno izjemo (Zofka Kvedrova) nihče ni kaj sprejel ne odgovoril. Tudi jaz sem bil obupan, a nisem vrgel puško v koruzo in nisem mogel razumeti, kaj je tisto, ko so mi rekli, naj se učim.«

Bevk si je prižgal cigareto, nato pa nadaljeval.

»Nato sem šel v šolo, preteklo je šest let, da se mi je nenadoma odprlo ne vem kaj, in sem začel kolikor toliko dobro pisati, da mi je sprejel Izidor Cankar v Dom in svet, prej mi je natisnil le nekatere pesmi. Pa tisto, kar sem toliko let čakal, ni bila učnost, saj slovnice in drugih stvari se človek lahko nauči tudi doma in v krajšem času, ampak glavno je, da mora človek prej dozoreti, da ve kaj povedati človeštvu...«

Tih, droben in ničev sem poslušal Bevka, njegove besede so padale vame, kakor dobra setev. Tedaj se je na vratih oglasila Davorina:

»Pojdita, kosilo je pripravljeno!«

H kosilu smo sedli v kuhinji. Bilo je skuhanu za dva, razdeljeno za tri. Kljub temu, da sem bil lačen kakor volk, tega nisem pokazal, zadržan in neroden sem počasi srebal in prigrizoval, medtem ko je

Davorina kar žarela od nje lastne goriške šegavosti in smeha. Pozneje sem ju imel priložnost spoznavati tudi v partizanih.

Med prijetnim kramljanjem se je bilo sonce kar prehitro nagnilo globoko nad furlansko ravnino. Prihajal je čas mojega odhoda. Bevk mi je še postregel s knjigami, med katerimi so bila nekatera Križeva dela in Remarqueov roman Na zahodu nič novega, tedanji evropski bestseller. Se kozarec črne na zdravje in v slovo. Edino pomarančo, ki je ostala na krožniku na mizi, je Davorina stisnila v žep mojega plašča.

V Čepovanu smo izstopili v trdem mraku. Bil sem poln doživitev tistega dne in niti pomislil nisem na dolgo pot, ki jo imam pred seboj. Spet sem se jadno zagrizel v strmino Kobilice in se z lahkotnimi koraki spustil v trebuško globel. Nastajala je noč, polna gostih, mrzlih zvezd. Hiše ob cesti pod Govci so bile tihe, stisnjene v snegu. Iz majhnih oken so mežikale luči. Nikjer nisem srečal živega bitja; mraz jih je nagnal v tople izbe, sem pomislil.

Kmalu za mostom, pod katerim je žuborela v led uklenjena Trebuščica, me je spet sprejela strmina. Pobiral sem jo korak za korakom, ki so postajali proti Rezaciji težji in težji. Začela se je oglašati žejja, ki sem jo tešil s suhim snegom. Nato se je prebudila še lakota — pila mi je moči kot vampir. Kljub temu sem vztrajno rinil proti Bendijskim jamam, v čedalje samotnejši breg in globlji sneg. Daleč za menoj so ostale zadnje hiše, sredi samote in snega sem se znašel popolnoma sam, toda moral sem naprej, kljub slabosti, ki me je obhajala, da so se mi začeli zapletati koraki kakor pijancu. Z zadnjimi močmi, oblit od mrzlega potu, sem počasi prirnil do Bendijskega vrha. Oddahnil sem se in da bi si olajšal hojo, sem knjige zabasal za pas. Pred menoj je bil kak kilometer poti po zločnejšem svetu, to mi je vilo novega poguma. Toda najhujša strmina tam spredaj, je štrlela navzgor kakor pošast. Racionalni krevsal sem po snegu in se znašel z občutkom popolne nemoči na njenem vznožju. Zdelo se mi je, da ne bom zmogel niti koraka več. Prešinila me je misel na kruh. O, da bi imel vsaj košček kruha, skorjico trdega ovsenega kruha!

Z grozo sem spoznal v nekakšnem meglenem občutku breztežnosti, da nisem več gospodar svojih nog. Klecale so kakor brez kosti. Padel sem v sneg in obležal, a volja v meni še ni bila popolnoma odmrta in misel je venomer klujuvala: »Ne smeš obležati, zaspal boš in zmrznil!« Da, le strah pred smrtjo me je dvigal iz ledene utrujenosti. Ne, ne smem počivati, ne smem zaspati. Zbral sem zadnje moči in se po vseh štirih kakor žival, meter za metrom, zaril v brežino. Lezel sem in počival, lezel in počival... Nisem odnehal in se kot polž pritipal na rob te zadnje, najhujše brežine.

Tedaj sem se prekobilil in se usedel v sneg. Premrle roke sem utaknil v žep plašča in tedaj o, čudo vseh čudes! — v žepu sem dotopal pomarančo. Davorinino pomarančo! Občutek nedopovedljive sreče. Rešitev!

V pomarančo sem se zagrizel kot volk, v ta najbolj čudežni sadež v mojem življenju, ki sem ga okusil na robu smrti. V noge in roke se je polagoma začelo vračati življenje, po žilah je zaplala kri. Še trenutek sem obsedel v snegu, nato sem se skobacal na noge, ki so me spet držale in se še vedno kot pijan napotil proti domu čez zasnežene in samotne rupe, kjer me je čakala v skrbeh moja mati.

LISTI izhajajo kot priloga tednika Železar — glasila delovnega kolektiva SOZD SŽ ŽELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tine Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.